

ВИШОКИ

ЛІТНЬО - ОСІННІЙ
ЦИКЛ

ЗМІСТ

РОЗДІЛ І. ЛІТО	11
КАЛЕНДАР ЛІТНЬОГО ЦИКЛУ	14
МЕТЕОРОЛОГІЧНІ ЗНАННЯ ТА ВІРУВАННЯ	16
ЇЖА. ЛІТО	29
ЗЕЛЕНІ СВЯТА	38
РУСАЛЬНИЙ ТИЖДЕНЬ	55
КУПАЛА	67
ПЕТРІВКА	81
ЖНИВА	88
ГРОМОВІ ДНІ	107
МАКОВІЯ	110
СПАСА	119
УСПІННЯ ПРЕСВЯТОЇ БОГОРОДИЦІ	122
ДЕНЬ НЕЗАЛЕЖНОСТІ. НАЧИНКИ РІЗНІ — ПИРІГ ОДИН	127

РОЗДІЛ II. ЛІТНІ СЦЕНАРІЇ ДЛЯ ОФІСУ ТА ДОМУ 131

ЗЕЛЕНІ СВЯТА	133
РУСАЛЬНИЙ ТИЖДЕНЬ	135
КУПАЛА	137
ПЕТРІВКА	138
ЖНИВА	139
МАКОВІЯ	140
СПАСА	141
ДЕНЬ НЕЗАЛЕЖНОСТІ	142

РОЗДІЛ ІІІ. ОСІНЬ

146

КАЛЕНДАР ОСІННЬОГО ЦИКЛУ	148
ЇЖА.ОСІНЬ	150
ЖІНОЧА ГУРТОВА ПРАЦЯ	156
ВЕЧОРНИЦІ	159
СЕМЕНІВ ДЕНЬ	167
МИХАЙЛОВЕ ЧУДО	175
РІЗДВО ПРЕСВЯТОЇ БОГОРОДИЦІ ДІВИ МАРІЇ	179
ВОЗДВИЖЕННЯ ХРЕСТА ГОСПОДНЬОГО	184
ІВАНА БОГОСЛОВА	188
ПОКРОВИ ПРЕСВЯТОЇ БОГОРОДИЦІ	191
ДЕНЬ ПАМ'ЯТІ ДМИТРА СОЛУНСЬКОГО	198
ДЕНЬ ПАМ'ЯТІ ПАРАСКЕВИ-ПРЯТНИЦІ	205
ДЕНЬ КУЗЬМИ Й ДЕМ'ЯНА	211
ДЕНЬ СВЯТОГО АРХИСТРАТИГА МИХАЇЛА	215
ПИЛИПІВ ДЕНЬ	220
ВВЕДЕННЯ	226

РОЗДІЛ IV. ОСІННІ СЦЕНАРІЇ ДЛЯ ОФІСУ ТА ДОМУ

МАПА ТРАДИЦІЙ
ЧИТАЦЬКИЙ ТА КІНОКЛУБ
ЛЕКТОРІЙ
МАЙСТЕР-КЛАСИ
ВІКТОРИНА
ВЕЧОРНИЦІ
ТОЛОКИ
ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ

РОЗДІЛ V. ЩО ЧИТАТИ, НА КОГО ПІДПISУВАТИСЬ, У КОГО ЗАМОВЛЯТИ

НА ЦЬОМУ ВСЕ. КОНТАКТИ.
ПІДПISУЙТЕСЬ НА НАС ТА НАШИХ ЕКСПЕРТІВ

ІЛЮСТРАЦІЯ: МАРГАРИТИ ЯКИМЕНКО

РОЗДІЛ I

ЛІТО

ЯКЩО ВЕСНА В УКРАЇНСЬКІЙ
ТРАДИЦІЇ — ЦЕ ЧАС ПРОБУДЖЕННЯ,
ЗАРОДЖЕННЯ І РОЗКВІТУ,

ТО ЛІТО — ПРО ДОЗРІВАННЯ, ЗБІР
ПЛОДІВ СВОЄЇ ПРАЦІ. РИТУАЛИ ЦЬОЇ
ПОРИ СПРЯМОВАНІ НА ВРОЖАЙНІСТЬ,
ОХОРОНУ ВІД ЛИХ ТА ВДЯЧНІСТЬ ЗА
ДАРИ ПРИРОДИ.

У розділі про літній цикл ми розпо-
вімо про поширені та локальні звичаї свят-
кування Зелених свят, Русальний тиждень
та містичні історії про українських русалок,
Купала та легенди відьомської ночі, а також
про етапи Жнив та свята, які завершують
літо — Маковія, Спаса, Успіння.

ІЛЮСТРАЦІЯ: МАРГАРИТИ ЯКИМЕНКО

КАЛЕНДАР ЛІТНЬОГО ЦИКЛУ

7.06

КЛЕЧАЛЬНА, ЗЕЛЕНА, ТРОЇЦЬКА СУБОТА — субота перед Трійцею, яку святкують на 50-й день після Великодня.

Що робити: Прибирати, прикрашати зеленню домівки, офіси та навіть транспортні засоби (так роблять у західних регіонах).

8.06

СВЯТО ТРІЙЦІ, ЗЕЛЕНІ СВЯТА — дата залежить від Великодня, відзначається на 50-й день після нього.

Що робити: Вбиратися в гарний одяг і освячувати пучки трав та квітів. Йти на кладовище. Оминати водойми. Водити Куста, Тополю або Березу.

9.06 – 15.06

РУСАЛЬНИЙ ТИЖДЕНЬ — тиждень після Трійці.

Що робити: Поминати померлих. Задобрювати русалок. Пласти обереги. Проводжати русалок. Співати русальні пісні.

23.06 – 24.06

НІЧ ІЗ 23 НА 24 ЧЕРВНЯ — КУПАЛА

Що робити: Співати купальські пісні і водити танки. Робити Купайла (пласти вінок, створювати ляльку, прикрашати віху або колесо тощо). Ворожити й шукати цвіт папороті. Стрибати через вогнище.

16.06 – 29.06

ПЕТРІВКА, ПЕТРІВ ПІСТ, РОЗИГРИ — найкоротший за кількістю днів піст. Починається з понеділка після Русального тижня (тобто за тиждень після Трійці) і триває до 29 червня.

Що робити: Дотримуватися посту, але можна несуворо. Починати косовицю. Влаштовувати ритуальні обіди жіночою компанією на завершення посту.

29.06

29 ЧЕРВНЯ — ПЕТРА Й ПАВЛА — старт жнив, зажинки.

Що робити: Їсти мандрики, плести “закрутки-обереги”, співати зажинкові пісні, задобрювати духів поля і благословляти на гарний початок збору врожаю.

8.07

8 ЛИПНЯ — ПРОКОПА — розпал жнив.

Що робити: Співати жнивні пісні, готувати перепічку, водити Перегоню/Перегеню.

6.08

6 СЕРПНЯ — ПРЕОБРАЖЕННЯ ГОСПОДНЄ АБО СПАСА — завершення літнього циклу.

Що робити: Освячувати яблука та інші плоди, відвідати могили померлих родичів.

20.07

20 ЛИПНЯ — ІЛЛІ — завершення жнив або обжинки.

Що робити: Пласти вінок з колосся, прикрашати останній сніп чи “квітку”, дякувати духам, землі та предкам за врожай.

15.08

15 СЕРПНЯ — УСПІННЯ ПРЕСВЯТОЇ БОГО-РОДИЦІ — починається сезон сватань

Що робити: Освячувати колосся і просити Богородицю, щоб та вберегла зібраний врожай.

01.08

1 СЕРПНЯ — МАКОВІЯ — свято городини, квітів і злаків

Що робити: Пласти маковійчики, освячувати воду, мак та мед, робити шулики.

МЕТЕОРОЛОГІЧНІ ЗНАННЯ ТА ВІРУВАННЯ

МАТЕРІАЛ: ОЛЕКСАНДР ВАСЯНОВИЧ

ЛІТНІ ПРИКМЕТИ

У народному календарі українців метеорологічні прикмети поділяються на дві категорії:

- прогностичні — передбачають майбутню погоду за ознаками у певний день календаря;
- констатувальні — фіксують характерну погоду в певні дні чи періоди року.

До такого календаря включені лише ті дати та дні, котрі мають певний зв'язок із характерними сезонними явищами та подіями господарського життя. Упродовж року виділяють вузлові календарні дні, за якими передбачали погоду на місяці наперед. Влітку таких прикмет не дуже багато, але вони доволі промовисті:

■ ПЕТРА І ПАВЛА - 29 ЧЕРВНЯ:

«Як на Петрів день спека, то на Різдво мороз»

■ МОКРИНИ – 19 ЛИПНЯ:

«Якщо на Мокрини дощ, то осінь буде дощова»

Окрему групу становлять прикмети, які констатують характерну погоду в певні дні чи короткочасні періоди — переважно це ознаки наближення холодів:

- **ТРІЙЦЯ:**

«Прийшов Святий Дух — берись за кожух»

«Минув Дух — одягай кожух»

«До Святого Духа не скидай кожуха, а по Святім Дусі — знову у кожусі»

- **ПЕТРА 29 ЧЕРВНЯ:**

«Минув Петро — минуло й тепло»

«По Петру, то й по теплу»

«Тільки й тепла, що від Великодня до Петра»

«Петро минає — половини літа немає»

- **ІЛЛІ 20 ЛИПНЯ:**

«Прийде Ілля — наробить гнилля»

«По Іллі, то й по теплі»

«Після Іллі знімай брилі»

- **ГАННИ 25 ЛИПНЯ:**

«Минули Ганки — холодні ранки»

- **СПАСА 6 СЕРПНЯ:**

«Прийшов Спас — бери рукавиці про запас»

«Від Спаса рукавиці до паса»

«Прийшов Спас — бери кожуха про запас»

«Як прийде Спас, комарам урветься бас, а як прийде Пречиста — забере їх нечиста»

- **ІНОДІ ПРИКМЕТИ СКЛАДАЮТЬ ЛАНЦЮГИ ПОВ'ЯЗАНИХ ПОДІЙ:**

«Прийде Петро — осінній святок — та вищипне листок, прийде Ілля — та вищипне два, прийде Спас — все додолу шасть»

«Прийшов Петро, то вирвав листок, прийшов Ілля, то вирвав два, а прийде Пречиста, то вже трава нечиста»

МЕТЕОРОЛОГІЧНА МАГІЯ

Українці хотіли убезпечити врожай, тож вдавалися до усіляких методів впливу на погоду (посухи, зливи, грози, град).

Метеорологічна магія поділяється на дві групи: попередження несприятливих явищ та безпосереднє усунення лиха.

ВИКЛИКАННЯ ДОЩУ

Посуху сприймали, як стихійне лихо, послане небесними силами за людські гріхи та порушення заборон. Відсутність дощів, неврожай, епідемії, стихійні лиха, за віруваннями українців, могли «накликати» покійники-самогубці, поховані на кладовищі.

Особливо небезпечними вважали вішальників. У церкві було заборонено виголошувати молитву за душу самогубця та й ховали їх часто біля межі кладовища, на роздоріжжі. На Поліссі вірили, що при похованні повішеного на кладовищі буде бездощів'я, а на Гуцульщині – що зірветься сильний вітер.

На Київському Поліссі вважали, що самогубці причетні до кількості дощу та вдавалися до ритуальної магії на свято Трійці чи на Русальному тижні.

Для очищення гріховно сплюндрованої землі кладовища та усунення причини посухи, треба було зруйнувати могилу само-

губця чи вирвати з неї хрест. Фізичне знищення могили могли замінити ритуальним очисним актом поливання. На Бойківщині руйнували могилу самогубця, поливали його тіло водою чи переносили на місце загибелі. На Поділлі яму могили утопленика перед похованням обливали водою. За віруваннями українців, використовували осику для боротьби з нечистою силою, відьмами. Тому забивали осиковий кілок у могилу самогубця, щоб викликати дощ.

Для уникнення посухи по всій Україні існували заборони на виконання певних робіт весняної пори. За віруваннями, земля «відпочиває» від Введення (21 листопада) до Благовіщення (25 березня). В цей час заборонялося торкатися до землі (копати, орати, городити, вбивати стовпи). На Волині заборони городити стосувалися Великоднього тижня. Особливо старалися не ставити огорожу, бо дощ загородиш, не копати, бо дощ закопаєш. За відсутності дощів шукали порушників заборон і усували причину посухи: розбирали огорожу, виривали

ІЛЮСТРАЦІЯ: МАРГАРИТИ ЯКИМЕНКО

кілки. На Житомирському Поліссі заборона стосувалася самого дня Благовіщення, коли не дозволялося будь-що пекти чи смажити, бо дощ запечеш. Порушників цієї заборони карали, обливаючи водою. Причинами посухи на Поліссі вважали й виконання таких робіт: садіння часнику, тріпання залишеного з осені льону, зоління одягу. Тому, якщо не було дощів, то виривали посаджений навесні часник, спалювали льон. На Бойківщині та Лемківщині причиною посухи вважалися залишені недотканими кросна (верстати для ткання). Тому за відсутності дощу могли поламати пристрій, занурити у воду окремі його частини або цілком, полити водою полотна.

Українці вірили, що посуху можна було наслати за допомогою шкідливої магії. Зокрема, винуватцями лиха вважали відьом, які начебто викрадали дощові хмари. На Чернігівщині пастухи, щоби не мокнути на пасовищі, ховали під піччю горщик із дощовою водою. А щоб повернути дощ, обливалися водою.

Якщо посуха затяжна, то не чекали спеціального календарного приурочення, а виконували необхідні обрядодії біля колодязя, криниці, джерела чи іншого джерела води. Уявляли, що якщо нижні судини забиваються, то і верхні закупорюються. Тож вичищали замулені джерела біля криниць чи водойм. Характерним магічним актом було виливання криничної води та обливання нею. Це мало притягнути небесні

води. Поліщуки Житомирщини вдавалися також до колотіння палицею води в криниці, а поліщуки Рівненщини — до перенесення води з однієї водойми в іншу.

Біля криниці здійснювали своєрідні «жертвоприношення» водам. Туди сипали мак, насіння льону, горох, кидали гроші, хліб, сіль, капусту, часник, освячені трави та квіти, зерна жита чи пшениці, спеціально виготовлений хрест, лили освячену воду.

На Гуцульщині, Бойківщині та Поділлі кидали у воду ганчір'яну затичку, якою закривали отвір для виходу диму (каглянка, затиак). На Західному Поділлі купали півня, який, за народними віруваннями, уособлює вогонь. На Волині до колодязя кидали глиняні горщики, на Поліссі — борщ. Мотив борщу характерний для дитячих пісенок, які в минулому були молитвами-заклинаннями:

*«ІДИ, ІДИ, ДОЩУКУ,
ЗВАРЮ ТОБІ БОРЩИКУ
В НОВЕНЬКОМУ ГОРЩИКУ.
ТОБІ КАША, А НАС БОРЩ,
ЩОБ ГУСТІШИЙ ПАДАВ ДОЩ».*

Магічне значення має і обливання водою біля колодязя чи річки. Інколи обливали осіб, начебто наділених магичною силою: вдову, пастуха, священника, інодця (єврея). На Бойківщині та Поліссі прийнято було купати вагітну жінку. Обливання є одним з елементів обряду водіння

Куста, поширеного на Західному Поліссі. Для викликання дощу здійснювали символічне орання річки чи дороги. На Середньому Поліссі, Волині та Поділлі у плуг впрягалися жінки (вдови), на Чернігівщині — парубки та дівчата. Траплялися випадки копання ямок на дорозі, що також мало відкрити воду.

За віруваннями українців, спочивання землі поєднується з уявленням про відхід після Воздвиження (14 вересня) плазунів під землю. Володарі «нижнього» підземного світу (змії, вужі, жаби, раки) впливали на погоду й атмосферні явища. Тому, щоб викликати дощ, здійснювали ритуальне вбивання, закопування або вивішування на дереві вужа, жаби, ведмедки, рака. На Рівненському Поліссі побутував обряд викликання дощу біля криниці — похорон рака. На Поділлі хоронили рака під дровітнею або ж у болоті. На Буковині та в суміжних з нею районах Поділля для викликання дощу побутував звичай похоронів і оплакування глиняної чи ганчір'яної ляльки (Калояна, Германа, Засухи).

Нині такі магічні дії для викликання дощу, як убивство земноводних тварин, майже не практикують.

Щоб зупинити посуху, люди проводили захисні обряди, подібні до тих, що виконували під час стихійних лих, епідемій чи інших негараздів. Як своєрідну жертву, для викликання дощу на Поліссі виготов-

ляли обиденне полотно (завіску, намітку, рушник, фартушок). Обиденними називаються дії, виконані протягом одного дня. На символічний зміст виготовлення такого полотна вказує багато обставин: відрізок часу (за ніч, з ранку до вечора), місце проведення (перехрестя, межі села), кількість (3, 9, 12) та ритуальна чистота учасниць процесу (вдови, чесні вдови, маленькі дівчатка). Виткане полотно жертвували на церкву, вішали на придорожній хрест (фігуру), обходили з ним село, поле, проганяли по ньому чи під ним худобу.

Для захисту від небезпеки зовнішнього світу під час посухи практикували обходи села чи полів з магічно «сильними» предметами: іконами, корогвами, релігійними книгами, обиденним полотном. Так виділяли внутрішній замкнутий безпечний простір, гарантований обереговим колом. Дещо спрощений варіант викликання дощу набув поширення після запровадження християнства — хресний хід навколо церкви.

ЗУПИНКА ГРОЗИ ТА ГРАДУ

Грім українці сприймали як каральну силу, зброю Бога. У народних уявленнях грім та блискавку особливо не розрізняли. В язичницькі часи громами керував Перун, а за християнськими уявленнями — пророк Ілля. Найчастіше поява грому пов'язується із тим, що Ілля їде по небу на золотій колісниці. Блискавка виступає вогняною, громовою, небесною стрілою, утвореною блиском золотих коліс колісниці святого Іллі, яка влучає в нечисту силу.

За українськими віруваннями, блискавка — це видиме із землі світло верхнього неба, коли відкривається нижнє небо. Бог показує людям справжнє небо під час гніву, щоби попередити їх, що, коли навіть частинка впаде на землю, вона спопелить її. Блискавка — це розрив у хмарах, через який архангел Михаїл може краще бачити, де ховається чорт.

На Поліссі та Волині стверджували, що блискавка не б'є у те місце, де є лелече гніздо, не влучає в зарослі ліщини. Вірили, що блискавка може влучити в диявола, де б він не ховався: під дерево, під камінь, під людину. Тому під час грози трималися осторонь худоби, не ставали під високе дерево, не тримали в руках металеві предмети, хрестилися самі та хрестили місце, де стояли, щоб не допустити до себе нечисту силу. Вірили, що грозовий вогонь — сакральний очисник від усього нечистого. Цим пояснюється

переконання, що будь-що, запалене блискавкою, не вдасться загасити водою. На Поліссі вірили, що це можна зробити молоком чи молочними продуктами, бо дощ — “молоко небесних корів” (грозових хмар). Запалену блискавкою будівлю обходили з іконою, найчастіше «Неопалимої купини», щоб вогонь не перекинувся на інші споруди.

Для захисту від грози в різних регіонах України виконували ритуальні дії, які мали багато спільних рис із обрядами припинення граду. В українській обрядовості для захисту від грози й граду часто акцентується ідея хреста як захисту. На Поліссі для захисту хати випалювали на стелі, сволюку чи одвірках страсною або стрітенською свічкою хрести. На Гуцульщині під час грози на дереві вирізали ножом хрест, щоби туди не могла наблизитися нечиста сила. Для збереження обійстя від ударів блискавки українці тримали в хаті освячені рослини (вербу, троїцьке клечання, маковійне зілля). Найчастіше для цього використовували свячену вербу, яку тримали у хаті, інколи висаджували біля будинку чи розкидали по полю одразу після освячення або перед грозою. На Поліссі свячене зілля спалювали під час грози та граду. Якщо вода слугувала магічним засобом викликання дощу, то вогонь — навпаки мав його зупинити. Під час грози українці запалювали в хаті громничні свічки, освячені в церкві на Різдво (25 грудня), Стрітення (2 лютого), Великдень, Трійцю. Під час грози

запалену свічку ставили перед іконами, на підвіконні чи під комином печі, обходили з нею будинки та господарські будівлі. Аби зупинити пожежу, обходили із громничою свічкою палаючий будинок.

Піч та пічне начиння українці асоціювали із сонцем, а відповідно зі спекою, посухою. Про це свідчить використання у минулому пікної лопати та пікної діжі в ритуалі зупинення граду, відвернення грози. Нерідко використовували і хлібну лопату, кочергу, рогац, вила, сокиру, діжу, сковорідку, скатертину, мітлу. На Житомирському Поліссі під час граду хлібну лопату разом із кочергою чи рогачем викладали на подвір'ї навхрест. На Гуцульщині під час тривалих дощів викидали надвір та спалювали каглянку. На Житомирщині, Черкащині, Чернігівщині збереглися поодинокі свідчення вірування в руйнування печі на місці колишньої хати.

Для зупинки граду використовували гострі предмети — ніж, сокиру на Середньому Поліссі, косу на Буковині. Вірили, що так можна “розрубати, розколоти” хмару, град. До імітативної магії можна віднести вірування з Рівненського Полісся, коли для припинення грози із хати викидали рубеля (качало), яким прасували (викачували) полотно, одяг, щоби хмара розкачалася. Деякі хатні речі після перебування в церкві під час релігійних обрядів набу-

вали магічних рис. Для зупинки грозових хмар на Західному Поліссі використовували рушник, скатертину чи хустку, які брали на освячення паски.

Під час граду українці вдавалися до магічних дій, в яких чітко простежується уявлення про зв'язок «великого» і «малого». На Поліссі та Поділлі були поширеними перекушування однієї, трьох чи дев'яти градин. На Прикарпатті та в Карпатах і досі практикується биття у дзвони для відгону хмари.

Існували і специфічні обряди відвернення грози, здійснювані спеціально навченими людьми — хмарниками (ворожбитами, градівниками, градобурниками, мольфарами, тучниками, чарівниками). Ці люди жили в селі, вели звичайний спосіб життя. При наближенні небезпечної хмари відганяли її, користуючись магічними засобами. Хмарник ставав на межі поселення і хрест-навхрест розмахував руками чи палицею, спроваджуючи хмару у безпечне для селян місце: понад ліс, річку. Для відвернення хмари найчастіше використовувалася спеціальна палиця, якою відганяли змію чи вужа, що хотіли з'їсти жабу.

На Полтавщині могли тричі промовляти таку молитву-замовляння:

*«ГРАДЕ ЛУКАВИЙ, РАБЕ ЛУКАВИЙ!
НЕХАЙ ТЕБЕ ХМАРИ НЕ НОСЯТЬ, БО
ТЕБЕ ЛЮДЕ НЕ ПРОСЯТЬ. БУЙНІ ВІТРИ!
ВОЗЬМІТЬ ВИ ЦЮ ХМАРУ НА СВОЇ ТОНКІ
КРИЛА, ЗАНЕСІТЬ ЇЇ ЗА ОКІЯН-МОРЕ,
ЗА ТЕПЛІ ВОДИ, ЗА КРУТІ ГОРИ, ЗА
ЖОВТІ ПІСКИ, ЩОБ ВІН ТАМ РОЗТАВ І
ПРОПАВ НИНІ, ПІСНО І ВО ВІКИ ВІКОВ,
АМІНЬ. АМІНЬ, АМІНЬ, АМІНЬ! ТЬФУ,
ТЬФУ, ТЬФУ! ШЕЗНИ, ПРОПАДИ ОД
ЛИЦЯ БОЖОГО І ОД МЕНЕ ГРІШНОГО».*

У Буковинських Карпатах для відвертання дощу використовували топірець, на якому дванадцять гадюк шипіли, або граблі, якими вбили гадюку. На Поліссі «знаючі» люди могли хрестити хмари, розривати їх на частини, читати замовляння:

*«КОЛО МОЇХ ХОРОМИН ІСУСОВА ГОРА.
НА ТІЙ ГОРІ МАТІР БОЖА СТОЯЛА.
ПРИЙШОВ СИН – ІСУС ХРИСТОС,
КЛЮЧІ ЇЙ ВІДДАВ ВІД ГРОМУ, ВІД
МИГАВКИ, ВІД БОЖОЇ СИЛИ».*

В українських Карпатах діяльність хмарників мала професійний характер. Ще на початку ХХ ст. вони щорічно отримували винагороду від односельців чи навіть від кількох сіл за охорону від градобою. На Гуцульщині на Святвечір хмарник запрошував на вечерю всіх відомих йому вішаль-

ників та утоплеників, інколи — і саму хмару. Коли ж хмара з'являлась улітку, хмарник «забороняв» їй висипати град на поля і городи, адже вона не приходила на запрошення напередодні Різдва. Якщо хмарник забував запросити на вечерю самогубців, то «втрачав» здатність впливати на хмари протягом року. Українці для відвернення грози читали християнські молитви, звертаючись до Господа-Бога, Божої Матері, святих. На Поділлі та Рівненському Поліссі під час грози зверталися з молитвами до святого Марка:

*«СВЯТИЙ МАРКУ, ОДВЕРНИ
НАМ ЦЮЮ ХМАРКУ».*

На Поліссі та Волині використовувалося читання молитви з останнього слова до першого, щоби такою антинормою збалансувати несприятливі погодні явища, повернувши їх у правильне русло.

ЩО ЧИТАТИ

БІЛЯКОВСЬКИЙ ПЕТРО. «ЯКЩО ВИ ЖЕНИТЕСЬ, А ДОЩІ ДУЖЕ ЙДУТЬ...» СПОСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ХОРОШОЇ ПОГОДИ В МЕТЕОРОЛОГІЧНІЙ МАГІЇ УКРАЇНЦІВ КАРПАТ. НАРОДОЗНАВЧІ ЗОШИТИ. 2014. №1. С. 67–73.

БІЛЯКОВСЬКИЙ ПЕТРО. ПРИЧИНИ ПОСУХИ У ТРАДИЦІЙНІЙ ОБРЯДОВOSTІ УКРАЇНЦІВ КАРПАТ. НАРОДОЗНАВЧІ ЗОШИТИ. 2013. №4. С. 629–636.

ВАСЯНОВИЧ ОЛЕКСАНДР. ВИКЛИКАННЯ ДОЩУ НА УКРАЇНСЬКОМУ ПОЛІССІ: ЛОКАТИВ ВИГОТОВЛЕННЯ ОБИДЕННОГО ПОЛОТНА. ПРОСТІР В ІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ. 2022. ВИП. 3. С. 46–52.

ВАСЯНОВИЧ ОЛЕКСАНДР СУЧАСНІ МЕТЕОРОЛОГІЧНІ ЗНАННЯ ТА ВІРУВАННЯ ГУЦУЛІВ

КРАВЧЕНКО ВАСИЛЬ. ЗІБРАННЯ ТВОРІВ ТА МАТЕРІАЛИ З АРХІВНОЇ СПАДЩИНИ. Т. 3. КИЇВ: ВИДАВНИЦТВО ІМФЕ, 2025. КН. 2.

ШЕКЕРИК-ДОНИКІВ ПЕТРО. РІК У ВІРУВАННЯХ ГУЦУЛІВ. ВЕРХОВИНА, 2009.

ВАСЯНОВИЧ ОЛЕКСАНДР. ХАТНІ ЛОКАТИВИ
В МЕТЕОРОЛОГІЧНІЙ МАГІЇ ВІДВЕРНЕННЯ
ГРОЗИ НА УКРАЇНСЬКОМУ ПОЛІССІ.
ПРОСТІР В ІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ.
ПЕРЕЯСЛАВ, 2023. ВИП. 4. С. 87–96.

ЛЕВКОВИЧ НАДІЯ. НАРОДНА
МЕТЕОРОЛОГІЯ БОЙКІВ: МАГІЧНІ ОБРЯДОДІЇ
ВПЛИВУ НА АТМОСФЕРНІ ЯВИЩА

ЕТНОГРАФІЧНИЙ ОБРАЗ
СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

ІВАННІКОВА ЛЮДМИЛА. ЯК ПІД ЧАС
ЗАСУХИ ДОЩІ ВИКЛИКАЛИ? | ЕТНОГРАФІЯ

ИВАНОВ ПЕТР. ЖИЗНЬ И ПОВЕРЬЯ
КРЕСТЬЯН КУПЯНСКОГО УЕЗДА
ХАРЬКОВСЬКОЇ ГУБЕРНИИ / УПОРЯД.
ТА ПЕРЕДМ. М. М. КРАСИКОВА.
ХАРКІВ: МАЙДАН, 2007.

КОЛОТИЛО ТАНАСІЙ. ПРО ЗАСУХУ
В ЕТНОБАЧЕННІ ПОДОЛЯН.
БЕРЕГІНІЯ. 2006. № 5. С. 31–48.

ПАХОЛОК ІННА. МЕТЕОРОЛОГІЧНА
ТЕМА В СИСТЕМІ ЗЕЛЕНИХ СВЯТ
ПОЛЩУКІВ. НАРОДОЗНАВЧІ
ЗОШИТИ. 2009. № 5–6. С. 709–713.

ДНІ І МІСЯЦІ УКРАЇНСЬКОГО
СЕЛЯНИНА - МИХАЙЛО МАКСИМОВИЧ -
ТЕКА АВТОРІВ - ЧТИВО

КРИМСЬКИЙ АГАТАНГЕЛ. ЗВЕНИГОРОДЩИНА.
ШЕВЧЕНКОВА БАТЬКІВЩИНА З ПОГЛЯДУ
ЕТНОГРАФІЧНОГО ТА ДІАЛЕКТОЛОГІЧНОГО:
ВІДТВОРЕННЯ З АВТОРСЬКОГО МАКЕТУ
1930 Р. ЧЕРКАСИ: ВЕРТИКАЛЬ, 2009.

СКУРАТІВСЬКИЙ ВАСИЛЬ. СВЯТВЕЧІР.
НАРИСИ-ДОСЛІДЖЕННЯ У ДВОХ
КНИГАХ. КН. І. КИЇВ, 1994.

ЧУБІНСКИЙ ПАВЕЛ. ТРУДЫ
ЭТНОГРАФИЧЕСКО-СТАТИСТИЧЕСКОЙ
ЭКСПЕДИЦИИ В ЗАПАДНО-РУССКИЙ
КРАЙ, СНАРЯЖЕННОЙ ИМПЕРАТОРСКИМ
РУССКИМ ГЕОГРАФИЧЕСКИМ ОБЩЕСТВОМ.
ЮГО-ЗАПАДНЫЙ ОТДЕЛ. МАТЕРИАЛЫ
И ИССЛЕДОВАНИЯ: [В 7 Т.] / СОБРАЛ
П. П. ЧУБІНСКИЙ. Т. 3: НАРОДНЫЙ
ДНЕВНИК. САНКТ-ПЕТЕРБУРГ, 1872.

ШУХЕВИЧ ВОЛОДИМИР. ГУЦУЛЬЩИНА:
У 5 ЧАСТИНАХ / ПЕРЕДМ. А. А.
КАРПЕНКО; ПІСЛЯМ. М. С. ГЛУШКО;
УПОРЯД. О. О. САВЧУК. (РЕПРИНТНЕ
ВИДАННЯ 1899–1908 РР.). ХАРКІВ:
ВИДАВЕЦЬ ОЛЕКСАНДР САВЧУК, 2018.

ЩО ЧИТАТИ

ПОДКАСТ ПОРОВАНО:
ВІРУВАННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З ТКАЦТВОМ:
ПУТА ПОКІЙНИКА, НИТКИ-ОБЕРЕГИ,
ПРЯДІННЯ ДО ПЕРШИХ ПІВНІВ

ПОДКАСТ ПОРОВАНО:
ЖАБИ, КОЛОДЯЗІ, МОГИЛИ, БОРЩІ:
ОЛЕКСАНДР ВАСЯНОВИЧ ПРО
ТРАДИЦІЇ ВИКЛИКАТИ ДОЩ

МИ ЧАСТО ГОВОРИМО ПРО ОБРЯДОВІ ЧИ РИТУАЛЬНІ СТРАВИ, ЯКІ СУПРОВОДЖУЮТЬ НАШЕ ЖИТТЯ ПІД ЧАС ВЕЛИКИХ СВЯТ.

Так склалось, що в Україні такі розповіді найчастіше обертаються навколо Великодня й Різдва. Але обрядові страви й продукти притаманні й іншим, не менш значимим святам української культури. Адже їхня роль не лише у смаку, але й в чуттєвому досвіді, який передається через прикрашання, подачу страв, ритуалів навколо приготування й споживання. Обрядові страви відіграють ще функцію певних маркерів та сигналів, які розподіляють час на буденний та святковий. Щорічне приготування якоїсь конкретної страви до свята, вживання певного продукту у певний час сигналізує нашій свідомості та підсвідомості, що є певні повторювані речі, які структурують наш час та наше місце у просторі.

Приготування і споживання певних ритуалізованих страв, продуктів чи напоїв, це не пережиток архаїчної культури, а актуальне явище характерне й сучасній культурі. Погодьтесь, ми всі на рівні наших родин, власного життя маємо дрібні ритуали

навколо їжі чи напоїв, що увиразнює чи структурує наше життя. Тому давайте зануримось у світ смаків української кухні влітку та восени, світ обрядових страв та продуктів які супроводжували українців впродовж літньо-осіннього святкового календаря. Адже як мінімум це цікаво знати, але й також багато страв ми цілком можемо відтворювати нині, тим самим не забуваючи, а плекаючи й розвиваючи нові сторінки обрядової культури в Україні. Аби наші традиції та наша спадщина продовжувала жити й відтворюватись, допомагала б нам транслювати нашу культурну ідентичність.

У цьому розділі ми поговоримо не лише про обрядові страви, але й поширені страви літньо-сіннього традиційного українського меню. Адже й досі, українська кухня має виразний сезонний смак. Ці смаки є відображенням кліматичних і географічних умов нашої країни, а сезонність один із важливих векторів розвитку сучасної гастрономії у світі.

СТРАВИ УКРАЇНСЬКОГО ЛІТА

Українська кухня щедро на різноманітні рідкі страви – уха, юха, юшка, борщ, капустняк, холодник, суп. До речі, тут важливо торкнутись і питання кулінарної мови. Назва “суп” з’явилась у нашій мові у XIX столітті, а «перше» увійшло в побут вже у XX столітті, що пов’язано з історією громадського харчування в Україні. Також поширені народні назви — ріденьке чи рідке.

Рецептів та технік приготувань юшок багато: на овочевому, м’ясному, грибному, рибному бульйоні. Характерною рисою літніх юшок є те, що всі вони готуються зі свіжих городніх овочів. Також це період холодних фруктових, овочевих та овочево-м’ясних юшок, які називають холодник. Холодні солодкі юшки з яблук, слив, суниць, чорниць мали кремоподібну текстуру і загущувались борошном, а пізніше – крохмалем. До них додавали ще сметану, молоко чи вершки. Влітку готували і киселі, консистенція яких відрізняється залежно від родинних кулінарних традицій.

ЛІТНІ КУХНІ

На формування кулінарних традицій в Україні позначилась господарча практика закладання і використання так званих «літніх кухонь». Літні кухні — це окремі приміщення у дворі, де стояла піч, плита або груба. Їх використовують для обробки їжі для худоби чи приготуванні страв, які вима-

гають довгої підготовки – кров’яної ковбаси, сальцесону, варення та консервації. Літні кухні також рятують оселі від спеки, адже якщо всі ці процедури робити на звичній кухні, то спати там стає відчутно важче, бо нагрівається і ззовні, і зсередини.

У деяких садибах літні кухні стали частиною житлового приміщення, де не лише готують, а й снідають, обідають чи вечеряють, особливо у теплу пору. Часом, коли родина розростається, у літній кухні роблять ремонт і туди переїжджає жити найстарший член сім’ї.

На Півдні України існує ще один тип літніх кухонь – кабиці. Як правило це спеціальні печі, які будують просто неба. Їх використовують для приготування повсякденних страв та для виготовлення регіональних смаколиків, як от бекмез – виварений сік із м’якоті кавуна або винограду. Використовують кабиці і для приготування варення, сушіння фруктів, зберігання габаритного кухонного начиння.

Традиція будівництва і використання літніх кухонь досі є поширеною практикою в нашій культурі, що позначається на гастрономічних звичаях.

ІЛЮСТРАЦІЯ: МАРТАРИТА ЯКИМЕНКО

Якщо говорити про сезонність страв української кухні влітку, то згадуємо найрізноманітніші салати з городини:

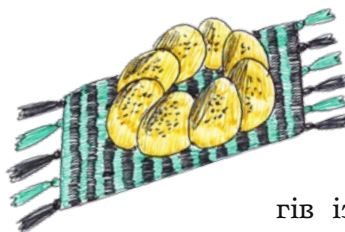
свіжих огірків, помідорів, кропу, свіжої капусти, листя салату та редиски. Заправляють домашньою запашною олією чи сметаною. Сьогодні ми за звичкою думаємо про соняшникову олію, проте соняшник — відносно нова культура для наших земель. Натомість більш притаманними раніше були ляна, конопляна, макова олії. Практика приготування домашніх салатів зі свіжої городини набула поширення з другої половини XX століття.

У розмові про літні страви не можемо забути і про свіжі ягоди та фрукти, з яких готували вареники з вишнями, чорницями, маком, пироги, пиріжки та струцлі з яблуками.

СТРАВИ НА ЗЕЛЕНІ СВЯТА

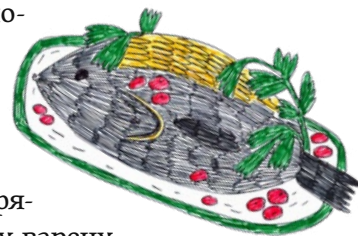
Перейдемо до святково-обрядових страв літнього циклу. Одним із важливих традиційних свят є Трійця (Зелені свята). Відзначення цього свята припадає на період, коли косять перші, найсоковитіші трави на сіно та заготовляють їх для худоби. У святкові дні хату прикрашають (маять, завітчують) різними травами — м'ятою, чебрецем, татарським зіллям (аїром), полином. У деяких регіонах формують великі букети з кві-

тами і прикрашають ними ворота, а в інших беруть гілки дерев та прикрашають ними зовнішні стіни хати.

До свята пекли колачі та паляниці з пшеничного хліба, напікали пирогів із сиром, а пізніше поширеною начинкою стала зелена цибуля та варені яйця. І хоча така начинка по праву вважається найпопулярнішою, у різних регіонах можна також зустріти й інші варіанти: кріп з вершковим маслом, лободу, щавель, кропиву, шпинат, січене листя молодої гички червоного буряку.

Готують до Зелених свят зелений борщ, капустняк із молодю гичкою, смажену рибу, вареники, оладки, налисники та млинці, запечені з яйцем макарони, гречану кашу з курячою юшкою, грибну поливку, варену квасолу, заправлену олійкою.

Ще однією цікавою стравою, яку готують наприкінці весни чи на початку літа зі свіжої і молодої зелені, є волок (назва поширена на Волині) чи нати́на (назва притаманна західним регіонам України). Фактично це будь-яка молода зелень, поширена в українській кухні: щавель, шпинат, лобода, кропива, бурякова гичка, — яку дрібно

січуть, тушкують у сметані, солять, перчать і заправляють часником. Їдять її з хлібом, запивають сироваткою або кисляком.

Цікавою стравою є смажені стріли часнику, які з'являються у першій половині літа. Їх зрізають та смажать на олії чи вершковому маслі або ж солять.

У працях етнографів натрапляємо на згадки про те, що на Зелені свята смажили яйцню з салом. Тут варто розуміти, що в минулому яйця не були щоденною їжею.

Їх варили й смажили передусім для дітей та хворих, а також подавали як особливу святкову страву чи частування з нагоди події: після толоки, на косовицю, у жнива, на Великдень. Адже яйця мали як високу кулінарну цінність, так і економічну. Це той продукт, який вигідно було продати чи обміняти на щось, ніж просто з'їсти.

Продуктивність курей у минулому була нижчою, проте, на відміну від сучасної культури, раніше споживали також качині, гусячі яйця. До свята готували і готують одну з найпоширеніших страв української кухні — голубці. Для їх приготування в літню пору найчастіше використовують листя щавлю чи бурякову гичку. На Тернопільщині печуть пампушки, загорнуті у листя щавлю.

ХРАМОВЕ СВЯТО

Характерною рисою сільської святкової культури є храмові свята, які у багатьох селах припадають на Святу Трійцю. Храмове свято — важлива подія для місцевої громади. Воно присвячене вшануванню святого або євангельської події, на честь яких названо місцеву церкву. У народі його часто просто називають Храм. Прикметно, що там, де радянська влада нищила церковні будівлі, храмові свята зберігались на рівні побутового святкування. На Храм готують всі традиційні святкові страви — борщ, пиріжки, млинці, налисники, вареники. Протягом останніх кількох десятиріч до цього переліку додалися і сучасні страви: салати зі свіжої зелені, відбивні, котлети, нарізка з сиру та ковбаси, копчена скумбрія та оселедці.

СТРАВИ НА КОСОВИЦЮ

Ще одним давнім і добре збереженим святом в українській культурі є Івана Купала. Обрядовість цього дня пов'язана з літнім сонцестоянням. І хоча це свято не має виразних гастрономічних рис, у минулому на Купала випікали круглі паляниці і споживали їх у=полі. Від Івана Купала у багатьох місцях починалась важлива сільсько-господарська пора — косовиця та жнива. І хоча косовиця — це не свято, а тривалий процес, проте якраз він має виразні кулінарні традиції. Адже це часто гуртова робота, під

час якої пригощання косарів мало бути особливо смачним та поживним. На косовицю готували борщі, пиріжки, вареники, каші, кулеші, рибні юшки. Фактично їжу до косовиці можна згрупувати в кілька категорій за способом приготування та пригощення: ту, яку дають із собою в поле; ту, яку готують удома й приносять на обід чи вечерю в полі; та ту, яку готують безпосередньо в полі на відкритому вогні.

По завершенню літнього посту (Петрівка), у жнива поширеними наїдками були: хліб, огірок, печена чи варена картопля, кавун, галушки, засмачені олією. Не у піст до страв додавали варене чи солоне сало, готували борщі з м'ясом, печеню, галушки, засмачені салом, яєшню на салі й багато інших традиційних для української кухні продуктів та страв.

Цікавою регіональною традицією, поширеною на Волині, Рівненщині, Житомирщині, є пригощення косарів мачиком. Мацик, або каврук, кірух, мацьок, кнюшок, богук – все це народні назви в'яленого м'яса, яке здавна виготовляють на Поліссі. І досі цей м'ясний домашній делікатес можна скуштувати в окремих домогосподарствах, які готують його за давньою технологією. Свіже м'ясо з сіллю щільно набивають у полотняну торбинку, свинячий шлунок чи сечовий міхур. Просушують кілька днів у печі, а потім підві-

шують на горищі для дозрівання на кілька місяців. Зберігають просушений мацик у сіні, від чого він набуває додаткового смаку та аромату. Це була особливо поживна та смачна страва, яку їли на косовицю. Довгий час мацик так і лишався регіональним домашнім продуктом, який у минулому готували взимку, а споживали через кілька місяців. Сьогодні його можна придбати впродовж усього року завдяки українським виробникам, які відновили традицію та виготовляють мацик відповідно до всіх сучасних технічних вимог до харчових продуктів.

МАНДРИКИ

Цикл святкових обрядодій, пов'язаних із літнім сонцестоянням, завершувався святом Петра й Павла, коли закінчувався і літній піст, що хоч і не був таким суворим, як Великодній, втім багато українців його також дотримувалися. Впізнаваною обрядовою стравою до цього свята є мандрики, які випікали як пригощання для пастушків. Мандрики – це випічка із додаванням сиру. У більш давні часи XVIII ст. можна знайти свідчення, що мандриками називали печено-сушені невеликі кульки сиру, на кшталт курту, поширеного в країнах Центральної Азії. З часом ця традиція зникла, натомість сьогодні мандриками звуть коржики, випечені з тіста, яке розмішують із додаванням сиру. У народі досі збереглось повір'я, що після Петра й Павла зозуля

перестає кувати, бо «мандриком вдавилась». Нібито з часів, коли апостоли Петро й Павло мандрували світом, зозуля вкрала в них один мандрик, за що Бог і покарав її. Мандрики у минулому мали ритуальне значення: ними розговлялись після ранкової служби в церкві, їх дарували дітям. Вважалося, що з'їдені у цей день мандрики оберігають від майбутніх хвороб, особливо лихоманки.

СТРАВИ НА МАКОВІЯ

Надзвичайно гарним, по-літньому святковим є свято Маковея, яке ніби ніжно натякає: ось літо завершується.

Маковея (Маковія, Спас Перший, Спас на воді) — це все народні назви свята. У ньому, як і в більшості свят народної культури, сплелись християнські вірування та уявлення про світ, магію та силу ритуалів. Відзначення цього свята збігається з природним господарським циклом й дозріванням давньої поширеної культури — маку.

Якщо звертаємося до гастрономічного коду цього свята, то бачимо, яку важливу роль відігравав мак в українській культурі. Насіння маку, яке сьогодні асоціюється переважно з начинкою до пирогів, пиріжків, налисників, струцлів чи вареників на пару, у минулому мало важливе значення для гастрономії. Мак — це також олійна культура. У піст насіння маку запарювали і перети-

рали у макітрі до утворення густої рідини. Цю рідину розводили водою і на основі отриманої юшки готували “молочні” каші у піст. Мак додають до обрядових страв із пшона. Один із різновидів такої страви — каша зозуля — внесено до національного переліку нематеріальної культурної спадщини України. Таку кашу готують на Вінниччині. Для її приготування спершу добре спарюють молоко, а далі додають пшоно, збиті з цукром яйця, вершкове масло та запарений мак. Далі лишають у печі, де вона готується на низьких температурах.

І досі в Україні можна зустріти давню практику поєднання картоплі з маком. Є кілька варіантів її приготування. Варену картоплю товчуть та розмішують із запареним перетертим маком. Інший варіант — це смажена дрібна молода картопля з маком та дрібними шкварочками. Мак присутній в обов'язковій ритуальній страві, яку готують на Різдво — куті. Навіть попри те, що кутю сьогодні готують з різних злаків, не лише з пшениці, мак не випадково є ключовим інгредієнтом.

Свідченням того, що мак є давньою та поширеною культурою в Україні, є багато вірувань навколо ритуальної захисної функції маку і присутність макових зерен у різноманітних обрядах. Вважається, що мак має властивість оберігати від злих сил, тому тісно вплетений у низку обрядів. За традицією, до освячення маку на Маковея, не можна було їсти мак зі свіжого вро-

жаю — споживали лише торішній. Стравою, яка має обрядове значення на Маковея і яку готують у більшості регіонів України й сьогодні, є коржі з маком — шулики (ламанці, шуляки). Готувати їх просто: печуть коржі на воді з пшеничним борошном і розламують на невеликі шматочки. Мак розтирають у макітрі, додають трохи сити (так називали розсичений мед, коли ще не було медогонок, а його цідили, розмішуючи з окропом) і кладуть поламані коржі. Ретельно розмішують, щоб коржі увібрали в себе рідину. Звісно, такий варіант коржів із маком відображає традиції посту. Проте з часом серед тих, хто не тримає піст, з'явилася традиція пекти пухкі коржі (паляниці) на кислому молоці та змішувати їх із тертим маком. Їх теж готують на це свято.

СТРАВИ НА СПАСА

Чергове свято, тісно переплетене з господарським циклом, християнством, гастрономією і досі надзвичайно шановане в народній культурі, — це Преображення Господнє, яке в народі називають Спасом, або Другим Спасом. За християнським канонем, у цей час мали освячувати виноград. Проте у минулому в Україні виноград ще не дозрівав, відтак до церкви несли інші плоди саду: яблука, груші, сливи, а також букети квітів та мед. Нині, через появу нових сортів, а також змін клімату, на Спаса беруть на освячення і грона винограду.

Логічно, що страви, за якими можна легко впізнати це свято, будуть із садовини. Це пироги, пиріжки, струцлі з яблуками, до яких подавали свіжий мед. Мед наливали у тарілочку і подавали до столу.

Святково-обрядова культура та гастрономія пов'язані не лише з переліком обрядових страв, ритуалів навколо їжі, але й певними харчовими обмеженнями чи заборонами. Ще донедавна практикували заборону на споживання перших яблук чи ягід (у залежності від регіону) до Спаса. Ця заборона стосувалась жінок, у яких померли маленькі діти. За повір'ям, якщо мати порушить заборону, її дитина не отримає плодів на тому світі. Така заборона покладалась виключно на жінок, натомість чоловіків не стосувалась.

СТРАВИ НА УСПІННЯ

У серпні відзначають ще одне велике свято — Успіння Пресвятої Богородиці, Перша Пречиста. За традицією, цьому святу передував двотижневий піст, який у народі називають Спасівкою.

Але ці пісні дні, на відміну від Великого посту й Пилипівки (посту перед Різдом) були легшими. Адже це час дозрівання горюдини, фруктів, ягід. Протягом посту готували багато страв

із квасолі, грибів, риби. У цей час починали також копати картоплю, яка з XVIII-XIX століття стає поширеною городньою культурою і формує нові сторінки української кухні.

Перша Пречиста особливо шанується у тих місцевостях, де збудований храм на її честь. У тих селищах, де храмовим святом є Перша Пречиста, найбільше готують страв із тушкованої картоплі з грибами, голубців, фаршированих перців, тушкованих городніх овочів — перців, кабачків, баклажанів та помідорів. Знаковою стравою на це свято є риба. У минулому готували більше рибних юшок чи запікали річкову рибу, купували оселедці. Протягом останніх кількох десятиліть традиція приготування рибних страв зберігається, проте додалися нові види морської риби, яка доступна практично у всіх крамницях чи базарах:

хек, мерлуза, копчена чи заморожена скумбрія. Нині на святкових столах ви зустрінете як річкову рибу (коропів, карасів, товстолобів), так і морську — у тушкованому, смаженому з овочами, солоному вигляді. До цього свята пекли також рибні пироги.

ЗЕЛЕНІ СВЯТА

МАТЕРІАЛ: НАТАЛІЯ ХОМЕНКО

ЗЕЛЕНІ СВЯТА, СВЯТО ТРІЙЦІ,
П'ЯТИДЕСЯТНИЦЯ, ЗШЕСТИЯ СВЯТОГО
ДУХА — ЦЕ РУХОМЕ СВЯТО, ЯКЕ
РОЗПОЧИНАЄТЬСЯ НА 50-Й ДЕНЬ ПІСЛЯ
ВЕЛИКОДНЯ. СВЯТКУЮТЬ У НЕДІЛЮ,
А ІНКОЛИ АЖ ДО ВІВТОРКА.

Як синонім до Трійці подекуди вживали такі словосполучення як **ГРЯНА, СВЯТА, КВІЧАЛЬНА ЧИ КВІТНА НЕДІЛЯ**. Тиждень перед Трійцею називають Зеленим (Клечальним), а тиждень після — Русальним.

Зелені свята знаменують завершення весняного періоду та початок літа. Основні вірування та обряди цього періоду пов'язані з кельтами рослинності та предків. Серед них можна виокремити господарські, землеробські, метеорологічні обрядодії та обряди, пов'язані із вшануванням предків.

ЗЕЛЕНА (КЛЕЧАЛЬНА) СУБОТА

Приготування до свята переважно розпочинали у суботу перед Трійцею, у Карпатах могли це робити у п'ятницю. Як і до кожного великого свята прибирали в оселі, мазали піч, долівку, підводили червоною глиною челюсті печі, припічок, навколо долівку, вішали рушники на всіх образах і на кожному кілочку, застеляли чисту скатертину на стіл, на піл – рядно. Найбільш візуально впізнаваною традицією є озеленення домівок, господарських будівель, могил троїцьким зіллям та гілками з листям. Цей процес називають по-різному:

- Клецання — найчастіше по всій Україні
- Маювання — Бойківщина, Гуцульщина
- Квітчання, Глетчання — Слобожанщина

Зілля для прикрашання збирали діти, дівчата. Подекуди це слід було робити до сходу сонця або ж до обіду, іноді йшли ввечері. Чоловіки із синами їхали до лісу ламати гілки дерев. Обрядову зелень встановлювали для того, щоб запросити предків у важливі періоди. Підготовка до свята розпочинається з прибирання осель і клецання — озеленення помешкань, господарських будівель, могил:

- Підлогу в хаті застеляли лепехою (татарське зілля), чебрецем, любистком, м'ятою або полином.
- На вікна клали деревій для пахучості

- Повз стіни — гілочки дуба, клену, явору, липи, берези чи ясеня
- За ікони — теж клали зелень
- Зовні хатину прикрашали гіллям, лепехою попід стріху, під вікнами забивають великі гілки, прикрашають ворота, пліт, криницю, хліви.
- Свіжоскошеною травою притрушують обійстя.
- Клечали навіть поля та город, щоб краще родили.
- Після прикрашання господар брав велику гілку дуба, або зрубав маленьку берізку, липу і вкопував на подвір'ї.

Подекуди в Зелену суботу пастухи плели вінки худобі: обплітали роги барвінком, кленом, ліщиною чи липою. Клецати належало і цвинтар та могили. Посипали могили троїцьким зіллям, вінками вбирали придорожні хрести та каплички. Це частина культури пам'яті про предків. Про них не забувають і шанують не лише молитвою, а й такими спільнодіями, адже громада може прикрашати не лише могили своїх родичів, а й ті, до яких уже не приходять.

Про предків пам'ятають, запрошуючи їх до свята в кожному циклі протягом року. Водночас саме в цього свята є одна особливість порівняно з іншими схожими пам'ятними датами.

Воно приурочене поминанням нехрещених дітей, самогубців і покійників, які померли не своєю смертю. Це і визначає появу русалок, які є уособленням душ саме таких померлих.

ЩО РОБИЛИ З КЛЕЧАЛЬНОЮ ЗЕЛЕННЮ ПІСЛЯ СВЯТ?

Зелень, яка була в хаті, зберігали у коморі, на горищі до наступних Зелених свят і використовували у лікувальних та магічних практиках.

До прикладу:

- троїцький чебрець клали під подушку, щоб добре спати;
- з лепехи, якою устеляли підлогу, робили відвар, яким лікували головний біль;
- троїцькою зеленню обкурювали хворих на пропасницю;
- листочки з троїцької липи клали на наріз

Те, що прикрашало подвір'я, виносили у стайню, спалювали або кидали у воду. На основі багатого етнографічного матеріалу з теренів Полісся Інна Пахолок доводить, що «клечання місцеве населення встановлювало зовні хати передовсім для русалок, а в житловому приміщенні – для предків. Це пояснює розбіжності у способах поводження з обрядовою зеленню по завершенню троїцького періоду».

ІЛЮСТРАЦІЯ: МАРГАРИТИ ЯКИМЕНКО

ВСТАНОВЛЕННЯ «ВІХИ»

Напередодні Трійці колись встановлювали «віху» («веху», «дуб», «явір») — обрядове дерево, яке складається із жердини, прикрашеної травою і квітами, та прикріпленим вгорі колесом. Ця традиція і досі збережена від кордонів Чернігівської області до Броварів, на території Переяславського району (Київська область) та в селі Лютенька на Полтавщині.

За встановлення обрядового дерева відповідали парубки конкретного кутка. То було своєрідне змагання, чия «віха» вища. Довжина стовбура могла інколи сягати і 30 метрів. Встановлювали на вигоні, перехресті чи у спеціальному місці без насаджень, іноді на підвищенні.

Йшли до лісу і шукали найвище дерево. Намагалися вкрати вночі, таємно від лісників волочили до місця встановлення. Пізніше ставили могорич ліснику й привозили вже трактором.

«Віху» прикрашали усі разом: травами, квітами (інколи із чужих городів), стрічками, часом вишитим рушником, іконою. У радянський період наверх могли додавати зірку чи червоний прапор. Зводили обрядове дерево дорослі чоловіки, адже це фізично складний процес: викопати яму, поставити «віху», навколо зробити огорожу з гілок дерев, застелити травами. Біля встановленої «віхи» розпалювали вогнище і влаштовували частування. Біля «віхи» відбувалися гуляння упродовж усього Троїцького періоду. З суботи

на неділю молодь мала стерегти дерево, бо парубки із сусідніх кутків намагалися зрізати «віху» суперників. Після свята «віху» продавали. Вважали, що ця деревина приносить добро й достаток. Її використовували як сволок під час будівництва хати чи для інших господарських приміщень.

Обряд встановлення «віхи» — це ритуал комунікації між небом, землею та підземним царством. Від злагодженості спілкування цих світів залежало, чи буде врожайним рік.

ІЛЮСТРАЦІЯ: МАРГАРИТИ ЯКИМЕНКО

ГЛЯНУТИ

ВСТАНОВЛЕННЯ ВІХИ У МУЗЕЇ НАРОДНОЇ
АРХІТЕКТУРИ ТА ПОБУТУ СЕРЕДНЬОЇ
НАДДНІПРЯНЩИНИ, 2018 РІК

ВСТАНОВЛЕННЯ «ВІХИ»
У С. ЛЮТЕНЬКА ПОЛТАВСЬКОЇ
ОБЛ. ПРОЄКТ «КУЛЬТ ПРЕДКІВ»

ГОЙДАЛКИ

Поширеною формою ритуалізованих гулянь молоді були гойдалки. Їх встановлювали як в селі, так і у лісі. На Чернігівщині молодь, яка гуляла в селі на Трійцю, «ставили качелю», а ті, хто ходили в ліс, «вили гужелю».

Розгойдування на гойдалках мало про-
дукуючу семантику, що мало сприяти веге-
тації та провокувати її. Подекуди це осмис-
лювали як очищення повітрям, тому то був
спосіб наділити людину здоров'ям.

Ця традиція досі збережена у с. Верба
Коропського району Чернігівської області, де
за давніми технологіями будують дерев'яні
гойдалки та каруселі.

СЮЖЕТ ПРО ЦЮ ТРАДИЦІЮ

ДО ТРІЙЦІ ЖИТЕЛІ КОРОПШЧИНИ
БУДУЮТЬ ДЕРЕВ'ЯНІ ГОЙДАЛКИ
ЗА СТАРОВИННОЮ ТРАДИЦІЄЮ

ТРОЇЦЬКІ ПОМИНАННЯ

Поминання влаштовували або у п'ятницю перед Трійцею, або у суботу. Наяч Поліссі на вечерю на «діди» (у п'ятницю) подавали пісні страви, а на сніданок чи обід у суботу («баби») — уже скромні (подекуди навпаки, «баби» — у п'ятницю, а «діди» — у суботу). Коли господиня готувала вечерю, то не накривала страви, щоби йшла пара, бо вірили, що саме нею вечеряють душі покійних, які приходять на вечерю. Господині готували ритуальну трапезу з трьох, семи або дев'яти страв. Обов'язковою була поминальна страва — коливо (колово або канун). У деяких місцевостях на «діди» поминали чоловіків, а на «баби» — жінок. Після заходу сонця уся родина сідала вечеряти, запалювала свічку. Після спільної молитви господиня, набравши у миску по ложці кожної страви, відчиняла двері і запрошувала дідів на вечерю. Казали:

*«ПРИЙДИ, ДУШЕЧКО, ДО ТОГО
ОБІДУ УБОГОГО!» (ХОЛМЩИНА);*

*«ДЕДУ, ІДИ ДО ОБЕДУ!», А ПІСЛЯ ОБІДУ
ГОСПОДАР ВІДКРИВАВ ДВЕРІ ХАТИ,
СТАВИВ НА ПОРОЗІ БОРОНИ, БРАВ МІТЛУ
І, ЗАМІТАЮЧИ ХАТУ, ПРОМОВЛЯВ:
«КІША, КІША, ДУШЕЧКІ! КОТОРА СТАРША
І БУЛЬША, ТО ДВЕРИМА, А КОТОРА
МЕНША, ТО ОКНАМИ» (ПІДЛЯШШЯ);*

*«ДІДИ-ДІДИ! І СВОЇ, І ЧУЖІ, І ЗНАНІ,
І НЕЗНАНІ, ХОДІТЬ ДО МЕНЕ НА
ВЕЧЕРЮ!» (КИЇВЩИНА).*

Під час троїцьких поминань відвідували цвинтар. На Гуцульщині обкурювали могили, влаштовували трапезу, розкидали на могилі яйця та хліб, вішали на хрести рушники та фартухи. Яйця до Троїцької суботи фарбували в жовтий і зелений колір, а хліб іноді залишали недопеченим. На теренах Середнього Подніпров'я (Смілянщина) на це свято пекли спеціальний книш-трійцю — книш на три балабушки (пампушечки). На Поділлі на кладовище йшли у неділю. Могили накривали скатертиною, куди ставили страви і прикрашали клечанням. У с. Сварицевичі (Рівненщина) на кладовище йшли рано в неділю після служби в церкві («возбудіті» рідних). Могили прикрашали зеленню, вішали нові рушники на хрести (іноді рушники — на чоловічі хрести, а хустки чи фартухи — на жіночі) і обов'язково співали голосіння. Особливістю троїцьких поминань є традиція поминати «заложених покійників» (потопельники, повішені, нехрещені, мертвонароджені діти). Їх переважно поминали в Русальний четвер. Однак могли і в суботу перед Трійцею, бо тільки в цей день у церкві поминають всіх померлих, навіть самогубців.

ПОДИВИТИСЯ

ВІДВІДУВАННЯ МОГИЛ
РОДИЧІВ НА ТРІЙЦЮ

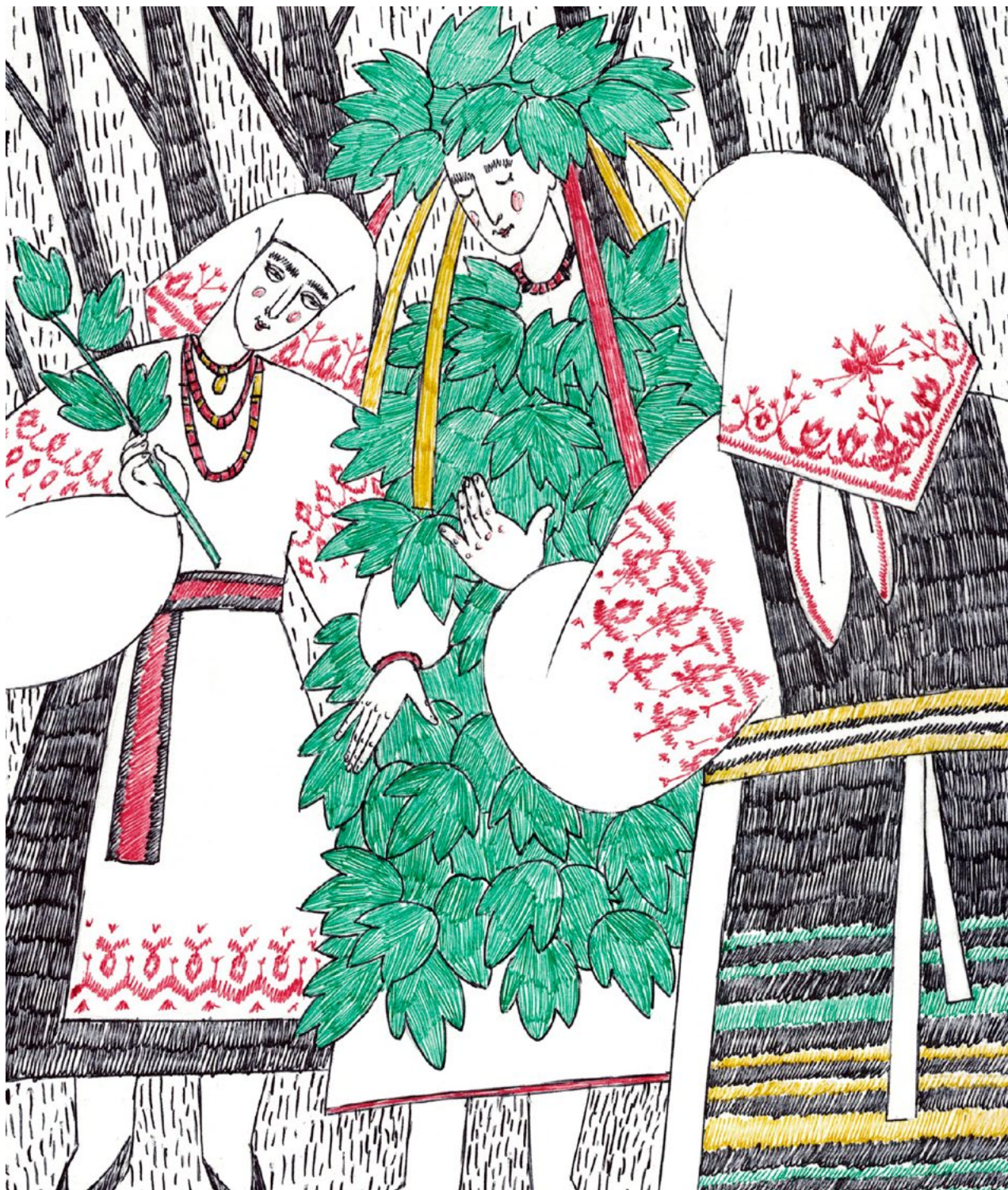
ТРІЙЦЯ (НЕДІЛЯ)

У неділю йшли до церкви у святковому одязі та освячували троїцьке зілля. То міг бути оберемок польових трав та квітів: айр (лепеха), чебрець, любисток, м'ята, полин та те, що росте в місцевості. Після служби йшли на кладовище пом'янути померлих.

У неділю могли святити криниці. На Зелені свята (подекуди на Юрія) відбувався обхід полів. Ходили на жито поодиночі, з родиною чи цілою громадою під супроводом священика. Несли ікони, хоругви, які прикрашали квітами та стрічками.

Під час таких обходів освячували поля, аби захистити майбутній урожай, вберегти від засухи, граду. Раніше під час таких обходів співали спеціальні царинні пісні. Одне із визначень «царини» — це засіяне поле, ймовірно, звідси і назва пісень.

Це своєрідні молитви за урожай, захист від негоди. У таких піснях зверталися до явищ природи, до Бога з проханням про гарний врожай. Ці пісні майже не збереглися в активному побутуванні.

ІЛЮСТРАЦІЯ: МАРГАРИТИ ЯКИМЕНКО

ВОДІННЯ КУСТА (ТОПОЛІ, БЕРЕЗИ)

Весняно-літні рядження в гілки рослин та обходи-процесії є поширеними по всій Європі. Ще в Давній Греції прикрашали домівки зеленню до 1 травня. Обряди з «майським» деревцем, довкола якого водили танки, співали та влаштовували ігри, відомі у різних частинах Великої Британії, Скандинавії, Франції, Німеччини, у балтійських і слов'янських країнах. Такі деревця (береза, тополя, дуб, клен) символізували силу росту й родючості, причому як природи, так і людини. Тому здебільшого головні ролі в таких ритуалах рядження виконували жінки та дівчата — ті, хто у традиційній культурі відповідає за плодючість.

Вбираючись у листя, людина неначе стимулює землю і собі покриватися зеленню. Водночас рядження у рослини мало ряд ознак, які вказували на зв'язок з потойбіччям і культом предків. Наприклад, те, що обрані на роль дерев повинні були мовчати, а замаювали їх так, що неможливо було розпізнати людську подоби. Водіння куста, тополі, берези по селу й полях уособлювало обхід міфічної істоти, яка приходила в людський світ саме на період Зелених свят і мала забезпечити хорошу вегетацію.

Наприкінці обряду деревце ритуально знищували. Найчастіше йшлося про потоплення, що вважалося дієвим способом уберегтися від посухи. Також його могли розривати на дрібні шматочки — і тоді слугувало захистом від нечистої сили та лікувальним засобом.

ВОДІННЯ КУСТА

Обряд водіння Куста починали у перший день Трійці. Займалися цим дівчата та жінки на території історичної Пінщини. Нині водять Куста лише у селі Сварицевичі (Рівненщина).

ФУНКЦІЯ ОБРЯДУ:

- Заклинання на урожай;
- Спосіб викликання дощу;
- Куст як уособлення предків, оскільки, на думку Віктора Петрова, принесення трав, снопа, колосся до хати є обрядовим відтворенням приходу померлих родичів.

ХІД ОБРЯДУ:

Йшли до лісу. За «Куста» обирали найгарнішу дівчину. Її клечали: вбирали у кленове, березове, липове гілля; з лепехи могли плести спідницю; на голову — пишний вінок або декілька. «Куста» прикрашали так, щоби не можна було розпізнати, хто це.

Решта дівчат теж декорували одяг зеленню, одягали віночки, але не так пишно, як «Куст». Після цього процесія рушала до села. Кожен куток міг мати свого «Куста», якого водили від хати до хати. Заходячи на подвір'я співали:

*КУСТ З КУСТОМ, А ЖИТО РОСТОМ,
ЩОБ ВАМ ЖИТО РОДИЛОСЯ
І В КОМОРІ ПЛОДИЛОСЯ!*

Господарі зустрічали «Куста», тримаючи на вишитому рушнику хліб та узвар.

Гурт далі виконував кустові пісні «А ми були в зеленому лесі», «Тройца, Тройца, Пресвятая Богородица» та інші, а наприкінці бажали господарям здоров'я, щедрого врожаю, дощу на ниву, приплоду в господарстві:

*«ЩОБ ВАМ ВОДИЛОСЯ І ОВЕЧКИ
ПЛОДИЛИСЬ, БУДЬТЕ З КУСТОМ
ЗДОРОВІ!»; «ВОДИМО КУСТА, ЩОБ
СОЧЕВИЧЕНЬКА БУЛА ГУСТА».*

Господарі обдаровували грішми, печивом та узваром. Так обходили кожну хату кутка. Вважали поганою прикметою, якщо їхню оселю пропустили, бо “кого «Куст» минає, той щастя не має”.

Після обходу села йшли на поле чи до річки, розбирали «Куста». Кожна дівчина, знімаючи зелень приказувала: «Це на врожай і статки!». Гілки кидали на поле, у воду, щоб був гарний врожай, частину могли нести додому і розкидати на городі, кидати у клуні під мішки з зерном, щоб збіжжя миші не їли. Подекуди вінок, який був у «Куста» на голові, вішали на колодязь, щоб був дощ.

Під час обряду співали спеціальні кустові пісні. У них оспівували, де і як наряджали Куста (“А ми були у великому лесі”, “Нарадила Куста із зельоного кльону”), зверталися до господарів з проханнями винагороди (“Дайте Кусту хоч по золотому”), мотиви вегетації та родючості (“Посіяла льон-льон при зеленій дуброві”, “Й нехай зародиться да для меї й одиниці”), також зустрічаються теми кохання та шлюбу, родинного життя.

*ТРОЙЦА, ТРОЙЦА, ПРЕСВЯТАЯ
БОГОРОДИЦЯ,
ПОСІЯЛА ЛЬОН, ЛЬОН, ДА
НЕХАЙ ЗАРОДИ(ТЬСЯ).*

*ПОСІЯЛА ЛЬОН, ЛЬОН, ПРИ
ЗЕЛЕНІЙ ДУБРОВІ -
НЕХАЙ ЗАРОДИТЬСЯ ХОЧ
ДЛЯ МЕЇ ЧОРНОБРО(ВИ).*

*ПОСІЯЛА ЛЬОН, ЛЬОН ПРИ
ГЛИБОКІЙ КРИНИЦІ -
НЕХАЙ ЗАРОДИТЬСЯ ХОЧ
ДЛЯ МЕЇ ОДИНИ(ЦІ).*

*ПОСІЯЛА ЛЬОН, ЛЬОН ПРИ
ХОЛОДНІЙ РОСІ -
НЕХАЙ ЗАРОДИТЬСЯ ХОЧ
ДЛЯ МЕЇ ЖОВТОКО(СИ).*

ОБРЯД «ВОДІННЯ КУСТА». ФІЛЬМ JAGNA
KNITTEL: "СВАРИЦЕВИЧІ" - ФІЛЬМ ПРО
НАРОДНИХ СПІВАКІВ С. СВАРИЦЕВИЧІ
ДУБРОВИЦЬКОГО Р-НУ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛ.

КУСТОВА ПІСНЯ «ТРОЙЦА, ТРОЙЦА». ГУРТ
С. СВАРИЦЕВИЧІ. ПРОЄКТ «КУЛЬТ ПРЕДКІВ»

Й ОЙ УБРАЛИ КУСТА
Й У В ЗЕЛЕНИЙ КЛЬОНИ,
ПОВЕДЕМО КУСТА ДО ПАНА
Й У В ПОКОЙ[І].

ПОВЕДЕМО КУСТА ДО ПАНА
Й У В ПОКОЇ.
– ОЙ ВИЙДИ, ПАНЄ, ДАЙ
КУСТОВІ ЗОЛОТО[ГО].

Й У В НАШОГО КУСТА
НІЖЕНЬКИ НЕВЕЛИЧКІ,
ТРЕБА ВКУПИТИ КУСТОВІ ЧЕРЕВИЧК[И].

ОЙ КОЛО КУСТА –
СОЧОВИЧЕНЬКА Й ГУСТА,
ХТО ЇЇ СКОСИТЬ, ТОЙ КУСТА
ПОПРОС[ИТЬ].

ОЙ УБРАЛИ КУСТА
Й У В ЗЕЛЕНЕЄ ЗІЛЛЕ,
ПОВЕДЕМО КУСТА
ГОСПОДАРУ НА ПОДВІР'Я].

– ВИЙДИ, ГОСПОДИНЯ,
ТИ Ж НА КУСТА ПОДИВИСА,
ЧИ ДОЛАРАМИ, ЧИ ЗОЛОТОМ
РОСПЛАТИС[А].

Й У В НАШОГО КУСТА
НІЖЕНЬКИ НЕВЕЛИЧКІ,
ТРЕБА ВКУПИТИ КУСТОВІ ЧЕРЕВИЧКИ.

ОЙ КОЛО КУСТА – СОЧОВИЧЕНЬКА ГУСТА,
ХТО ЇЇ СКОСИТЬ,
ТОЙ КУСТА ПОПРОСИТЬ.

КУСТОВА ПІСНЯ “ОЙ УБРАЛИ КУСТА Й У В
ЗЕЛЕНИЙ КЛЬОН”, ПРОЄКТ ПОЛІФОНІЯ: Й
ОЙ УБРАЛИ КУСТА Й У В ЗЕЛЕНЕЇ КЛЬОНИ
С. ЗАРІЧНЕ, РІВНЕНСЬКА ОБЛАСТЬ

ВОДІННЯ ТОПОЛІ

Подібним обрядом до «Водіння Куста»
на Лівобережжі був обряд «Водіння Тополі».

Тут також обирали високу красиву
дівчину і рядили її в гілля дерев так, щоб
не було видно обличчя, прикрашали й укві-
тчували. На Полтавщині, щоб зробити мак-
симальну подібність до силуету тополі,
дівчині зав'язували над головою руки,
прилаштовуючи до спини палиці в якості
опори. На руки рясно надягали намисто,
стрічки, кольорові хустки.

Дівочий гурт по черзі водив ряджену
гостью по селу. «Тополя» мала низько кла-
нятися перед господарями обійсть, бажати
гарного врожаю та приплоду худоби. Також
співали пісень, серед яких:

*«СТОЯЛА ТОПОЛЯ КРАЙ ЧИСТОГО ПОЛЯ;
СТІЙ, ТОПОЛОНЬКО! НЕ РАЗВИВАЙСЬ,
БУЙНОМУ ВІТРОНЬКУ НЕ ПІДДАВАЙСЬ!»*

За це дівчатам мали віддячити: частували і давали «тополі на стрічки». У деяких регіонах господарі обов'язково мали облити ряджену дівчину, щоб прикликати дощі. Згодом процесія йшла в поле, де колосилося жито, там розбирали «тополю». Такі обходи робили в Зелену неділю, а на Полтавщині часом і в понеділок, на Духів день.

ВОДІННЯ БЕРЕЗИ

У традиційній культурі береза символізує жіноче начало на противагу дубу. На Зелені свята на Сіверщині дівчата здійснювали обряди родичання з березами.

У першій половині XIX століття тут побутував звичай, який більше був поширений на російських теренах, проте фіксувався і в українців на суміжних теренах. Дівчата йшли до гаїв завивати троїцькі вінки просто на живих березах. Інколи — робили з гілок від пари дерев великий вінок, щоб можна було у нього пролізти. Фольклорист Михайло Максимович писав: «Там, над Десною, ця троїцька забава називається кумованням, під час якого співають різних

пісень, споживають наїдки, серед котрих яешня є, можна сказати, обрядовою стравою». До слова, троїцьку берізку у сусідніх російських діалектах часом звали кумою. Сам Максимович згадував, що коли вчився у Новгород-Сіверській гімназії, бачив кумовання у місцевих садах і гаях.

До речі, з описів, які дійшли до нас з сусідніх територій, видно, що повний обряд там складався як з кумлення з березами, так і розкумлення, коли свята вже завершаються.

На Зелений (кличальний) понеділок замість вінків подекуди на Полтавщині дівчата рубали берізку та носили її по селу. Інколи рядили когось із ватаги, при цьому співали:

*«ОЙ ЗАВ'Ю ВІНКИ ДА НА ВСІ СВЯТКИ,
ОЙ НА ВСІ СВЯТКИ —
НА ВСІ ПРАЗНИЧКИ».*

Жінки натомість носили берізку наступного дня. Береза була також основним деревцем, яке ставили кияни у XIX — ранньому XX століттях. Причому купляли на спеціальних троїцьких ринках, а вдома прикрашали стрічками, хустками та паперовими іграшками — просто як ялинки на Різдво.

ОБХОДИ ПОЛІВ І ЦАРИННІ ПІСНІ

До давніх весняних звичаїв, які мали сприяти захисту врожаю, належать обходи поля процесією на Юрія чи на Трійцю. Під час процесій на Зелені свята лемки та бойки співали спеціальні царинні (від «царина» – околиця села, поля) пісні.

Фольклорист Філарет Колесса звертав увагу, що вони подібні до молитов на хороший врожай і колядок. У таких піснях було багато звертань до сонця, та й самі обходи здійснювалися перед світанком:

*ВИЙДИ, ВИГЛЯНЬ, СОНЕЧКО, УСМІХНИСЬ!
ВИГЛЯНЬ, ВИГЛЯНЬ,
СОНЕЧКО, УСМІХНИСЬ!
НАШЕ ЗЕЛО-ЖИТЕЧКО, КОЛОСИСЬ!
НАЛИВАЙСЯ, ЖИТЕЧКО, КОЛОСИСЬ.*

Маємо етнографічні записи з Волині, Лемківщини та Бойківщини. В цих джере-лах згадується, що у процесії брали участь всі вікові групи. Діти й молодь ішли у він-ках з польових квітів, з барвінку та з житніх колосків. Дорослі могли навіть вдягати маски, чоловіки також грали на різних музичних інструментах – від бубна до сопілок.

Часом брали на поле козу – символ плодючості, водіння якої добре відоме нам у різдвяний період:

*“СБОРОМ ІДЕМЕ, ПОЛОН НЕСЕМЕ!
МОЛЬМЕСЯ БОГУ І ВСІ ПОСПОЛУ,
ЖЕБИ НАС ТУЧІ НЕ ЗАХОДИЛИ,
ЗЛИЇ ВІТРОВЕ НЕ ПАНОВАЛИ.
ОБОРОНЬ, БОЖЕ, ГОРИ, ДОЛИНИ,
ГОРИ, ДОЛИНИ, НАШІ ЦАРИНИ!”*
(Лемківщина)

Такі пісні співали, прийшовши на ниву. Всі здійсмали максимальний галас, щоб відігнати злі сили з поля: танцювали, стрибали, стукали, дзвонили, оббігали по периметру поля, кропили водою чи моло-ком. У давні часи такі ритуали були дуже важливими для носіїв традиційної куль-тури, бо від урожаю буквально залежали людські життя.

РУСАЛЬНИЙ ТИЖДЕНЬ

МАТЕРІАЛ: НАТАЛІЯ ХОМЕНКО

РУСАЛЬНИЙ ТИЖДЕНЬ — ТИЖДЕНЬ ПІСЛЯ ТРІЙЦІ, ВПРОДОВЖ ЯКОГО НА ЗЕМЛІ З'ЯВЛЯЮТЬСЯ ДУШІ «НЕЧИСТИХ» ПОКІЙНИКІВ.

Цей період, як і будь-який перехідний час, вважався небезпечним. Особливо загрозливим вважали четвер на Русальному тижні, який називали ще Сухим, або Русальним Великоднем.

ЩО ЗАБОРОНЯЛОСЯ:

- Не можна було шити та вишивати, бо вірили, що тоді змія заповзе в хату (Гуцульщина);
- Усе, що пов'язано з плетінням, рубанням, підстриганням, крутінням, оскільки це могло спровокувати «неправильне» потомство;
- Садити курей на яйця, чи злучати худобу, щось садити, чи сіяти;
- Полоти буряки, бо потім у борщі впаде жаба (Полтавщина);

▪ Вважалося небезпечним народитися, чи померти в цей період (зокрема й через вірування, що ця людина стане русалкою);

▪ Не можна було нічого робити на полі та городі, бо це може призвести до посухи й неврожаю;

▪ Не можна було купатися і ходити в поле, бо русалки залоскочуть. Хто найсміливіший, то брали в руки полин і купалися. Якщо потрібно йти через поле, теж за пазуху клали полин та аїр (інші назви: лепеха, татарське зілля, шувар).

Все, що зроблено цього тижня у результаті буде зіпсованим. Важливо на цьому тижні було задобрювати русалок: вішали для них сорочки, аби ті могли переодягнутися в чисте, а також виставляли гарячі страви на підвіконня, щоб вони могли поласувати парою.

ІЛЮСТРАЦІЯ: МАРГАРИТИ ЯКИМЕНКО

РУСАЛКА В УКРАЇНСЬКІЙ ТРАДИЦІЇ

На теренах України русалок описують як гарних молодих дівчат з розпущеним волоссям, або як маленьких дітей.

ХТО СТАВАВ РУСАЛКАМИ?

- Померлі передчасно, не своєю смертю;
- Мертвонароджені або померлі неохрещеними діти;
- Хто народився або помер на Русальному тижні;
- Дівчата, що померли неодруженими.

За свідченнями респондентів з Полісся, основною функцією русалок був захист злакових полів, сприяння цвітінню та врожаю. Однак русалки як захищали, так могли і зіпсувати посіви, якщо людина порушила ритуальні заборони у цей тиждень.

Русалки пов'язані з прядінням, полотном. Найяскравіше це простежується у приписах вивішувати одяг біля хати для русалок. Подекуди це мають робити матері, в яких дочка померла на Русальному тижні або незаміжньою, чи були нехрещені діти. Мотив випрошування одягу поширений у русальних піснях.

Русалки могли красти дітей, яких матері залишали у полі. Для цього їх теж задобрювали, розвішуючи полотно, одяг. Обереги від русалок — полин, часник, любисток, хрін або вербальні формули: **«ХРІН ДА ПОЛИН, ПЛЮНЬ ДА ПОКИНЬ»**.

Вірили, що впродовж Зелених свят русалки перебувають на землі, а точніше: у житніх полях, лісах, водоймах, болотах чи поблизу своїх колишніх помешкань. В інший час вони перебувають на «тому світі» (рай, небо, кладовище), куди їх проводжають після закінчення Зелених свят. **ЦЕЙ ОБРЯД НАЗИВАЄТЬСЯ «ПРОВІДИ РУСАЛОК»**.

ПРОВОДИ РУСАЛОК

Оскільки у Троїцький період душі померлих перебували серед живих, то по закінченню Зелених свят їх урочисто проводжали у потойбіччя. Проводи русалок відбувалися у понеділок після Русального тижня, у перший день Петрівки.

Обряд починали із сутінками. За русалку обирали дівчину, зрідка — літню жінку. Є варіанти обряду, де не було рядженого персонажу. Русалку прикрашали зеленню, одягали вінок на розпущене волосся, іноді декілька. Подекуди плели такий вінок, щоби закривав обличчя і русалка нічого не бачила, тому її вели під руки. Учасниці обряду теж одягали вінки, виходили на перехрестя і починали співати русальні пісні.

З кожної вулиці виходили жінки, які формували процесію, що рухалася або до кладовища, або за село, на поле. Йшли шеренгою, плескали в долоні, немов виганняючи русалок. На кладовищі кожен підходив до могили своїх родичів, могли співати голосіння, знімали з себе вінки і вішали на хрести, або залишали на воротах кладовища, а наприкінці перекочувалися через могили. Це вважалося захистом від злих сил. Після цього потрібно було йти із кладовища не оглядаючись.

Якщо «русалку» вели на поле, то з неї зривали вінок і несли на город, кидали у воду чи палили у вогнищі. Подекуди русалку вели на поле, штовхали її в жито і розбігалися. Вінок русалки могли залишати у полі, а свій — несли додому на капусту.

РУСАЛЬНІ ПІСНІ

Під час Проводів русалок співали русальні пісні і востаннє — веснянки.

У русальних піснях оспівують основні етапи обряду: як дівчата в'ють вінки, русалок ведуть за село, русалка просить намітки чи сорочки, загадує загадки та мотиви, які пере-
гукуються з веснянками.

*РАНО-РАНО.
/ ДА СИЙДУ НА ГОРУ. / 2
РАН[О].*

*РАНО-РАНО.
/ ДА ВДАРУ В ДАЛОНІ. / 2
РАН[О].*

*РАНО-РАНО.
/ ЩОБ ДАЛОНІ ШИМЄЛІ. / 2
РАН[О].*

*РАНО-РАНО.
/ ЩОБ ПЄРСНІ ЗВЕНЄЛІ. / 2
РАН[О].*

*РАНО-РАНО.
/ ЩОБ РУСАЛОЧКІ ЧУЛІ. / 2
РАН[О].*

«РАНО-РАНО»,
ГАВРОНЩИНА, КИЇВЩИНА

*ПРОВОДИЛИ РУСАЛОЧОК, ПРОВОДИЛИ,
ГРКОЮ ОСОКОЮ ЗАЛОМИЛИ –
ЩОБ ДО НАС РУСАЛОЧКИ НЕ ХОДИЛИ,
ЗЕЛЕНОГО ЖИТЕЧКА НЕ ЛОМИЛИ,
БО В НАС ЖИТЕЧКО – В КОЛОСОЧКАХ,
НАШІ ДІВЧАТА – У ВІНОЧКАХ. ГУ!*

*ПРОВЕДУ Я РУСАЛОЧОК ДО БОРУ,
САМА ВЕРНУСЯ ДОДОМУ.
ПРОВЕДУ Я РУСАЛОЧОК ДО ГРУШКИ,
САМА ВЕРНУСЯ В ПОДУШКИ.*

«ПРОВОДИЛИ РУСАЛОЧОК,
ПРОВОДИЛИ», С. ВОВЧОК,
ЧЕРНІГІВСЬКА ОБЛ.

ІСТОРІЇ З РУСАЛКАМИ

МАТЕРІАЛ: АННА НІКОЛАЄВА

У традиційному фольклорі центральних, північних і західних земель часто зустрічаються перекази про зустрічі з русалками, проте найбільше вони розповсюдилися на Поліссі. На тиждень після Зелених свят (зрідка, але все ж зустрічається напередодні) припадає поминання померлих,

особливо тих, що пішли з життя раптово, наглою смертю, так званих “неправильних” покійників. Серед них – нехрещені діти, а також ті, що передчасно, трагічно загинули або наклали на себе руки. Тому відомою є практика символічного хрещення душ таких дітей (потерчат).

37. РУСАЛКИ.

Сепія, біліло. [Н. р. III 1859].

Якщо людина почула плач дитини, то треба було кинути хустку або іншу річ у напрямку, звідки звучав голос, зі словами: **“ХРЕЩУ ТЕБЕ МАРІЄЮ (ЄВОЮ), ЯКЩО ТИ ДІВЧИНКА, ХРЕЩУ ІВАНОМ (АДАМОМ), ЯКЩО ХЛОПЧИК”**.

Тоді ці душі потрапляли у рай. Якщо протягом семи років їх не похрестили, вони перетворюються на небезпечних духів. Наші предки подекуди сприймали русалок як духів річок або полів.

За переказами русалки танцювали і співали поблизу води, гойдалися на деревах, ходили у житі, гречці, травах, лісі, на кладовищі, навідувалися додому, щоб змінити й пересушити свій одяг, подекуди допомагали родичам порадами. Їх бачили з розпущеним волоссям, оголеними або в тому одязі, в якому їх ховали, часто, як тіні людей, які зникали, щойно наблизився. Дітей-русалок змальовували ангелами і повітряними духами.

За народними уявленнями, русалки ходили гуртом, найчастіше тримаючись за руки, гучно сміялися, реготали і плескали в долоні. Цікавим є сюжет, у якому батьки померлої на Русальний тиждень дівчини побачили її біля вікна, схопили, зачинили в хаті і годували цілий рік парою. На наступні Русалії вона вигукнула: “Наші йдуть” і сама пішла у прочинене вікно. Цей переказ перегукується з українською народною казкою “Кривенька качечка”.

ВІТОЛЬД ПРУШКОВСЬКИЙ “РУСАЛКИ” (1877).

Люди також чули музику з так званого “весілля русалок”, проте не могли розпізнати і знайти саме джерело звуку, а відтак і побачити їх самих.

НА РУСАЛЬНОМУ ТИЖНІ ДОТРИМУВАЛИСЯ НИЗКИ ЗАБОРОН: не ходили у місця, в яких можна зустріти русалок, не залишали дітей на самоті, бо русалки залоскочуть (тому на Полтавщині їх ще звали лоскотарками), обмежували роботи з полотном і обробітком землі, не прали і не купалися, бо русалки втоплять.

Захищалися від русалок за допомогою троїцького зілля або деревця, волошок, трав зі специфічним характерним запахом, наприклад, полину, гострих металевих предметів або шпильки на одязі.

Під час зустрічі русалка запитує перехожого: “Полин чи петрушка?”. Якщо відповідь “Полин”, то русалка скаже: “Сама згинь!” — і зникне. Якщо ж “Петрушка”, то русалчиною відповіддю буде: “Йди сюди, моя душка!” — й лоскотання до смерті.

ІЛЮСТРАЦІЯ: МАРґАРИТА ЯКИМЕНКО

ТРОЇЦЬКИЙ ТИЖДЕНЬ:
ФЕСТИВАЛЬ ДЛЯ МЕРЦІВ,
РУСАЛКИ, ЖИТО,
ЛОСКІТ, ДЕРМАТИТ

ПРОВОДИ РУСАЛОК, 2010 Р.

ВІДЕОФРАГМЕНТ З
АРХІВУ О. НАГОРНЮКА
«ПРОВОДИ РУСАЛОК.
ГАВРОНЩИНА. 2010 Р.»

12.1 ПРОВОДИ РУСАЛОК —
ІРИНА КЛИМЕНКО |
ПІСНІ ЛІТА

ФУРКАЛО #39 -
РУСАЛЬНИЙ ТИЖДЕНЬ

МАВКА, НЯВКА І РУСАЛКА —
ЩО ЦЕ ЗА НЕЧИСТЬ?

ФУРКАЛО #40 -
ПРОВОДИ РУСАЛОК

ІРИНА КЛИМЕНКО:
МАКРОАРЕАЛОГІЯ
ОВРЯДОВИХ ПІСЕНЬ
ЗЕЛЕНОЇ НЕДІЛІ/ВЕСНЯНО-
ЛІТНЬОГО ПЕРЕХОДУ

ВІДЕОФРАГМЕНТ
З АРХІВУ ЛАБОРАТОРІЇ
ЕТНОМУЗИКОЛОГІЇ НМАУ
ІМЕНІ П. І. ЧАЙКОВСЬКОГО
(ВІДЗНЯТО О. КОРОБОВИМ
ПІД ЧАС ОБРЯДУ
«ПРОВОДІВ РУСАЛОК»
ПЕРЕСЕЛЕНЦЯМИ
З ЧОРНОВИЛЬСЬКОЇ
ЗОНИ В С. ЛЮДВИНІВКА
МАКАРІВСЬКОГО Р-НУ
КИЇВСЬКОЇ ОБЛ., 2011 Р) //

КУЛЬТ ПРЕДКІВ. ЕПІЗОД 13.
ПРОВОДИ РУСАЛОК

ЛІТЕРАТУРА

Галайчук Володимир. Українська міфологія. Харків: «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016.

Муравський шлях - 97: Матеріали комплексної фольклорно - етнографічної експедиції / Упор. Красиков М., Олійник Н., Осадча В., Семенова М. Харків: 1998.

Ніколаєва Анна. Система символічного захисту у повсякденному житті українців Полісся (кінець XIX – початок XXI ст.). Монографія, Дрогобич: Коло, 2023. 284 с.

Баглай М. Обрядові функції троїцької рослинності у волинян (за етнографічними матеріалами експедицій 2009-2010-рр.) // Народознавчі зошити. 2013. № 4 (112). С.608-615.

Гримич М. Зелені свята // Родовід. 1993. № 5. С. 21–29.

Давидюк В. Походження уявлень про русалок і мавок та значення клечання і «Куста» // Записки Наукового Товариства імені Шевченка / ред. О. Купчинський. Львів, 2010. Т. ССLIX: Праці Секції етнографії і фольклористики. С. 229–248.

Давидюк В. Ф. Русалки і русальці. Реліктові форми русальної звичаєвості // Давидюк В. Ф. Крокове колесо: нариси з історичної семантики українського фольклору. К. : Обереги, 2002. С. 118–138.

Єфремов Є. Русальні пісні на Київському Поліссі // Полісся: мова, культура, історія. Київ, 1996. С. 404-411.

Кітова С. Водіння Куста на Поліссі // Народна творчість та етнографія. 1972. № 3. С. 67-73.

ЛІТЕРАТУРА

Колеса Ф. Русальні та царинні пісні // Колеса Ф. Українська усна словесність. Л., 1938. С . 57-61.

Курочкін О. Обряд установлення троїцької «Віхи» на Переяславщині // Народна творчість та етнологія: №3 / НАНУ, ІМФЕ ім. М.Т.Рильського. К., 2014. С. 60-67.

Кутельмах К. До витоків клечального звичаю (за матеріалами Полісся) // Народознавчі Зошити. 2005. № 5–6. С. 467–483.

Кутельмах К. Русалки в повір'ях поліщуків // Записки Наукового товариства імені Шевченка / ред. Р. Кирчів, О. Купчинський, М. Глушко. Львів, 2001. Т. ССХІІ: Праці секції етнографії і фольклористики. С. 87–152.

Пахолок І. Р. Зелені свята в українців: традиційні звичаї та обряди. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Львів, 2011. 208 с.

Сокіл Г. Українські обхідні календарно-обрядові пісні: структура, функції, семантика / Галина Сокіл ; наук. ред. Г. Дем'ян. Львів : ІН НАН України, 2004. 268 с.

Чебанюк О.Ю. Релікти обрядів переходу в фольклорі троїцько-русального циклу // Міфологія і фольклор. №1. 2008. С.28-33.

КУПАЛА

МАТЕРІАЛ: ВОЛОДИМИР ЩИБРЯ

КУПАЛА — ДОХРИСТИЯНСЬКЕ СВЯТО, ЩО ВІДЗНАЧАЄТЬСЯ НАПЕРЕДОДНІ ХРИСТИЯНСЬКОГО РІЗДВА ІВАНА ПРЕДТЕЧІ, У НІЧ З 23 НА 24 ЧЕРВНЯ.

Свято ділить рік на дві половини, адже до нього тривалість дня збільшується, а після — зменшується, повертаючи на зиму. Купала пов'язане з великою кількістю архаїчних вірувань, складається з багатьох давніх ритуалів і припадає на досить важливе за народними уявленнями явище — літнє сонцестояння.

Купала відзначали майже всі європейські народи як найголовніше свято року. Весняно-літні календарні обряди цих спільнот були спрямовані на реалізацію основної мети — магічне забезпечення врожаю. Закономірно, що в часи обожнювання природи та поклоніння сонцю в народній свідомості літнє сонцестояння закарбувалося як важливе явище. Це визначає семантику та зміст купальського свята й пов'язані з ним культи сонця, води, рослинності.

Одним із найдавніших писемних свідчень про свято Купала є згадка у Волинському літописі за Іпатіївським списком під 1262 р. про “канунъ Ивана дни, на самыя Купалья”.

Згадується Купала також у документах XIV ст.: договір литовських князів із польським королем Казимиром у 1350 р. фіксує часове означення “до Ивана дне до Купаль”, а грамота Вітовта 1396 р. “писана во вторникъ передъ Купалы св. Ивана, іюня 20 дня”.

СВЯТКУВАННЯ

Упродовж тижня перед святом Івана Купала дівчата співали удома, на вулиці, на роботі спеціальні обрядові **КУПАЛЬСЬКІ ПІСНІ**. На самого Купала намагалися не виконувати важку фізичну роботу. Дівчата в цей день плели вінки з різних трав і квітів. «Після полудня чоловіки і жінки збираються по вигонах, садках, подвір'ях і ведуть усякі розмови. Примічають, як піде на Купайла дощ, то цього року не буде врожаю на горіхи, будуть самі мокляки, як мак буде червоний, на той рік буде врожай на хліб».

Основними атрибутами свята є обрядове деревце **«КУПАЛО» («КУПАЙЛИЦЯ») ТА «МАРЕНА» (ЛЯЛЬКА-ОПУДАЛО В ЛЮДСЬКИЙ ЗРІСТ)**, навколо яких і відбувається обрядове дійство. У деяких регіонах «Купало» й «Марена» фігурують у парі, деє же фіксується побутування лише «Купала».

Були й інші атрибути купальського свята — вінки з квітів і ягід (вишень), які кидали на воду, але найчастіше — в огірки, щоби ті добре родили.

КУПАЛЬСЬКЕ ОБРЯДОВЕ ДЕРЕВЦЕ

Найбільш поширеними назвами були «Купайло», «Купайлиця», а також «гільце» чи «вільце» (семантична подібність календарного та весільного атрибута). У деяких селах Житомирщини деревце називали «Йолка», «Хвоїна», а в південній частині Чернігівщини — «Марена». На Кубані, де проживають етнічні українці, купальське

деревце називали «Калиноня», тобто «Калинонька». Залежно від регіону використовували хвойні та листяні, плодоносні та інші дерева (вербу, березу, вишню, яблуню, чорноклен, ясен, липу, сосну, ялину, горіх). Крім того, для виготовлення «Купайла» брали кущі бузку, терну, високі будяки, польові квіти, які зв'язували в пучки. Висота купаль-

ського деревця сягала приблизно людського зросту. «Купайлицю» прикрашали зіллям, квітами, різнокольоровими стрічками. В окремих місцевостях оздоблювали цвітом картоплі, огірків, соняшника, гарбуза. Крім квітів, могли кріпити черешневі гілочки з ягодами та зелені яблука.

Локальним колоритом позначені також ритуали плетіння віночків із вишневих чи черешневих ягід і оздоблення ними ритуального деревця. Такі черешнево-вишневі гірлянди називали «китичками», «качанчиками», «баранами», «сосонками».

ІЛЮСТРАЦІЯ: МАРГАРИТИ ЯКИМЕНКО

ПІСНІ Й ТАНКИ

Під час свята дівчата водили танки з піснями та іграми. Більшість із них присвячена темі кохання, сватання, шлюбу. Художнє втілення інтимних почуттів відзначається ширістю і ніжністю емоційного колориту й водночас надзвичайною простотою і реалістичністю. Виняткового ліризму купальським пісням надають емоційно забарвлена лексика, яскраві епітети та образні порівняння зі світом природи. Дівчина й хлопець порівнюються з руточкою і барвінком, явором і тополею, дубком і ліщинкою, голубом і голубкою, лебедем і лебідкою. Вишивання сорочки та рушників, сидання дівчиною коня для милого, розчісування гриви символізує прихильність дівчини до парубка, а жати в парі пшеницю уявляється картиною-символом щасливого подружнього життя.

Купальським пісням, як і веснянкам та петрівчанам, властиве сатирично-гумористичне забарвлення. Леся Українка писала: «Поки вогнище палає, дівчата співають пісень, часом зачіпають хлопців у тих піснях; тоді хлопці й собі відповідають, часом піснями, а часом жартами...» Ці гумористичні перекуси між хлопцями й дівчатами разом з обрядовими та хороводно-ігровими піснями створювали життєрадісну, піднесену атмосферу купальського свята — улюбленого свята молоді.

*А НАШІ ХЛОПЦІ НЕДБАЙЛИЦІ -
НЕ ПОСТАВИЛИ КУПАЙЛИЦІ.
ОЙ, ЯКБИ ВОНИ ПРО НАС ДБАЛИ,
НАМ КУПАЙЛИЦЮ ВИРУБАЛИ.*

Біля водойми або на вигоні навколо «Купайла» відбувалося своєрідне суперництво між дівочими та парубочими громадами: останні намагалися відібрати у дівчат деревце і поламати його. Тут чітко прослідковується мотив шлюбно-статевих відносин. На завершення дійства «Купайло» топили в річці, спалювали чи розламували.

Сьогоднішні ритуальні жертвоприношення у вигляді ляльки чи деревця – відгомін людської жертви. Знищуючи символічні фігури, вірили, що можна вплинути на природні сили та забезпечити гарний урожай або викликати дощ, необхідний для поливу полів і збагачення ґрунту.

На теренах Східного Поділля побутувала традиція розламування «Купайлиці» — кожна дівчина відламувала собі гілку та несла додому на город, вважаючи, що цими діями забезпечить щедрий урожай.

ВОРОЖІННЯ

Дівчата пускали свої вінки на воду. За народними віруваннями, так визначали, звідки можна чекати майбутнього нареченого. За тим, як вінки пливли (швидко, обертаючись, тонучи, зв'язавшись з іншими), передбачали майбутню долю. Наприклад, на Середньому Поліссі дівочі ворожіння на вінках про заміжжя мали такі інтерпретації:

*ВІНОК ПОПЛИВЕ – ДІВЧИНА
ВИЙДЕ ЗАМІЖ;*

*ХЛОПЕЦЬ ОДРУЖИТЬСЯ НА ТІЙ
ДІВЧИНІ, ЧИЙ ВІНОК ЗЛОВИТЬ;*

*ВІНКИ ЗЙДУТЬСЯ – ХЛОПЕЦЬ
ЛЮБИТЬ ДІВЧИНУ.*

«В котрому селі купайлицю на воду не пускають, то поспівавши, її ламають і всі беруть по гілочці, несуть до хати і кладуть під подушку. І хто присниться, з тим одружиться. А старі, коли теж здобудуть таку гілочку, то загнітять нею хліб. Такий хліб дають коровам, як ідуть доїть, щоб корова гарно стояла».

ЗБИРАННЯ ТРАВ. ВОГНИЩА

Вірили, що дерева, квіти та трави в ніч на Івана Купала мають здатність розмовляти людською мовою та володіють чарівними властивостями, а особливо лікувальною силою. Саме тому багато лікарських рослин заготовляли саме на Купала. У день, коли сонячна сила досягла апогею, рослинність також була на піку своїх цілющих можливостей.

Біля обрядового дерева розкладали вогнище — обов'язковий атрибут купальської ночі, пов'язаний із культом сонця. На початку XX століття на Поліссі ще зберігався прадавній звичай запалювати купальське вогнище «живим вогнем», здобутим тертям сухих гілок. Іноді з пагорбів пускали у воду запалене колесо — символ сонця, його земне уособлення.

У давнину перестрибували через багаття, щоби перед жнивими пройти обряд очищення вогнем, який був також засобом апотропейної магії — наділяв людину здоров'ям і силою. Пізніше молодь почала перескакувати через вогнище парами, узявшись за руки, і загадувати: якщо руки не роз'єднаються, то хлопець і дівчина будуть разом.

Свято Купала, попри тисячолітнє гоніння з боку християнської церкви та пізнішими спробами нівелювання радянською атеїстичною окупаційною владою, дійшло до наших днів, хоч і в трансформованому вигляді, та є одним із улюблених свят українського народу.

ІЛЮСТРАЦІЯ: МАРГАРИТИ ЯКИМЕНКО

ЛЕГЕНДИ КУПАЛЬСЬКОЇ ВІДЬОМСЬКОЇ НОЧІ

МАТЕРІАЛ: АННА НІКОЛАЄВА

*ОЙ НА ЙВАНА КУПАЛЬНОГО,
ХОДИЛА ВІДЬМА НАВАЛЬНОГО.
ОЙ ІЗ РЯБОЮ СПІДНИЦЕЮ,
ОЙ ІЗ НОВОЮ ДОЙНИЦЕЮ.
РЯБА СПІДНИЦЯ ХЛОПЦІВ ДУРИТИ,
А НОВА ДОЙНИЦЯ КОРІВ ДОЇТИ.*

Свято Івана Купала припадає на найкоротшу ніч у році і збігається з днем літнього сонцестояння. Цей межовий космологічний час сприяв виникненню традиційних вірувань про можливість здобути чарівні знання і здатність бачити скарби, знайшовши квітку папороті. Ще вірили, що у купальську ніч можна почути розмови тварин, перетворити воду на вино і передбачити майбутнє. На українських землях розповсюдженими були вірування про капості нечисті, особливо відьом, які активно намагалися завдати шкоди людям у час, коли, за традиційними уявленнями, межі між нашим і потойбічним світами стираються. На Поліссі етнографи навіть зафіксували такі назви цього свята, як Іван Відьомський або Відьомська ніч.

КВІТКА ПАПОРОТІ

За повір'ями, квітка папороті цвіте лише мить і уподібнюється до вогню. Купальський цвіт потрібно сховати або

вшити в розрізану долоню й чимшвидше тікати, бо злі духи, які оберігають чарівне зілля, обов'язково будуть переслідувати та перешкоджати відважному шукачу. Схожим з пошуками цвіту папороті у лісах на Поліссі цієї ночі шукали мурашине масло, яке наділяли цілющими властивостями, зокрема лікуванням ревматизму.

Пошуки купальської квітки — це надзавдання з купою перешкод, тому з собою брали обереги для захисту, наприклад, великодню свічку, освячену крейду або ніж — чи дванадцять макітер. На Волині вірили, що саме відьми шукають цвіт папороті вночі, а, знайшовши, — примножують свої знання і відьомську силу.

ВІДЬОМСЬКІ ШАБАШИ

У цей день відьми також збираються на свої шабаші на Лисих горах, поблизу багатовікових дубів, на роздоріжжях, кладовищах, де, танцюючи і співаючи, передають свої знання менш досвідченим демонічним товаришкам і змагаються між собою у відьомській майстерності.

Крім того, за народними уявленнями, вночі або вдосвіта відьми купалися в річках, щоб набратися сили, качалися і зби-

рали росу, за допомогою якої крали молочність у корів і врожайність із чужого поля. Щоб нашкодити чужому врожаю та здоров'ю, відьми також робили “закрутки” з колосся на ниві. Такі відьомські чари на полях намагалися скосити або зверталися за магічною допомогою до знахарів. Існувала чітка заборона: торкатися відьомської “закрутки” руками і обробляти для подальшого споживання.

ПЕРЕВТІЛЕННЯ

На всіх українських теренах доволі відомими є повір'я про перевтілення відьми на жабу, кішку або собаку, іноді копицю сіна або колесо. Вважається, що таке перевтілення дозволяє легко і непомітно проникнути до чужого обійстя і вкрасти молоко.

Напередодні Івана Купала відьми могли обганяти череду своєю коровою, а ще обходили село з колесом від воза, одягаючи його на палицю. В купальську ніч набирали воду з броду, в місці переходу худоби або ж з усіх сільських колодязів, намагалися викрасти хоч щось із чужого хліва.

Практикували чимало варіантів дізнатися, хто в селі відьма. Наприклад, на Рівненщині до схід сонця варили в казанку голки і кропиву: вірили, що відьмі в цей час пече

і вона викаже себе відповідними звуками. Господарі усіляко пильнували, проганяли або калічили чужих тварин, яких знаходили на своєму обійсті в цю ніч. Вірили, що після того, як відьма оберталася на людину знову, на її тілі залишалися ознаки каліцтва, які вказували її справжню сутність.

Господарство також захищали від можливого негативного впливу відьми, обсипаючи маком, кладучи на порозі хліва сокиру, забиваючи зуба з борони посередині біля воріт. До рогу своїй корові прив'язували ладан або сіль у хустинці, одягали вінок.

Вважалося, що потрібно тримати в секреті все, свідком чого людина випадково або спеціально стала у купальську ніч, бо нечисть покарає за розкриття таємниці.

ГЛЯНУТИ

ВОЛОДИМИР ГАЛАЙЧУК ПРО ВІДЬОМ
У ТРАДИЦІЙНИХ УЯВЛЕННЯХ УКРАЇНЦІВ

ІВАНА КУПАЛА – ПЕРЕЖИТОК
ЯЗИЧНИЦТВА, ХРИСТИЯНСЬКЕ СВЯТО ЧИ...?

А НАШІ ХЛОПЦІ-НЕДБАЙЛИЦІ ///
POLYPHONYPROJECT.COM

ОЙ КУДА Ж МИЙ ВИНОЧОК ПОПЛИВЕ ///
POLYPHONYPROJECT.COM

ГЕЙ, НА ІВАНА, ГЕЙ, НА КУПАЙЛА ///
POLYPHONYPROJECT.COM

ЛІТЕРАТУРА

Галайчук Володимир. Українська міфологія. Харків: «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016.

Кривенко Анастасія. Образ відьми у купальських повір'ях волинян. Народознавчі зошити. 2015. № 2. С. 463-475.

Муравський шлях - 97: Матеріали комплексної фольклорно - етнографічної експедиції / Упор. Красиков М., Олійник Н., Осадча В., Семенова М. Харків: 1998.

Ніколаєва Анна. Система символічного захисту у повсякденному житті українців Полісся (кінець XIX – початок XXI ст.). Монографія, Дрогобич: Коло, 2023. 284 с.

Маргарита Скаженик. Святкування свята Івана Купала на Середньому Поліссі (за матеріалами села Осівка Ємільчинського р-ну Житомирської обл.): Купала на Середньому Поліссі : Muzyka Polesia

Дмитрук Н. «Нехай моя Гантонина гойдає...» (вечорниці, купальські та петрівчані обряди Житомирського Полісся в записах Никанора Дмитрука). Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне дослідження: у 5 т. / [наук. ред. М. Гримич]. Київ: Дуліби, 2012. Т. 2: Молодь. Молодість. Молодіжна субкультура.

Назаренко Михайло. Тільки істинна правда. З українських повір'їв. Львів: Видавництво Старого Лева, 2025.

Давидюк В. Купала, купала, де ти літовала. Поліська дома. Вип. 3 : Літо. С. 45–103.

ЛІТЕРАТУРА

Дмитренко А. Свято Івана Купала в селах українського порубіжжя. Матеріали до української етнології : збірник наукових праць. Київ : ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України, 2008. Вип. 7 (10). С. 20–25.

“Галицько-Волинський літопис” XIII ст. Писемні пам'ятки XIII століття / Брус М. П. Історична граматика української мови: Хрестоматія / Марія Петрівна Брус. — Івано-Франківськ : ПП Голіней О. М., 2016. — 92.

Этнография восточных славян: Очерки традиционной культуры / Отв. ред. К.В.Чистов. – М.: Наука, 1987. – 557 с.

Келемен Ю. Історія та перспективи збереження купальської традиції в умовах урбанізації та еміграції сільської молоді України (на прикладі волинського регіону) Social and Economic Aspects of Education in Modern Society. Warsaw, 2019. Vol. 1. April 22. P. 38–42.

Клименко І., Протасова С., Терещенко О. Зведений мелоаналітичний реєстр «Східне Поділля та суміжні землі: купальсько-петрівські мелодії» // 200 Проблеми етномузикології : зб. наук. праць / ред.-упоряд. І. Клименко. Вип. 5. Київ : НМАУ ім. П. І. Чайковського, 2010. С. 192–198 : Атлас К38– 6, К39–7, К39–8.

Кримський А. Ю. Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного: відтворення з авторського макету 1930 р. / авт. передм. А. Ю. Чабан. – Черкаси : «Вертикаль», видавець ПП Кандич С. Г., 2009. – С. 438.

ЛІТЕРАТУРА

Курочкин А.В. Растительная символика календарной обрядности украинцев. // Обряды и обрядовый фольклор. - М., 1982. - 144 с.

Купальська традиція села Легедзине (Східне Поділля: стилістичні зміни на межі XX і XXI століть / М. Скаженик // Проблеми етномузикології. - 2018. - Вип. 13. - С. 183-205.

Купальські пісні : укр. нар. пісні : пісенник / упоряд. О. Ю. Чебанюк. — Київ : Музична Україна, 1989. — 196 с.

Костомаров Н. Историческое значение южнорусского народного творчества. — С. 665.

Ліс А. Купальськія пісні. — Мн., 1974.

Лексика Палесся ў простары і часе. Мінск, 1971

Нидерле Л. Славянские древности. — М.: Алетея, 2001. — 592 с.

Потебня А. А. О купальских огнях и сродных с ними представлениях. — Москва, 1867

Протасова С. Купальські пісні з окраїн східного Поділля (Уманщина та околиці) // Проблеми етномузикології : зб. наук. статей / ред.-упоряд. І. Клименко. Вип. 5. Київ : НМАУ ім. П. І. Чайковського, 2010 (Слов'янська мелогеографія. Кн. 1). С. 184–191.

Скаженик М. Мелогографічне вивчення Уборті: купальсько-петрівські наспіви та обряди / М. Скаженик // Проблеми етномузикології : зб. наук. статей / [упоряд. О. І. Мурзина]. – К., 2009. – Вип. 4. – С. 154–175.

Шарапа М. Семантика та номінація антропоморфної фігури й деревця в середньополіській купальській обрядовості. - С. 73-78.

ПЕТРІВКА

МАТЕРІАЛ: ДАР'Я АНЦИБОР

ПЕТРІВКА, АБО ПЕТРІВ ПІСТ ПОЧИНАЄТЬСЯ З ПОНЕДІЛКА ПІСЛЯ РУСАЛЬНОГО ТИЖНЯ (ТОБТО ЗА ТИЖДЕНЬ ПІСЛЯ ТРІЙЦІ) І ТРИВАЄ ДО СВЯТА ПЕТРА І ПАВЛА (29 ЧЕРВНЯ).

За новоюліанським і григоріанським календарем, залежно від дати Великодня, Петрів піст може або геть зникати, як це сталося у 2024 році, або тривати до 29 днів. Є легенда, що цей піст випросили жінки в апостола Петра, бо чоловіки їли забагато молочних продуктів (що насправді пов'язано з важкою працею), а жінкам хотілося зекономити запаси їжі. Хліба вже лишалося мало, а до нового врожаю потрібно було чекати, тому казали: «Петрівка – на хліб катівка» та «Петрівка – голодівка». Втім, саме цей піст найменш строгий у дотриманні у порівнянні з усіма іншими. На Петрівку припадали найдовші дні та найкоротші ночі. Це переломний момент літа, час активних робіт. Жіноча частина білила полотно й прядиво, поралася коло конопель, чоловіча - займалася косовицею та заготівлею сіна. Окрім цього, у багатьох регіонах уже починалися жнива. З іншого боку, це період молодечих залицянь і формування пар. Тому в петрівчаних піснях є чимало шлюбної символіки, де при цьому згадується жіноча робота:

ОЙ, МАЛАЯ НІЧКА ТА ПЕТРІВОЧКА,
ТА Й НЕ ВИСПАЛАСЯ НАША ДІВО(ЧКА).
ЦІЛУ НІЧ НЕ СПАЛА ТА БІЛЬ БІЛИЛА
ТА Й ДО ТЕЇ БІЛІ ГОВОРИ(ЛА):
"ОЙ, БІЛЬ МОЯ, БІЛЯ ТА ТОНЕСЕНЬКА,
ОЙ, КОЛИ Ж ТИ БУДЕШ БІЛЕСЕ(НЬКА)?"
"ОЙ, ТОДІ Я БУДУ ТА БІЛЕСЕНЬКА,
ЯК ТИ ВИЙДЕШ ЗАМІЖ
МОЛОДЕСЕ(НЬКА)".
"БОДАЙ ЖЕ ТИ, БІЛЯ, ТА НЕ ДОЖДАЛА,
Й ШОБ Я ВИЙШЛА ЗАМІЖ Й НЕ ГУЛЯ(ЛА)".

с. Терни, Лубенський район,
Полтавська область

ПОСЛУХАТИ: ОЙ МАЛАЯ
НІЧКА ТА ПЕТРІВОЧКА -
ПЕТРІВЧАНА - ТЕКСТ, АУДИО

ІЛЮСТРАЦІЯ: МАРГАРИТИ ЯКИМЕНКО

РОЗИГРИ

Перший день посту називався «понеділковими заговинами», «розиграми» і святкували його переважно жінки. Фактично йдеться про жіночі посиденьки, куди чоловіків не впускали. Казали, що жінки «гличики полощуть» або йдуть «замочувати дійниці», тобто після заговіння зустрічаються у шинку пити горілку.

Фольклорист Михайло Максимович у «Днях та місяцях українського селянина» (1854) писав: «Замочування проводиться таким чином, що, поставивши на землю нову ділянку, жінки сідають довкола неї, і потім починається кругова чарка, за якою висловлюються і виспівуються різні господарські побажання:

*ЩОБ ДІЙНИЦЯ НЕ ТЕКЛА,
А ХАЗЯЙКА ВЕСЕЛА БУЛА!
ЩОБ ХАЗЯЙКА НЕ ЗАСИПАЛА
ДА ДО КОРОВИ РАНО ВСТАВАЛА!..»*

ОБРЯД ПОХОВАННЯ КОСТРУБОНЬКА

Раніше в перший понеділок Петрівки ховали ритуальну солом'яну ляльку Кострубонька, голосили над нею, приспівуючи то сумно, то весело:

*ПОМЕР, ПОМЕР КОСТРУБОНЬКО,
СИВИЙ, МИЛИЙ ГОЛУБОНЬКО:
ЗОСТАЛАСЯ ХАТКА,
ЩЕ Й СІНОЖАТКА,
І СТАВОК, І МЛИНОК,
І ВИШНЕВЕНЬКИЙ САДОК.
ЩО У СТАВОК КУПАТИСЯ,
А У МЛИНОК ПРОСПАТИСЯ,
А У САДОК ПОГУЛЯТИ,
КОСТРУБОНЬКА ПОМИНАТИ.*

На середину XIX століття цей звичай вже відходив. Натомість образ Кострубонька, якого оплакували, як Колодія на Масляну, закріпився у молодіжній весняній грі. На Київщині дівчата водили танок по колу, всередині якого знаходилася одна дівчина – уособлення Кострубонька. Під пісню вона зображала його смерть (присідаючи на словах «Помер, помер наш Кострубонько») і воскресіння (встаючи на «Ожив, ожив наш Кострубонько»).

Ці дії з хворобою-вмиранням-подальшим воскресінням Коструба-Кострубонька повторюються у різних варіаціях не лише в українському фольклорі. Гра поширена навесні як великодня, а влітку – як петрівчана/купальська. Дослідники вбачають у Кострубоньку сезонного духа рослинності, який зникає та повертається на землю знову.

ОБРЯД ГОНІННЯ ШУЛЯКА

На Поділлі був поширений обряд «гонити шуляка». Шуляк, шуліка, коршак, коршун – назви яструба в деяких діалектах. Зазвичай обряд гоніння проводили в перший понеділок посту. До участі долучалися виключно заміжні жінки. Вони збиралися разом у шинку, біля води, у когось на городі. Приносили з собою їжу, випивку, розстеляли хустку й робили опудало птаха із принесених матеріалів (сіно, хусточки, гілки, стрічки). Потім виставляли ляльку на тканину. Перед шулікою накладали жменьки проса, вівса, жита, коноплі, трошки хліба, сиру, м'яса, цибульки. Все це для того, щоб він поласував такою їжею, а не курчатами. Жінки промовляли, частуючись горілкою: «Не йди до курей, а йди до падла!».

Також розігравали кумедні сценки з життя шуляка — весілля, народження шуляченя з веселими танцями і піснями, зазвичай із сороміцькими елементами. Врешті «шуляченька» розривали на шматки, а кожна учасниця викупляла свою хустку.

На Вінниччині ляльку шуліки робили з білих хусток і спалювали на вогнищі поблизу ріки або розривали й кидали на городі в капусту. Як бачимо, в обряді поховання шуляка простежується багато спільного з похованням Кострубоньки. Подекуди чоловіки полювали на справжнього яструба, якого жінки мали в них викупити за гроші чи горілку.

Тоді зав'язували птахові голову ганчіркою та обмотували лапи – і так урочисто ховали, приспівуючи:

*УМЕР НАШ ШУЛЯК,
УМЕР НАШ ЧОРНИЙ!
ЙОГО ЗАКОПАЛИ,
ЙОГО ПОХОВАЛИ!
ТІШТЕСЬ ЛЮДИ,
ПІЙТЕ ПІВНІ,
КУРИ РАДІЙТЕ,
ВЕСЕЛІТЬСЯ!*

Сенс таких ритуалів полягав у задоволенні хижака, щоб той не хапав курей. А методи «впливу» були ті ж самі, що й в інших обрядодіях, пов'язаних зі «спілкуванням» із небезпечними істотами. Чорну хижу птаху сприймали як символ смерті. Пригадаймо, як на Святвечір тричі запрошували Мороза вечеряти. Вдала комунікація з небезпечним «гостем» мала забезпечити людей від небажаних ситуацій. Водночас ритуальне знищення обрядових ляльок чи деревця у цей період мало захистити від дії нечистих сил і посприяти гарному врожаю чи, як у випадку з шулікою, збереженню домашньої птиці.

У старших жінок протягом Петрівки була традиція: по черзі сходитися одна до одної не лише на чарку, але й на почухрини – коли розбирали овечу вовну, вили її в куделі та пряли.

БРИКСИ

Традиція жіночих днів поширювалася і на свято Петра й Павла 29 червня, коли жінки святкують брикси. З описів цього дійства у київських газетах з кінця XIX століття дізнаємося, що жінки могли запрягати чоловіків у санчата та змушували так везти їх до кабака, «де молода вимагала горілку до себе і наказувала розпити її там, де вона забажає» (із замітки С. Ярона в газеті «Киянин» за 1880 рік).

Назву «брикси» пов'язують із бриканням (ляганням, биттям ногами) та особливістю ритуальної поведінки жінок, які саме в цей час влаштовували ритуальні застілля у складчину, не допускаючи туди чоловіків. Окрім цього, дослідники вважають, що ритуальні танці із задиранням ніг, які відбуваються після застілля, також могли дати назву святкуванню, а ймовірно оголення пов'язує цю дію з еротичною продукуючою символікою.

ЛІПЛЕННЯ ВАРЕНИКІВ З ЯГОДАМИ

Серед інших традицій на розигри варто згадати ліплення вареників зі свіжозібраними чорниціями. Старші жінки сходилися в одну хату, пили по чарці, робили вареники і сідали разом обідати.

Можна сказати, що вареники з чорниціями були обрядовою пісною стравою, яку постійно готували у цей час, а все тому, що Петрівка пов'язана не лише з сінокосом і підготовкою до жнив. Це ще й розпал ягідного сезону. Збір починався після Трійці, припадав на Петрів піст, а завершувався напередодні Петра і Павла. На Поліссі традиційно кульмінацією збору вважається Дев'ятуха й Десятуха, тобто дев'ятий і особливо десятый тиждень після Великодня.

Вірили у цілющість петровських та іванових ягід. На Західному Поліссі був звичай носити на могили родичів і подавати ягоди жебракам. Збираючи чорниці та інші плоди в лісі, жінки й дівчата постійно співали. Часто це були сезонні пісні (петрівчані, купальські), але витворився цілий пласт ягідних пісень. Наприклад, переходячи з одного місця на інше або йдучи додому, співали:

*ОЙ ХАВАЙТЕСЯ, ЯГУДОЧКІ,
ПОПУД ЛЕСТЮ,
БО МЕ ЙДЕМО ДОДОМОЙКУ З КОРЕСТЮ.
ОЙ ХАВАЙТЕСЬ, ЯГУДОЧКІ, ЧОРНЕЙКЕ.
БО ВЖЕ НАШИ КОРОБОЧКИ ПОВНЕНЬКЕ.*

На Петра й Павла існувала заборона їсти плоди, зібрані в цьому ягідному сезоні. Часто саме цього дня взагалі не ходили в ліс, бо дуже шанували це свято. На Петра зозуля вдавилася мандриками – і тому перестає кувати. За повір'ями, вона забирає у святого ключі від раю і летить у вирій відчиняти ворота. Після неї поступово відлітають інші

птахи. Власне, це також перший провісник осені. Звідси ж і численні приказки на кшталт: «Прийшов Петро – вирвав листок, прийшов Ілля – вирвав два, прийшов Спас – готуй рукавиці про запас» або «По Петрі – то й по теплі».

Цікавим є жартівливе тлумачення поведінки мух улітку: «В Петрівку мухи роблять на панів, а в Спасівку – на себе», тобто на Петрівку вони ще не кусючі, а від Спаса починають боляче кусатися.

МАНДРИКИ

На Петра й Павла піст завершується. Традиційно роблять ритуальне печиво – мандрики. Одна з версій походження назви пов'язує це слово з мандрами – у пам'ять про місіонерську діяльність цих святих по світу.

Випікання мандриків багатьом відоме і сьогодні. Втім, існував ще один звичай, який в часи Максимовича (перша половина XIX століття) вважався архаїчним: «пекти на Петра хліб з нового жита, нажатого хоча б у свид (тобто надзелень)». Ці нові хліби освячували в церкві на Петра. Коли священник прочитав над ними: "Хліб наш насущний даждь нам днесь", – їх розломлювали і ділили між близькими. Так уперше куштували випік із цьогорічного зерна.

ЛІТЕРАТУРА

Буйських Ю. Колись русалки по землі ходили... Жіночі образи української міфології. Харків, 2018.

Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. Т. 4. Літній цикл. Вінніпег; Торонто, 1957.

Максимович М. Дні та місяці українського селянина. Київ, 2002.

Дмитренко А. Збирання лісових ягід в етнокультурній спадщині Правобережного Полісся України. Луцьк : Терен, 2021.

Чебанюк О. "Не дивись на кури, а дивись на падло". У перший день Петрівки жінки "били шуляка" // Gazeta.ua.

Колесса Ф. Університетські виклади про український фольклор і фольклористику: у 13 зошитах. Зошити VIII–IX. Львів: СПОЛОМ, 2022.

ЖНИВА — НАЙВІДПОВІДАЛЬНІША ПОРА ДЛЯ ХЛІБОРОБІВ. БУКВАЛЬНО ВІД ЦЬОГО ЗАЛЕЖАЛО ПОДАЛЬШЕ ЖИТТЯ ГРОМАДИ: ЧИ БУДЕ ЩО ЇСТИ, ЧИ БУДЕ ЧИМ СІЯТИ В НАСТУПНІ СЕЗОНІ.

З початком жнив село помітно порожніло. З цього приводу казали: «Пусто, як в селі у жнива». Дорослі од світанку й до сутінків перебували в полі; на господарстві залишалися лише діти та немічні, щоб придивлятися за чередою і бджолиними роями.

Дати жнив відрізняються в різних регіонах і залежать від часу дозрівання колосся. Та в основному косовиця починається з Петрівського посту або від свята Петра й Павла. Як і початок, так і завершення жнив було урочистою подією. Жнива обрядово поділяються на три частини:

- Зажинки — підготовка реманенту, зрізання першого снопа, звичай «закруток-оберегів»
- Власне жнива — масова косовиця, випікання хліба з нового врожаю
- Обжинки — завершення жнив, в'язання «бороди», плетіння «колосяного хреста»

У цей період співають жниварські пісні, голосіння та навіть колядки! Усі магічні дії та обряди, які супроводжують збирання врожаю, спрямовані на успіх у цій роботі.

СВЯТО ПЕТРА І ПАВЛА – ЗАЖИНКИ

29 червня – день святих апостолів Петра і Павла, або, як кажуть у народі, «Петра». В цей час у багатьох районах України починалися жнива.

Особливо шанували святого Петра як покровителя жнив на півдні України, де початок косовиці зернових наставав значно раніше, ніж в інших регіонах. До Петрового дня в кожній родині намагалися приготувати хоч би один сніпок, бо казали: «Як зажнеться, так і обіжнеться». На Петра-Павла годилося спекти з ячного борошна нового врожаю обрядовий хліб (книш) і віднести його до церкви на посвяту. Священник розламував книшини, причащав ними присутніх, наче просковками.

До зажинків готувалися заздалегідь: назубрювали серпи, стругали цурки для в'язання снопів, крутили з околоту перевесла для пшениці, вівса та ячменю. Також лагодили клуні та засіки, ремонтували гужовий транспорт. Колись єдиним знаряддям для збирання хліба були серп і коса.

У давніші часи зернові зжинали переважно серпами. Вважали, що в такий спосіб можна без найменших втрат зібрати збіжжя, не лишивши в полі жодного колосочка.

З часом почали використовувати коси з грабками. Це пристосування з п'ятьма дерев'яними зубками, закріпленими на дерев'яний валок. Посередині зубки скріплювали тонкою планкою. Валок грабків

кріпився так, щоб зубці розташовувалися вертикально в одній площині з полотном коси. Використання коси з грабками давало змогу збирати зернові швидше.

У ЦЕЙ ДЕНЬ ГОДИЛОСЯ БУТИ ЧЕМНИМ: не сваритись, ввічливо звертатися одне до одного, не згадувати сумних історій, навіть на худобу не підвищувати голос і ситніше годувати її — «щоб жнивам не наврочити». Зажинок починали вдосвіта й обов'язково на «легкий», жіночий день — середу, п'ятницю чи суботу.

ІЛЮСТРАЦІЯ: МАРГАРИТИ ЯКИМЕНКО

ЗАЖИНКОВІ ОБРЯДИ

ПЕРШИЙ СНІП «КОЛЯДА» / «ВОЄВОДА» / ЗАЖИНОК»

Господиня брала хліб-сіль і громичну свічку та йшла в поле зажинати ниву. Прийшовши, тричі кланялася полю, промовляючи: «Дай, Боже, легко почати, а ще легше дожати».

Перший сніп несла додому і ставила на покуття під образами чи в stodолі аж до кінця молотьби. Пізніше зерна з першого снопа святили в церкві, а соломою загодовували корів, щоб не хворіли.

Подекуди цей сніп зберігали до Святвечора, щоб урочисто занести до хати перед вечерею.

Зажинок міг починати і господар, а на толоці – найшанованіша у селі людина, у якої робота «кипіла».

ЗАДОБРЕННЯ ДУХІВ ПОЛЯ

Готували непарну кількість снопів (3, 5, 7 або скільки членів родини) і ставили колоссям догори в коло. Посередині клали зажинковий хрест, розстеляли скатертину з їжею. Так задобрювали «польових духів і родинну злагоду».

«ЗАКРУТКИ-ОБЕРЕГИ»

Це обряд, щоб уберегти ниву «від бурі, граду та злих очей».

Господиня до сходу сонця чи пізно ввечері, щоб ніхто не бачив, виходила в поле. Зайшовши на край лану, скручувала кілька жмень стебел і пов'язувала їх у химерне плетиво, приказуючи всілякі заклички і прокльони тим, хто зазіхав на її добробут. Закрутки робили всліпу, щоб і самому не бачити, як закручуватиметься збіжжя. Нерідко до закруток ставали спиною.

Подекуди така закрутка (завитка, закруть, залом, кукла, хіморода) могла бути ознакою зловмисної магії, що продукується відьмами і чарівниками. Українці вірили, що така закрутка може спровокувати хворобу або навіть і смерть того, хто її зіжне. Зловмисник міг нашкодити іншим членам сім'ї, домашній живності, майну. На Середньому Поліссі її створення супроводжувалося заклинанням: **«КРУТЮ ЗАКРУТКУ НАВПАКИ, ЩОБ НЕ МАВ НІ ХЛІБА, НІ МУКИ»**. Побачивши такі закрутки в полі, жінці їх не зрізали, старалися взагалі не доторкатися до них. Інколи залишилася вона неушкодженою і орачем. За зиму вона падала, перегнивала і втрачала свою магичну силу. Для нівелювання магичної сили закрутки її кропили свяченою водою, частіше спалювали, промовляли оберегові замовляння.

«ВДОВИНІ ЖНИВА»

У давнину існував звичай допомагати тим сім'ям, де не було чоловіка-господаря: вдовам, сиротам, солдаткам, а також самотнім людям похилого віку і людям з інвалідністю. Цей обряд називався «вдовиним плугом» і відбувався на перший тиждень після Благовіщення.

Подібне дійство мало місце й на жнивах. Закінчивши прибирати свою ниву, люди домовлялися між собою про так звані «вдовині жнива», чи «вдовину толоку», щоб усією громадою підтримати тих, хто сам би не впорався.

До зажинків підходили з повагою, урочисто, адже це благословення на гарний початок збору врожаю. Досить часто в перший день робили лише зажинки, а повноцінно ставали до праці уже наступного. Під час зажинок святочно проводили час, випивали по чарці, спілкувалися, співали. Не годилося нічого позичати цього дня, щоб не втратити врожаю.

ІЛЮСТРАЦІЯ: МАРГАРИТИ ЯКИМЕНКО

СВЯТО ПРОКОПА (8 ЛИПНЯ) — АПОГЕЙ ЖНИВ

Якщо «Петро жито зажинає», то «Прокіп нав'язав сім кіп». Розпал жнив припадав на Святого Прокопа — 8 липня. Цей день у народі практично не святкували, але ставилися шанобливо: зодягалися на працю в чистий білий одяг, а жінки готували перепічки з нового врожаю.

На Півдні України в цю пору жнива майже завершувалися, є навіть такий термін «Прокіп'я» — залишок незжатого на обжинках жмута. Зжате протягом дня збіжжя під вечір в'язали у снопи і складали у бабки (стропці) по 10 снопів, п'ятнадцятки — 15 снопів, півкопи (полукопки) — 30 снопів та копи — 60 снопів. Останній сніп (шапку) кожної ко струкції влаштовували так, щоб він її прикривав і охороняв від опадів.

Але на більшості територій України цей день таки вважався розповнем жнив. Це час, коли співали жнивні пісні — під час ходьби в поле, повернення з нього й на перепочинку:

*КОТИВСЬ ВІНОЧОК ПО ПОЛЮ,
| КЛИЧЕ ДИВОЧОК ДОДОМУ: | 2*

*— ОЙ МОЇ ВІ-ТЕ, ДИВОЧКИ,
| ВОЗЬМІТЕ МЕНЕ НА РУЧКИ. | 2*

*ВОЗЬМІТЕ МЕНЕ ДОДОМУ,
| ПОЛОЖІТЬ МЕНЕ В СТОРОНУ. | 2*

*ХАЙ Я В СТОРОНІ СПОЧИНУ —
| ТА Й НАЗАД ПІДУ НА НИВУ. | 2*

СЛУХАТИ І ДИВИТИСЯ

ПОПІД БОРОМ
ЖИТО ЖАЛА ///
POLYPHONYPROJECT.COM

КОТИВСЬ ВІНОЧОК
ПО ПОЛЮ ///
POLYPHONYPROJECT.COM

ОЙ ЛІТАЛА РАДА ПАВА ///
POLYPHONYPROJECT.COM

ІЛЮСТРАЦІЯ: МАРГЕРИТИ ЯКИМЕНКО

СВЯТО ІЛЛІ (20 ЛИПНЯ) ОБЖИНКИ

Завершення жнив, обжинки або дожинки — відповідальний ритуал. На останню косовицю залишали на краю лану жмут колосся, яке називали бородою Іллі, та приспівували:

*«ХОДЕ ІЛЛЯ ПО МЕЖІ,
ДИВУЄТЬСЯ БОРОДІ...»*

Обряд виконував господар або найстарша жниця. Підв'язували пучечок жита червоною стрічкою, оздоблювали квітами, а вершок надламували, щоб колосся схилялося долі — подяка щедрій ниві. У підніжжі бороди клали окраєць хліба і дрібку солі, а вим'ятим із кількох колосочків зерном засівали подзьобану долівку.

У різних регіонах і в різний час ритуал має різні назви: в'язати бороду, Прокіп'я, людська доля, Дідова, Власова, Василева чи Петрова борода, цапова борода, Іллі на бороду, перепілка, коза. Згодом утвердився термін «Спасова борода», оскільки жниварський сезон співпадав також зі святом Спаса — покровителя врожаю.

На Підляшші «бороду» називали «перепілка», а на Поліссі «перепелиця» — це ніби останнє пристановище для цього птаха, як про це співається в пісні:

*НЕ ВИЛІТАЙ, СИВА ПЕРЕПЛІКО,
БЖЕ МИ НЕ ПІДЕМО В ТВОЄ ПІЛКО!*

Але перепелиця — це вже, ймовірно, пізніший додаток, бо суть «бороди» правдоподібно пояснюється тим, що це останній притулок польового духа, який у слов'янській міфології уявлявся у вигляді кози. На Волині «борода» так і називається — «коза». На Чернігівщині коло «бороди» клали окраєць хліба, дрібку соли, баньку з водою і співали:

*ОЦЕ ТОБІ, «БОРОДА»,
ХЛІБ, СІЛЬ І ВОДА!..*

А потім приказували:

*«РОДИ, БОЖЕ, НА ВСЯКОГО ДОЛЮ:
БІДНОГО І БАГАТОГО!»*

Парубки пролазили через «бороду», щоб бути багатими.

У північно-західних районах Полісся, крім «бороди», робили й «бабу»: останній вижятий сніп зодягали в жіночу сорочку, зверху пов'язували хустину й сідали їсти побіля. Вертаючись із поля, «бабу» несли попереду женчиків і віддавали господареві, який відносив її до стодоли. У деяких регіонах саме вона потім перетворюється у різдвяний сніп. На завершення жнив ще робили такі обряди:

ПЛЕТІННЯ ВІНКА

У той день, коли дожинали останню ниву, женці вибирали колоски і плели один спільний вінок. Співали:

*«КОТИВСЯ ВІНОЧОК ПО ПОЛЮ,
ПРОСИВСЯ В ГОСПОДАРЯ В СТОДОЛУ.
ПУСКАЙ, ГОСПОДАРЕ, У СТОДОЛУ,
УЖЕ Я НАБУВСЯ НА ПОЛЮ...»*

ПЛЕТІННЯ «КВІТКИ»

«Квітка» — це п'ять, чи шість окремих невеличких снопиків або пучків, сплетених разом. Зовні і справді нагадувало велику квітку. Коли «квітка» і вінок уже готові, дівчата й молодіці вибирали з-поміж себе найкращу. Клали вінок на голову, давали «квітку» в руки й пускали вперед, а за нею йшли женці. Коли вся процесія заходила на подвір'я господаря, ставали перед хатою і співали:

*ВИЙДИ, ГОСПОДАРЮ, В ЦЕЙ ЧАС
ВИКУПИ ВІНОК У НАС...*

Господар виходив із хати, брав «квітку» із рук дівчини й запрошував женців до хати на смачний обід.

«БОРОДА»

Упоравшись із «бородою», жниці йшли до полукипок, витягували з кожної по колосочку й робили з них «Квітку-китицю», ритуальний сніп або ж плели колосяний хрест.

Ці атрибути ставили, як правило, на покуть — «місце, де мають перебувати душі покійників та добрі польні духи». Сніп нерідко виконував роль дідуха — вмістилища душ предків — на різдвяних святах.

ВОРОЖІННЯ НА ЖНИВА

Молодиці ворожили на врожай, кидаючи через плече серпа. Якщо серп, падаючи, вдариться гострим кінцем об землю — то в наступному році буде врожай, а як вдариться тупим або держаком — це погана прикмета. Так ворожили тричі.

Аби дізнатися, який посів буде ліпший — ранній, середній чи пізній — господарі колись ворожили так: відривали від обжинкового вінка три колоски й закопували їх у землю; один із них мав означати ранній посів, другий — середній, а третій — пізній. Потім дивилися, котрий із цих трьох колосків швидше й краще давав зелені сходи, і робили відповідні висновки. Це була свого роду традиційна гра, а не поважне визначення часу осіннього посіву.

Всі ці обжинкові звичаї виконуються тільки з озимими хлібами — житом та пшеницею. Закінчення жнив ярого збіжжя не відзначалося якимись спеціальними обрядами, хіба що слід згадати про «обкіски» в Західній Україні, про які згадує Яків Головацький: «...Хтось із косарів по закінченні жнив ярого збіжжя приносив на косі невеличкий віночок з колосків ячменю, вівса, чи гречки. Здіймаючи з коси той віночок і передаючи його господареві, косар виголошував таке побажання:

*ДАЙ ВАМ, ГОСПОДЬ БОГ,
ОБКІСКІВ ДІЖДАТИ,
ЄЩЕ ВАМ ДАЙ, БОЖЕ,*

*ЩАСЛИВО ЗІБРАТИ,
ЗВЕСТИ, ЗМОЛОТИТИ,
З БОГОМ СЯ ВЕСЕЛИТИ,
І ДОВГИЙ ВІК ПРОЖИТИ!*

За це господар давав косареві кілька дрібних грошей на пиво.

Збираючи врожай із поля, городу чи саду, за народним звичаєм, годилося щось залишити «на пні», в землі, чи на дереві. Збираючи садовину, залишали на кожному дереві по яблуку чи грушці, а вишні залишалися на вершку дерева — «на розплід». Існує повір'я, що коли забрати геть усе до краю, то наступного року не вродить. Казали, що це залишається для птиць, бо ж Бог родить не тільки нам, а й на їхню, пташину, долю.

УНІКАЛЬНІ ЛОКАЛЬНІ ЯВИЩА НА ЖНИВА

ЖНИВО-ГОЛОСІННЯ (ПОЛІССЯ)

Яскраве явище традиційної музичної культури — «жниво-голосіння». Це сольні пісні, які співали жінки під час жнив на Поліссі.

Термін у науковий обіг вводить етно-музикологиня Ірина Клименко. «Жниво» — бо виконувалися під час жнив, а «голосіння» — бо особливий тип мелодики цих пісень дещо споріднений із голосіннями.

Це пов'язано із вшануванням предків. До них звертались у піснях, їм залишали на полі незжате колосся як своєрідну жертву, поміж колоски клали хліб із сіллю, рідше — яблуко, огірок, шматочок сала, монету.

Дослідниця зазначає, що масив «жниво-голосінь» — це особливий корпус пісень з широким функціональним спектром.

На українських землях у прип'ятсько-поліській зоні «жниво-голосіння» співають на дожинках гуртом і, крім того, ще й сольо безпосередньо під час роботи із серпом на полі, на сінокосі, збираючи ягоди в лісі, а також у побуті без певного приурочення, проте лише в часовому проміжку від Трійці до дня св. Іллі.

Ця багатофункціональність акцентується ємним народним визначенням мелодій — «літо». Незвичний характер звучання наспівів нагадує справжнє голосіння. Інфор-

мантки кажуть про них: «Гето спиваєш — би плачеш, би голосиш, його укрик сповають» (запис І. Клименко у Зарічненському районі, 1986). Жниво-голосіння, за уявленнями співців, забезпечувало гарну погоду на період жнив, адже стихіями землі, неба і води «керували» духи померлих предків.

ПОДИВИТИСЯ І ПОСЛУХАТИ:

ЛЕКЦІЯ ІРИНИ КЛИМЕНКО
ПРО ЖНИВНІ ПІСНІ

ІЛЮСТРАЦІЯ: МАРГАРИТИ ЯКИМЕНКО

КОЛЯДУВАННЯ НА ЖНИВАХ (ПОДІЛЛЯ)

На теренах Південно-Західного історико-етнографічного регіону України побутував зажинковий звичай, згідно з яким на першому снопі колядували. Про цей обряд у своїх працях згадують Михайло Максимович та Агатангел Кримський — дослідники кінця XIX — початку XX ст.. Релікти ритуалу фіксували і сучасні дослідники В. Конопка, С. Творун.

Господар, перехрестившись перед початком роботи, говорив: «Господи Боже, допомагай!». Починав жати. Вижавши перший сніп, сідав на нього і колядував. Був і менш поширений варіант, коли колядували на останньому снопі, але цей звичай ще мало досліджений. Агатангел Кримський описував колядування на Звенигородщині у 20-ті роки XX століття.

“КОЛИ НАЖИНАЛИ СНОПА, СІДАЛИ НА НЬОГО І КОЛЯДУВАЛИ, ЩОБ СЕЛО ОБМИНАЛИ ПОШЕСТІ, ТАКІ ХВОРОБИ, ЯК ЧУМА І ХОЛЕРА”.

У дохристиянські часи колядки співали на свято Коляди, яке знаменувало народження нового сонця, коли починав збільшуватися світловий день. Проте, під час польових експедицій до сіл Вінниччини дослідниця С. Творун неодноразово фіксувала інформацію про жниварські колядки, які виконували у перший день жнив. Респонденти розповідали, що коли жінки

зжинали першого снопа, то сідали на нього і починали колядувати, щоб бути здоровому самому і щоб забезпечити урожай і здоров'я родини на наступний рік. Сжати і зв'язати перший сніп потрібно якнайскоріше, щоб швидко зі жнивами впоратися і не поранитись серпом, аби під час жнив не було травм. Як тільки нажнуть і зв'яжуть першого снопа, хутчій сідають на нього і починають колядувати, “щоб в господарстві добро сідало”.

Отже, колядування на першому снопі в давнину було досить поширеним явищем. Колядку, очевидно, присвячували Богу. То була давня урочиста молитва, подяка вищим силам за врожай. Хвалу Богові співали у найурочистіші моменти року, які знаменували завершення річного кола і початок наступного. Таких періодів у році було два. Один знаменував завершення кругообігу сонця і випадав на зимове сонцестояння, другий — кругообігу хліба і випадав на початок жнив.

Жниварські колядки були особливими і відрізнялися від різдвяних приспівом «Славен еси на небесах...», або зустрічався ще такий приспів: «Славен ти є, славен еси, славен Господь Бог на небеси!». А хто вже не пам'ятав жниварських колядок, то колядував так, як і на Різдво: «Бог Предвічний», «Нова радість стала», «Дивная новина», «Вселенная, веселися», «Добрий вечір тобі, пане господарю».

Записати текст жниварської колядки у селі Антонівка Барського району на Вінниччині вдалося дослідниці С. Творун:

ГОСПОДАРЮ, НЕНЬКО,
ВСТАВАЙ РАНЕНЬКО.
СЛАВЕН ЄСИ НА НЕБЕСІ (РЕФРЕН
СПІВАЮТЬ ПІСЛЯ КОЖНОГО РЯДКА)
ПРИЙДУТЬ ДО ТЕБЕ ТРИ ТОВАРИШІ,
ПЕРШИЙ ТОВАРИШ – ЯСНЕ СОНЕЧКО,
ДРУГИЙ ТОВАРИШ – ДРІБНИЙ ДОЩИЧОК,
ТРЕТІЙ ТОВАРИШ – ЯСНИЙ МІСЯЦЬ
ПЕРШИЙ ТОВАРИШ, ЧИМ СЯ ПОХВАЛИШ?
ОЙ ЯК ЗЙДУ Я В НЕДІЛЮ РАНО,
ТО Й ЗРАДУЮТЬСЯ ЦЕРКВИ І КОСТЬОЛИ,
А В ЦЕРКВАХ ПРЕСТОЛИ.
ДРУГИЙ ТОВАРИШ, ЧИМ СЯ ПОХВАЛИШ?
ОЙ ЯК Я ЗЙДУ ТРИ РАЗИ В МАЮ,
ТО ЗРАДУЄТЬСЯ ЖИТО Й ПШЕНИЦЯ.
ТРЕТІЙ ТОВАРИШ, ЧИМ СЯ ПОХВАЛИШ?
А ЯК Я ЗЙДУ ТЕМНОЇ НОЧІ,
ТО Й ЗРАДУЮТЬСЯ У ПОЛІ ЗВІРІ.

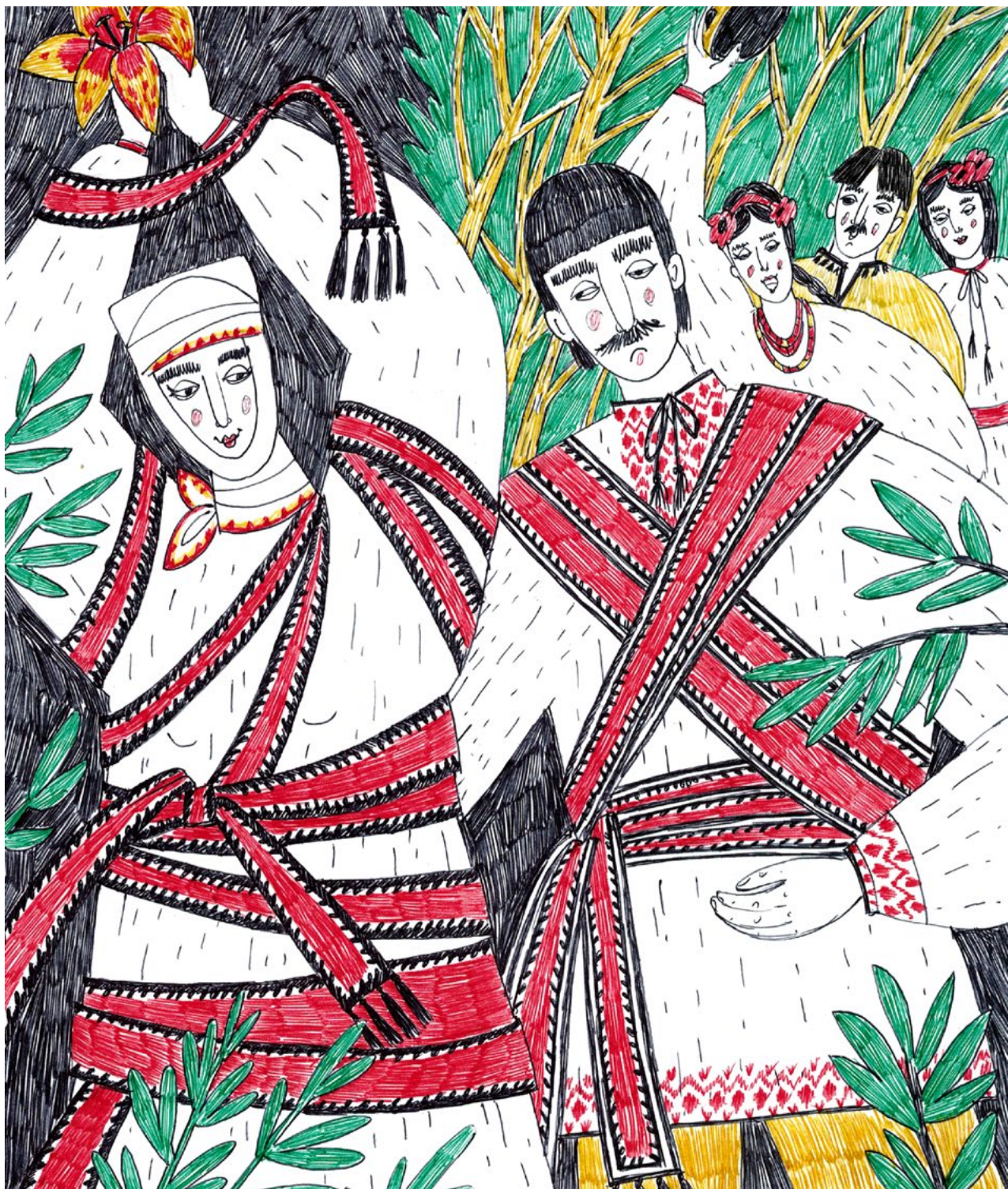
На Поділлі збереглося багато різдвяних колядок та новорічних щедрівок, схожих із вищенаведеною жниварською колядкою. Серед християнських святих у таких колядках найчастіше згадуються святі Петро, Павло, Ілля, дні пам'яті яких відзначаємо влітку:

СВЯТИЙ ПЕТРО ЗА ПЛУГОМ ХОДИВ,
СВЯТИЙ ПАВЛО ВОЛОНЬКИ ВОДИВ,
А САМ ГОСПОДЬ БОГ
ПШЕНИЧЕНЬКУ СІЯВ,
А СВЯТИЙ ІЛЬО ЗАВОЛОЧУВАВ.

ОБРЯД «ПЕРЕГОНЯ» НА КАНІВЩИНІ (СЕРЕДНЄ ПОДНІПРОВ'Я)

До вже забутих давніх хліборобських звичаїв належить водіння «перегоні» («перегені», «перегині») на цукрових буряках. Найяскравіші записи зробила етнографиня Олена Курило на Канівщині у 20-х роках ХХ століття. Тут улітку, по закінченню полоття буряків, обирали дівчину — так звану «перегоню»:

«...Коли буряки поляють, то по роботі всі гуртом, дівчата й хлопці, водять „перегоню”: дівчину всю до ніг обмотують червоними поясами, що їх із себе знімають, залишаючи тільки місце для очей... Руки дівчина підносить над головою і долонями їх складає; руки теж обмотують червоним поясом і між долоні вставляють квітку. А шию обв'язують білою хусткою, щоб знати, де голова. На таку дівчину кажуть „перегоня”. Вона йде попереду й усе кланяється. Коло неї йде парубок, що зветься „козаком”. „Козак” навхрест обв'язаний теж червоними поясами, — то наче її, „перегоні”, муж. За „перегоню” йдуть дівчата й парубки, всі гуртом співають, танцюють, музика грає. „Перегоня” все їм кланяється, просить співати й танцювати. Якщо „перегоня” — дівка висока, то вона пішки йде, а як невеличка на зріст, то вона стає на плечах в одного невисокого парубка, а з двох боків її піддержують двоє парубків, щоб не впала, — на тих парубків кажуть — підпірки. Так „перегоню” несуть у двір до пана, там вона панові кланяється. Пан їм платить за роботу, а тоді вони розходяться. „Перегоня” може бути кілька».

ІЛЮСТРАЦІЯ: МАРГАРИТИ ЯКИМЕНКО

Є і інший опис «перегоні»:

«...дівчину обмотують, бувало, всю поясами, а голову обмотують стрічкою чи хусткою, так, що пізнати дівчини не можна: видно тільки очі, ніс і рот. На голові вона має вінок із стрічок і польових квітів; за вінок застромляють дві, обмотані хусточками, ложки, — це наче роги, а вся дівчина на козу схожа.

Далі вибирають двох охочих хлопців; вони стають поруч тієї дівчини-«перегоні», пригинаються до неї й «перегоня» стає одному з парубків на праве плече одною ногою, а другою ногою другому парубкові на ліве плече. Парубки держать сапильна, і вона тримається за ті сапильна руками.

Позаду «перегоні» скрипач грає, а далі всуміж ідуть дівчата й хлопці, придержуючись рядків буряка, бо ж це все відбувається на плантації. А далі йдуть таким самим порядком до панського двору. Там стають півколом, а «перегоня» й скрипач посередині. Спочатку всі танцюють під музику, а всередині півкола — «перегоня», стоячи на плечах у парубків, «чудує» (робить різні чудні рухи). При кінці й вона злазить із плечей та йде до пана. Пан їй дає гроші в руку. Потім вона, як і всі інші, танцює; натанцювавшись, усі розходяться».

Деякі науковці відзначали, що «перегоня» подібна на козу, яка є стародавнім символом урожаю. І справді: сам обряд приурочений до завершення землеробських робіт і тісно пов'язаний з іншими європейськими

аграрними обрядами — водіння ряджених персонажів або ритуальної ляльки. Це твердження, а також фонетична подібність зробили з «перегені» пізнішу версію — берегиню — і вибудували цілий пласт міфології, який активно поширювався у колах неоязичників. Насправді ж, найімовірніше, водіння «перегені» не є давнім ритуалом з глибинними символами. Фольклорист Кость Копержинський, наприклад, писав, що «перегенею» цю дівчину могли називати за те, що вона переганяла інших у роботі на полі, тобто найшвидше закінчила жати.

Тож це якраз той випадок, коли не варто вірити в берегинь як українських амазонок, а уважніше вивчати та аналізувати першоджерела.

ЛІТЕРАТУРА

Боряк О. «Україна: етнокультурна мозаїка». Київ, 2006.

Воропай О. «Звичаї нашого народу» (Етнографічний нарис). Київ, 1993.

Клименко І. Обрядові мелодії українців у контексті слов'яно-балтського ранньотрадиційного меломасиву: типологія і географія. Монографія. Том І. Київ, 2020.

Конопка В. Ареальна характеристика традиції колядування під час жнив. Народознавчі зошити. 2013. № 3 (III), 2013. С. 447-455

Копержинський К. Обряди збору врожаю у слов'янських народів у найдавнішу добу розвитку. Первісне громадянство та його пережитки на Україні. Науковий щорічник. 1926. Вип. I-2. С. 36-75

Скуратівський В. «Святвечір». Нариси-дослідження у двох книгах, книга II. Київ, 1994.

Творун С. Колядування на жнивах. Народна творчість та етнографія. 2007. № 3. С. 37—39.

ЩО ПОЧИТАТИ

О. КУРОЧКІН ЖНИВА:
УКРАЇНСЬКІ ТРАДИЦІЇ
ЗБОРУ УРОЖАЮ |
ЕТНОГРАФІЯ

ПРО ОБРЯДОВИЙ
СНІП (БОРОДУ)

ЩО ПОДИВИТИСЯ / ПОСЛУХАТИ

12.4 ЖНИВНІ ПІСНІ — ІРИНА
КЛИМЕНКО | ПІСНІ ЛІТА

КОЛЯДУВАННЯ ПІД ЧАС
ЖНИВ В УКРАЇНСЬКИХ
СЕЛАХ МОЛДОВИ

35 ЖНИВНИХ ПІСЕНЬ
НА САЙТІ «ПРОЕКТ
ПОЛІФОНІЯ»

ВЧИМОСЯ ЖАТИ НА
ФЕСТИВАЛІ ЖНИВА

ЗАЖИНКИ. ЯК СВЯТКУЮТЬ
ПОЧАТОК ЖНИВ

ЯК У ДАВНИНУ
ГОСПОДАРІВ ВІТАЛИ ІЗ
ЗАКІНЧЕННЯМ ЖНИВ

БАЛАКЛЕЇВСЬКІ
САМОДІЯЛЬНІ
АРТИСТИ ВІДТВОРИЛИ
ОБРЯД ЗАЖИНОК

ОБРЯД "ОБЖИНКИ"
НАРОДНИЙ АМАТОРСЬКИЙ
ФОЛЬКЛОРНО-
АВТЕНТИЧНИЙ КОЛЕКТИВ
«БЕРЕГІНЯ» С.ГОРОДЕЦЬ

ГРОМОВІ ДНІ

МАТЕРІАЛ: ОЛЕКСАНДР ВАСЯНОВИЧ

УКРАЇНЦІ ОСТЕРІГАЛИСЯ
ПРАЦЮВАТИ У ПЕВНІ ДНІ ЧЕРЕЗ СТРАХ
ПЕРЕД ГРОЗОЮ ЧИ ГРАДОМ, ЯКІ МОГЛИ
ЗНИЩИТИ ВРОЖАЙ, ГОСПОДАРСЬКІ
БУДІВЛІ, ВБИТИ ЛЮДИНУ.

ТАКІ ДНІ НАЗИВАЛИ ВОРОВКИМИ
АБО КАРАТЕЛЬНИМИ ПРАЗНИКАМИ
ЧИ ПРИСВЯТКАМИ (ПРИСВЯТАМИ).

В ці дні заборонялося працювати на землі, подекуди прати (бити) білизну, що асоціювалося із градом. Більшість таких днів припадали на весняно-літній період та були пов'язані із середою після Великодня, Провід чи Трійці. На Поліссі зафіксовані громові дні, які припадали на вівторок та середу Хоминого тижня (Громниці) – «На Громниці сидять баби, як копиці» (нічого не роблять), на дев'ятий четвер після Великодня (Дев'ятуха), десятую п'ятницю після Великодня (Десятуха). На Слобожанщині вшановували «царя градів» на день Оновлення Цареграду (11 травня), щоби град не вибив урожаю. На Східному Поліссі свято називається Цараград або Целіград.

По всій Україні до таких днів належали свята періоду сінокосів та збору врожаю, зокрема, широкого шанування набуло свято Пантелеймона (27 липня), якого називали Паликопою, Палієм, Палієм-Смалієм, Копіцею. У народній пам'яті збереглося чимало розповідей про покарання порушників заборон у жнива. Ось одна з них:

«Якось поїхав чоловік возити снопи. В полі він зустрів незнайомця, що ходив поміж копами. Чужинець запитав його: “Що ти тут робиш?”. — “Хліб звозжу”. — “А хіба ти не знаєш, що сьогодні Паликопа?”. — “Ось як звозжу копи, — відповів господар, — от тоді й визнаю, що це за Паликоп такий!”. Не встиг він підійти до воза, як небо нагло затягли грозові хмари, загримів грім, вдарила блискавка, і все жито згоріло. А від незнайомця і слід простиг».

Відомі й інші регіональні громові дні: Гавриїла — 13 липня (Середнє Полісся, Бойківщина, Гуцульщина), Іллі — 20 липня (Середнє Полісся, Західне Полісся, Гуцульщина), Ганни — 25 липня (Західне Поліс-

ся, Бойківщина), Жижко — 25 липня, Жижчиха — 26 липня (Західне Полісся); Смалія (свято Ікони Смоленської Божої Матері) — 28 липня (Слобожанщина).

На заборони працювати у громові дні вказували приказки:

*“ЩО ІЛЛЯ НАЖНЕ,
ТО ПАЛИКОПА СПАЛИТЬ”;*

*“ЩО ГАННА НАЖНЕ,
ТО ПАЛИКОПА СПАЛИТЬ”;*

“ПАЛІЙ ПАЛЕ, А СМОЛЕНСЬКА СМАЛЕ”;

*“ЩО ЖИЖКО ЗРОБИТЬ,
ТО ЖИЖЧИХА СПАЛИТЬ”;*

*“ЩО ІЛЛЯ НАКОСИТЬ, ГАНКА НАЖНЕ,
ТО ПАЛИКОПА СПАЛИТЬ”.*

ЧИТАТИ

Скуратівський Василь. Святвечір. Нариси-дослідження удвох книгах. Кн. II. Київ, 1994.

Красиков Михайло. «Карательні празники»: семантика наративів (за матеріалами фольклорно-етнографічних експедицій по Слобожанщині). Інститут мистецтвознавства — Красиков Михайло

Ципишев Сергій. Феномен закрутки у жниварських повір'ях Правобережного Полісся (на власних польових матеріалах). Народознавчі зошити. № 6 (168), 2022. С.1291-1299.
ФЕНОМЕН ЗАКРУТКИ У ЖНИВАРСЬКИХ ПОВІР'ЯХ ПРАВОБЕРЕЖНОГО ПОЛІССЯ (НА ВЛАСНИХ ПОЛЬОВИХ МАТЕРІАЛАХ)

МАКОВІЯ

МАТЕРІАЛ: ЯРИНА ЗАКАЛЬСЬКА

ПІСЛЯ ЖНИВ РОЗПОЧИНАЄТЬСЯ ПЕРЕХІДНИЙ ПЕРІОД — ПОВОЛІ ВІДПУСКАЄМО ЛІТО І ВІТАЄМОСЯ З ОСІННЮ.

У ТРАДИЦІЙНІЙ КУЛЬТУРІ ТАКИМ МЕЖОВИМ СВЯТОМ Є МАКОВІЯ (МАКОТРУСА), ЯКЕ ВІДЗНАЧАЮТЬ 1 СЕРПНЯ. У ПРАВОСЛАВНІЙ ЦЕРКВІ — ЦЕ ДЕНЬ ВШАНУВАННЯ БРАТІВ МАККАВЕЇВ.

ЦІКАВО: У Києві у XVIII–XIX століттях відбувалася урочиста церемонія, яка нагадувала про козацьке минуле. По Подолу проїжджала кінна гвардія, вбрана у козацькі шати при парадній зброї. За ними йшла піхота. Далі вивозили пушки міської артилерії. Так відбувався парад на честь Маккавеїв. Після літургії митрополит спускався до фонтану “Самсон”, де освячував воду. Починався святковий салют. Люди сходилися з порожніми глеками, щоб і собі набирати воду з фонтану. Опісля влаштовували братські обіди, на яких неодмінно був головний інгредієнт – мак.

СИЛА МАКУ

Особлива увага на це свято прикута до маку, адже у цей час він якраз дозріває. Колись рослину садили на кожному городі. Мак був символом зв'язку зі світом померлих. Окрім того, мак — потужний апотропей, тобто засіб, який має захисні властивості. Через те, що макові насінинки неможливо було порохувати, їх вважали потужним захистом від нечистої сили та ходячих мерців. Особливу силу мав польовий мак (видюк), зерна якого самі висипалися з голівок. Вірили, що коли «видюк» освятити три, сім або дев'ять разів, то його сила ставала нездоланною: **«ЯКЩО ТАКИМ МАКОМ ОБСИПАТИ ОБІЙСТЯ, ТО ЖОДЕН УПИР ЧИ ЗЛИЙ ДУХ НЕ ЗМОЖЕ ЗАЙТИ В НЬОГО, ПОКИ НЕ ЗБЕРЕ Й НЕ ПОРАХУЄ ВСІ ЗЕРНЯТА»**.

Свячений мак розсипали в хліві, у найбільш недоступних кутках: вірили, що відьма не зможе добратися до корови і здоїти, поки не визбирає всі зернята. Є свідчення, що під час затяжної посухи в криницю сипали свячений мак, щоб викликати дощ. З маку виготовляли олію, яка слугувала чудовим джерелом енергії і сприяла зміцненню імунітету. Цікаво, що саме її народні іконописці використовували при написанні ікон. Із маком варять також вареники, печуть пироги, булочки, маківники. Із освяченого в цей день маку на Святвечір готують кутю.

ВОДА І МЕД

На Маковія відбувалося мале (літнє) водосвяття в церквах. Освячена цього дня вода цінувалася не менше за Стрітенську. Вірили, що така вода має лікувальну силу. Згідно з повір'ями, 1 серпня князь Володимир прийняв хрещення. Колись у цей день у Дніпрі обов'язково освячували воду.

Сьогодні ж у кошик кладуть невеличку посудину з водою. Туди ж ставлять мед. У цей час пасічники збирають перший продукт, тож його треба неодмінно освятити.

МАКОВІЙЧИКИ

Напередодні свята жінки та дівчата йшли у ліс або сад, на поля чи луки, збирали квіти і трави, зв'язували їх у пучки та робили спеціальні букетики — маковійчики (маковійські букетики).

Виготовляючи їх, дотримувалися неписаних правил: у центрі розміщували кілька маківок (зазвичай 7, у пам'ять про братів Маккавеїв, або 9 — не забуваючи про їхню матір Соломонію та вчителя Єлеазара), потім по колу — плоди (глоду, горобини, шипшини, калини, вільхи), далі — квіти, трави. Усе це обв'язували червоною ниткою. Маковійчики освячували та зберігали, як і вербу, біля ікон.

«Якщо захворювала якась свійська тварина, її годували засушеними квітами, обкурювали, поїли відварами із освячених трав».

З ЯКИХ ТРАВ ПЛЕЛИ МАКОВІЙЧИКІВ?

Цілюща сила букетиків визначалася не лише освячуванням, а і складом самого букету. Щоправда, у пучечки давали як цілком безпечні трави, так і ті, з якими треба поводитися обережно.

Серед безпечних трав, які входили до складу маковійчиків були:

- соняшник — при соняшниці чи плаксивиці (гострих шлункових розладах у дітей)

- петрові батоги (цикорій) та деревій — зілля і пили, і купалися в ньому при розладах шлунку і кишківника

- городня морква — при жовтяниці (бо жовта)

- чорнобривці — при золотусі (по тій самій кольоровій причині)

- бавати (волошки), кріп, чебрець — при головному болю

- любисток — щоб хлопці любили

- м'ята — при печії

Серед трав, з якими варто поводитися обережно, але вони все рівно входили до складу букетів, були:

- маруна (пижмо дівоче) — вживали при конвульсіях, але могла спричинити кровотечу, а свіже листя — виразки на слизових.

- німиця (блекота чорна) — наші предки прикладали до зуба, якщо болів, і він німів (звідки й назва). Але блекота може спричинити сильне отруєння, аж до летальних наслідків.

- мак (видюк) — готували відвар для кращого засинання дитини. Але алкалоїди маку також могли спричинити отруєння.

ІЛЮСТРАЦІЯ: МАРІАРИТА ЯКИМЕНКО

ОБРЯД ВИРІЗАННЯ ГАРБУЗА НА МАКОВІЯ

Якщо запитати перехожого, чи знає про традицію вирізання гарбуза, то, швидше за все, відповідь буде про Геловін. Та чи знали ви, що в нашій традиції теж вирізають гарбузи? І робили це — і досі активно роблять — на свято Маковія.

Унікальні традиції зафіксувала фольклористка Олена Чебанюк. В Білоцерківському та Фастівському районах Київщини, а також у Попільнянському районі Житомирщини напередодні 1 серпня роблять «Маковія».

У кожному селі його вигляд відрізняється. Десять це — прикрашена квітами й зеленню віха висотою в кілька поверхів на вигоні за селом або на роздоріжжі. Десять — значно менший за розміром уквітчаний хрест. Десять — опудало з вирізьбленим гарбузом замість голови і свічкою всередині. Десять його ставлять біля воріт на вулиці, десять — у подвір'ї біля хати. Сьогодні цей звичай активно відтворюють діти.

Квіти для прикрашання Маковія раніше крали — це прояв ритуальних бешкетів, тобто розваг, які вважалися нормою на певні свята (на Андрія, Щедрий вечір, Купала, Маковія).

Наприклад, бешкетуючи, могли розмалювати хату, вікна, двері сажею, винести ворота, підперти двері — часто так ще й залицялися до дівчат. Сьогодні діти самі ходять по сусідах і випрошують квіти для Маковія.

Вкрасти могли і самого Маковія та поставити поруч зі своїм. Тому кожна частина села ставить охоронців, які пильнують віху чи опудало. У цю ніч молодь розважається біля багаття і старається вберегти Маковія. Якщо вкрадуть або розвалять, то для місцевих це буде вважатися великою образою і ганьбою. Якщо Маковію простойть до Спаса, то його прикрашають освяченими в церкві яблуками та грушами, а розбирають на Успіння Пресвятої Богородиці (Першої Пречистої).

Інколи самого «Маковія» треба було «погодувати», тому діти приносили всякі смаколики. Обов'язковими на це свято є шулики — обрядові коржі з маком, які готують раз у рік.

ІЛЮСТРАЦІЯ: МАРГАРИТИ ЯКИМЕНКО

ШУЛИКИ

Обрядова страва на Маковія — шулики. Ці смаколики люблять як діти, так і дорослі.

РЕЦЕПТ ШУЛИКІВ:

*Для приготування страви використо-
вують мед, цукор, воду, борошно, соду та,
звісно, мак. Замішують тісто і випікають
корж круглої чи квадратної форми (у печі або
на сухій сковорідці). Випічку ламають руками
або ж розрізають на шматки у формі ромбів.
Готують поливу: вимішують у макітрі мед
з перетертим маком, іноді ще додають воду,
щоби полива була рідкою. Шматочки коржа
вимішують у поливі.*

Їдять страву ложками, прямо з макітри. Як зазначає дослідниця Інна Тільнова, у селі Михайлівка Олександрівського району Кіровоградської області шулики подають на поминки, як останню страву. Те, що шулики слугували і поминальною стравою, і ними годували “Маковія” (передаючи гостинці на “той” світ), дослідники вбачають у цьому потужний культ предків.

Подекуди на Маковія ще варять вареники з маком, випікають пироги, булки, рулети, завиванці з маком. Страви можуть відрізнятися залежно від регіону, але повсюдно головним атрибутом цього дня є мак.

ІЛЮСТРАЦІЯ: МАРГАРИТИ ЯКИМЕНКО

СПАСІВКА

1 серпня розпочинається Успенський піст або Спасівка.

За легендою, спасівка — продовження Великого посту. Бог призначив для Великого посту дев'ять тижнів, а святі отці почали просити Бога, щоби щось із тим зробив, бо для людей затяжко витримати такий довгий піст. Тоді Бог розділив той піст на дві частини: сім тижнів навесні перед Великоднем і два тижні наприкінці літа.

Однак діти цього дня піст не відчували, вони веселилися, забавлялися в «Горюдуба», «Кота й миші», «У просо», «Гусей і вовка», «В перегонки», «Короля». Дорослі дівчата теж святкували в цей день і не працювали. Вони збиралися разом, ходили до лісу, жартували, співали.

ПОДИВИТИСЯ

КУЛЬТ ПРЕДКІВ. ЕПІЗОД 15.
НАПЕРЕДОДНІ МАКОВЕЯ

КУЛЬТ ПРЕДКІВ. ЕПІЗОД 16.
МАКОВЕЯ: ШУЛИКИ

ФУРКАЛО #41 - МАКОВІЯ

«ПРИЙШОВ СПАС – ПІШЛО ЛІТО ВІД НАС».

6 СЕРПНЯ — СВЯТО ПРЕОБРАЖЕННЯ ГОСПОДНЄ АБО, ЯК КАЖУТЬ У НАРОДІ, СПАСА.

Люди вже зібрали перший врожай фруктів та овочів, тож несли плоди на освячення. Якщо на Маковія головним був мак, то на Спаса — це яблука. У кошик клали також груші, мед, колачі з пшениці чи жита нового врожаю.

До Спаса, до речі, яблук не їли. Особливо це стосувалося жінок, в яких помирали діти або в яких переривалася вагітність. Вірили, що тоді Матір Божа на «тому» світі не буде роздавати яблука їхнім померлим дітям.

Освяченими першоплодами пригощали старців, жебраків, котрі вважалися Божими людьми. Пригощаючи їх, ми наче передаємо гостинці рідним на «той» світ. Узагалі це свято має тісний зв'язок із культом предків. За віруваннями, душі померлих можуть прилітати цього дня до осель.

Люди йдуть на цвинтарі, приносять освячені яблука, груші, виноград. Крім того, у деяких регіонах України «на могили приносять освячені в храмі пироги, кутю з маком, яблука, груші, варену кукурудзу, якими пригощають дітей і пригощаються самі».

Тобто, йдеться про спільне трапезування з померлими. Як зазначає Світлана Творун, це подяка предкам за добрий врожай і сподівання на їхню допомогу в наступному аграрному році.

СПАСІВЧАНІ ХЛІБЦІ

Попри те, що тривав піст, обмежень у харчуванні не було. Повернувшись із церкви, родина сідала обідати: «їли яблука з медом і запивали виноградним або яблуневим вином — щоб садовина родила».

Готували багато випічки, адже це період завершення жнив. І якщо на Маковія головним інгредієнтом є мак, то на Спаса – яблука. Зокрема, господині випікали струдлі з яблуками, булочки, пироги, пампушки.

Спасівчані хлібці – обрядова випічка, що складається з двох з'єднаних паляничок, які випікали парюю. Хлібці лежали на покуті на святковому столі на Спаса. Їх їли під час святкового застілля.

На Вінниччині також випікали спасівчані хрести. «Хрест складається з покладених навхрест двох попліток – окремих випічок продовгуватої форми, схожих до дівочої коси, які з'єднані між собою по центру за допомогою колосків жита або пшениці». На думку дослідниці Творун, це своєрідна подяка для охоронців урожаю. Також можемо припустити, що ці хрести вказують на зв'язок із предками.

ПОДИВИТИСЯ

КУЛЬТ ПРЕДКІВ. ЕПІЗОД 18.
СПАСА: ПИРОГИ

ФУРКАЛО #42 -
ЯБЛУЧНИЙ СПАС

ІЛЮСТРАЦІЯ: МАРГАРИТИ ЯКИМЕНКО

УСПІННЯ ПРЕСВЯТОЇ БОГОРОДИЦІ

МАТЕРІАЛ: ЯРИНА ЗАКАЛЬСЬКА

«ПРИЙШЛА ПЕРША ПРЕЧИСТА —
ПРИНЕСЛА СВАТІВ НЕЧИСТА».

УСПІННЯ ПРЕСВЯТОЇ БОГОРОДИЦІ —
СВЯТО, ЯКИМ ЗАВЕРШУЄТЬСЯ І ПІСТ,
І ЛІТНІЙ ЦИКЛ, І СТАРТУЄ ПОРА СВАТАНЬ
ТА ВЕСІЛЬ. ВІДЗНАЧАЮТЬ 15 СЕРПНЯ.

Це свято особливо пошановувалося у Києві. Існувала легенда, що Богородиця сама відрядила грецьких зодчих на будівництво Успенського собору в Києво-Печерській лаврі, а також що передала з ними храмову ікону Успіння.

Цього дня до Лаври сходилися прочани з найвіддаленіших куточків, щоб послухати літургію та промови митрополита. Окрім цього, можна було взяти участь у храмовій трапезі на монастирському подвір'ї, коли за одним столом збиралося по 500 людей. Ласували монастирським борщем, рибним супом і кашею. Цей звичай відомий ще з XI століття.

До Успіння старалися вже повністю завершити роботу на полі, а в церкву несли колосся, щоби Богородиця благословила працю і вберегла врожай від несприятливих умов. У дівчат уже меншало господарської роботи, тож можна було спокійно готуватися до вечорниць, сватання та весілля.

ІЛЮСТРАЦІЯ: МАРГАРИТИ ЯКИМЕНКО

НАМИСТО ДЛЯ БОГОРОДИЦІ

У багатьох українських громадах на Успіння припадає храмове свято, тоді, крім церковної служби, відбуваються ярмарки. Цікавий звичай зафіксував Олексій Доля на Львівщині. Там на свято Успіння робили спеціальні коралики з тіста — намісто для Богородиці. З прісного тіста вирізали квіточки (непарна кількість), листочки та неодмінно посередині хрестик. Щоби зробити тісто кольоровим, до нього додавали барвники (раніше — природні, сьогодні — найчастіше штучні). Далі вироби з тіста населяли на нитку і зав'язували як намісто, яке діти вдягали на шию, бігали, забавлялися, а потім ласували.

Серпень — місяць особливий. На полях завершують збирання врожаю, сади рясніють, птахи відлітають, дні коротшають. Поступово переходимо до осіннього циклу.

ПОДИВИТИСЯ

КУЛЬТ ПРЕДКІВ.
ЕПІЗОД 19. УСПІННЯ

ФУРКАЛО #43 - УСПІННЯ
ПРЕСВЯТОЇ БОГОРОДИЦІ

ЛІТЕРАТУРА

Боряк О. Україна. Етнокультурна мозаїка. Київ, 2006. 326 с.

Анцибор Д. Геловін: таке чуже і таке рідне свято.

«Бучна порада»: історики запропонували відродити давню київську традицію.

Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис.

Жаткович Ю. Замітки етнографічні з Угорської Русі. Етнографічний збірник. Львів, 1896. Том 2. С. 1 – 38.

Завадська В., Музиченко Я., Таланчук О., Шалак О. 100 найвідоміших образів української міфології. Київ, 2002.

Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні

Коржі з маком: як готують десерт до Маковія на Кіровоградщині.

ЛІТЕРАТУРА

Творун С.О., Цвігун Т.О. Хліби до свят і на пошану. Вінниця, 2019. 300 с.

Толстой Н. И. Славянские древности. Этнолингвистический словарь в пяти томах. Том 3. Москва, 2004. 689 с.

Українська минувшина. Ілюстрований етнографічний довідник. Київ, 1994. 290 с.

Фіцич Н. Культ предків. Нетуристичні звичаї України. Харків, 2017. 167 с.

Чебанюк О. Оригінальний звичай святкування Маковія на Київщині та Житомирщині.

Ящуржинський Х. Народне свято мучеників Макавеїв. Киевская старина. 1889. № 8. С. 524 – 527.

ДЕНЬ НЕЗАЛЕЖНОСТІ. НАЧИНКИ РІЗНІ — ПИРІГ ОДИН

МАТЕРІАЛ: ОЛЕНА БРАЙЧЕНКО

Якщо ви прочитали попередні розділи, присвячені святам і гастрономічній культурі, то, найімовірніше, вже склали уявлення про кулінарний код, що вирізняє те чи інше свято. Ці образи мають велике значення в сучасному світі — вони, як невидимі нитки, поєднують нас, формують спільний символічний простір, зрозумілий цілій спільноті чи нації.

Ми мислимо через уявлення: переконані, що всі працівники компанії поділяють ці цінності; що кожен українець при згадці жовтого й блакитного бачить український стяг; що образ українських страв викликає тепло і знайомість. Побачивши на столі кутю, ми безпомилково впізнаємо Різдво — навіть без підпису.

Але сучасна культура — це не лише народні свята. Це також події державного значення, особисті (як-от весілля чи дні народження), а ще — спільнотні, зокрема корпоративні. Їжа — невід’ємна частина кожного з цих свят.

Одним із фундаментальних державних свят, яке об'єднує всіх українців, як в Україні, так і поза її межами, усіх громадян нашої країни незалежно від віросповідання та переконань, є День Незалежності.

Найголовніше свято країни, яке відзначається на всіх рівнях і стосується кожного громадянина, окрім офіційної чи протокольної складової, має мати і загальнонародні звичаєві практики святкування. Однією з таких практик є кулінарна складова.

Присутність символічної, впізнаваної страви до свята має значення. Чому в нас досі не сформувався власний кулінарний код Дня Незалежності — це питання ще чекає на своїх дослідників. Але вкрай важливо підсвітити його вже зараз. Свято справді стає всеохопним, коли проживається на всіх рівнях, обростає дрібними ритуалами, символами, проникає в родинну сферу. І навіть в умовах заборони, народна пам'ять береже традиції та знання про свято, а їжа поглиблює і закарбовує спогади.

Коли формат святкування перестає бути відповідальністю лише державних інституцій, а стає частиною сімейного ритуалу й особистої участі, це поглиблює відчуття єдності. Їжа як елемент культури має безпосередній зв'язок із будь-яким святом: вона увиразнює його, робить видимим і відчутним на всіх рівнях.

У 2024 році про це почали говорити активніше. Тоді ж Zaforiу Foundation провели дослідження, аби відстежити кулінарні патерни та традиції, характерні для святкування Дня Незалежності.

Саме тоді запропонували ідею пекти пиріг до 24 серпня. Адже пиріг — одна з давніх кулінарних практик, поширена в усіх регіонах України. Пироги різних форм та з різними начинками укорінені в святкову кулінарну культуру українців, також національних спільнот, зокрема й корінних народів Криму.

ПЕЧЕТЕ ПИРІГ ДО ДНЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ? ВИКЛАДІТЬ ФОТО, ПОДІЛІТЬСЯ ІСТОРІЄЮ, НАДИХНІТЬ ІНШИХ ПІД ТЕГОМ #ПИРІГНЕЗАЛЕЖНОСТІ.

Ідея пирогів до Дня Незалежності відгукнулася багатьом: хтось згадував родинні рецепти, хтось замовляв готову випічку, хтось експериментував або відтворював пироги з начинками, притаманними певним регіонам.

Щиро сподіваємося, що ідея святкового пирога до Дня Незалежності житиме далі та стане частиною кулінарної традиції цього свята. Дуже хочеться, щоб пироги не лише пекли, а й дарували одне одному, розповідаючи свої історії та історію. **БО Ж “НАЧИНКИ РІЗНІ — ПИРІГ ОДИН”.**

ІЛЮСТРАЦІЯ: МАРГАРИТИ ЯКИМЕНКО

РОЗДІЛ II

ЛІТНІ СЦЕНАРІЇ ДЛЯ ОФІСУ ТА ДОМУ

ЗВЕРТАЮЧИСЬ ДО ТРАДИЦІЇ,
МИ ЧЕРПАЄМО СИЛУ СПІЛЬНОТИ.
САМЕ СПІЛЬНІ РИТУАЛИ
ДОПОМАГАЮТЬ ПРОЖИВАТИ ПОДІЇ
В КОЛІ СВОЇХ, НАЗИВАТИ ВАЖЛИВІ
РЕЧІ, ДЯКУВАТИ, СПОДІВАТИСЯ,
СПОСТЕРІГАТИ, ПРОЩАТИСЯ,
МРІЯТИ ТА ПОЧИНАТИ НОВЕ.

Для підготовки сценаріїв перечитайте відповідну тему з розділу І ЛПТО. А щоб зануритися глибше — скористайтеся додатковими джерелами та відео, вказаними наприкінці кожної теми.

Ми не пропагуємо цим займатися в робочий час, а даємо варіанти дозвілля, які можна реалізовувати будь-коли.

ЗЕЛЕНІ СВЯТА

Запросіть експерта прочитати матеріали про Зелені свята та особливості святкування у вашому регіоні.

Якщо немає можливості запросити лектора, влаштуйте разом з колегами перегляд відеоматеріалів про це:

ТРОЇЦЬКИЙ ТИЖДЕНЬ:
ФЕСТИВАЛЬ ДЛЯ МЕРЦІВ,
РУСАЛКИ, ЖИТО,
ЛОСКІТ, ДЕРМАТИТ

КУЛЬТ ПРЕДКІВ. ЕПІЗОД 12.
ТРІЙЦЯ: ВОДІННЯ КУСТА

ПОДКАСТ УКР ФОЛЬК
“ТРІЙЦЯ, ІВАНА КУПАЛА,
ЗЕЛЕНІ СВЯТА:
ЩО ТРЕБА ЗНАТИ?”

МАВКА, НЯВКА І РУСАЛКА –
ЩО ЦЕ ЗА НЕЧИСТЬ?

ФУРКАЛО #40 -
ПРОВОДИ РУСАЛОК

КЛЕЧАННЯ ОФІСУ

Прикрасьте разом з колегами робочий простір зеленню. Лепеху продають на ринках перед святами, як і пахучі трави (чебрець, м'ята, любисток), які можна поставити на робочий стіл чи підвіконня. Ще використовують гілля дуба, клена, явора, липи чи берези, але краще дерева берегти.

ТРОЇЦЬКИЙ БУКЕТ

Це букет польових трав, які освячують на Трійцю. Складається він із тих рослин, які притаманні у вашій місцевості. Організуйте майстер-клас із плетіння таких пучків для колег, у школі чи вдома. Дослідіть, які трави використовували ваші предки. Яка рослинність є у вашому регіоні, і що можна назбирати самому.

ВОДІННЯ КУСТА

Відтворення давнього обряду може перетворитися на цілу вечірку! Підготуйте зелень, квіти та стрічки, щоб прикрасити Куста. Кустом оберіть когось із дівчат. Її потрібно прикрасити зеленню настільки, щоб було видно лише очі. Ведіть Куста по офісу і співайте: **КУСТ ІЗ КУСТОМ, А ЖИТО РОСТОМ, ЩОБ ВАМ ЖИТО РОДИЛОСЯ І В КОМОРІ ПЛОДИЛОСЯ!**

Якщо є бажання осучаснити текст — можете спокійно експериментувати, адже жоден фольклорний твір не є зацементованим у часі і має підлаштовуватися під потреби виконавців і слухачів. Тож можна співати про бізнес замість жита.

Ті, до кого звертається Куст, мають подарувати смаколик чи гроші, як на коляду. До речі, це непоганий спосіб зібрати донати на військо.

ОФІСНА ВІХА

Віха — обрядове деревце, прикрашене травою та квітами. Якщо традиційно віхами змагалися на відкритому просторі — у кого вища (висота могла сягати 30 м), — то в офісі, авжеж, не розженешся. Тому можна зробити невеличку офісну віху. Для цього потрібна довгаста основа, яку прикрашають стрічками, травами, квітами. Прикрашену віху встановіть на видному місці. Перш ніж зайнятися цим, перегляньте відео:

ВСТАНОВЛЕННЯ ВІХИ
У МУЗЕЇ НАРОДНОЇ
АРХІТЕКТУРИ ТА
ПОБУТУ СЕРЕДНЬОЇ
НАДДНІПРЯНСЬКОЇ
ОБЛАСТИ, 2018 РІК.

РУСАЛЬНИЙ ТИЖДЕНЬ

РУСАЛЬНІ ПІСНІ

Запросіть музичний гурт чи викладача навчити вас співати русальних пісень. Якщо немає можливості запросити людину, спробуйте вивчити по відео:

Якщо немає можливості запросити лектора, влаштуйте разом з колегами перегляд відеоматеріалів про це:

РАНО-РАНО ///
POLYPHONYPROJECT.COM

ТИН ВИСОКИЙ,
ТИН ВИСОКИЙ ///
POLYPHONYPROJECT.COM

ПРОВОДИЛИ РУСАЛОЧОК,
ПРОВОДИЛИ ///
POLYPHONYPROJECT.COM

ПРИКРАШАННЯ РУСАЛКИ

Жінки і дівчата прикрашають “русалку” зеленню, одягають у вінок (чи декілька), щоб не було видно обличчя. Самі також одягають вінки. Ведуть русалку по офісу і співають русальну пісню:

*РАНО-РАНО
/ДА СИЙДУ НА ГОРУ. / 2
РАН[О].
РАНО-РАНО
/ ДА ВДАРУ В ДАЛОНІ. / 2
РАН[О].
ЙДУЧИ, ПЛЕСКАЮТЬ У ДОЛОНІ.*

ЛЕКЦІЯ ПРО УКРАЇНСЬКИХ РУСАЛОК

Запросіть фахівця з цієї теми або ж організуйте перегляд матеріалів. Деякі посилання ми вже підготували:

КУЛЬТ ПРЕДКІВ. ЕПІЗОД 13.
ПРОВОДИ РУСАЛОК

МАВКА, НЯВКА І РУСАЛКА –
ЩО ЦЕ ЗА НЕЧИСТЬ?

ПРОВОДИ РУСАЛОК, 2010 Р.

ТРОЇЦЬКИЙ ТИЖДЕНЬ:
ФЕСТИВАЛЬ ДЛЯ МЕРЦІВ,
РУСАЛКИ, ЖИТО,
ЛОСКІТ, ДЕРМАТИТ

ВІДЕОФРАГМЕНТ
З АРХІВУ О. НАГОРНЮКА
«ПРОВОДИ РУСАЛОК.
ГАВРОНЩИНА. 2010 Р.»

КУПАЛА

КУПАЛЬСЬКІ ПІСНІ

Запросіть музичний гурт чи викладача навчити купальських пісень. Якщо немає можливості запросити людину, спробуйте вивчити по відео:

СЬОГОДНІ КУПАЛА,
Й А ЗАВТРА ІВАНА ///

POLYPHONYPROJECT.COM

А НАШІ ХЛОПЦІ-
НЕДБАЙЛИЦІ ///

POLYPHONYPROJECT.COM

ОЙ КУДА Ж МИЙ
ВИНОЧОК ПОПЛИВЕ ///

POLYPHONYPROJECT.COM

ГЕЙ, НА ІВАНА, ГЕЙ,
НА КУПАЙЛА ///

POLYPHONYPROJECT.COM

ОЙ НА ПЕТРА, НА ІВАНА ///

POLYPHONYPROJECT.COM

ПЛЕТІННЯ КУПАЙЛИЦІ

Купайлиця, Купайло — обрядове деревце з пучків хвойних, листяних і плодоносних гілок, трав та квітів. З готовими купайлами можна прогулятися до водойми і пустити їх на воду.

КУПАЛЬСЬКА ВЕЧІРКА

Організуйте вечірку з можливістю розпалити вогнище. Вивчіть купальські пісні. Наплетіть Купайлиць та вінків. Влаштуйте перегляд матеріалів на тему Купала. Додайте сюди все, що знайдете у нашому розділі про свято Купала.

ПЕТРІВКА

МАЙСТЕР-КЛАС ІЗ ПРИГОТУВАННЯ ЯГІДНИХ ВАРЕНИКІВ

Під час Петрівки (Петрів піст) жінки мали звичай збиратися разом і на чарчину, і щось приготувати. Вареники з чорницями були обрядовою стравою, яку можна їсти в піст. Тим паче, що якраз розпал ягідного сезону. Тому і пропонуємо зібратися із жіноцтвом та поліпити вареників із різними ягодами, а потім пригоститися ними.

МАЙСТЕР-КЛАС ІЗ ПРИГОТУВАННЯ МАНДРИКІВ

Мандрики – обрядове печиво, яке робили на Петра й Павла. Ви ж можете спекти його в будь-який час. Ось один із рецептів мандриків:

ЯК ПРИГОТУВАТИ
УКРАЇНСЬКІ МАНДРИКИ.
ТРАДИЦІЙНИЙ
РЕЦЕПТ ПЕЧИВА

ЖНИВА

ВЕЧІРКА ВДЯЧНОСТІ

Оскільки жнива — це про плоди праці та вдячність за них, пропонуємо організувати вечірку.

Підготуйте індивідуальні подяки колегам; згадайте успішні кейси в роботі; витягніть позитивні фідбеки від клієнтів; згадайте, як вийшли зі складної ситуації. Обмінюйтеся символічними подарунками. Чом би не зробити це традицією?

МАЙСТЕР-КЛАС ЗІ ЖНИВАРСЬКИХ ПІСЕНЬ

Запросіть музичний гурт чи викладача, який навчить жнивного співу. Або спробуйте вивчити самостійно, взявши матеріали з проєкту Поліфонія. Це проєкт, який фіксує нематеріальну культурну спадщину України:

ЖНИВНІ ПІСНІ

ЛЕКЦІЯ ПРО ЖНИВА

Запросіть фахівця прочитати лекцію про жнива і хліби в Україні. Вивідайте про локальні особливості та обряди. Дізнайтеся, що робили на жнива предки з вашого рідного регіону.

ЖНИВАРСЬКИЙ КЕЙТЕРИНГ

Приготуйте з колегами домашній хліб: житній, пшеничний, з висівками, льоном, насінням тощо. А потім продегустуйте разом.

ПЛЕТІННЯ З КОЛОСЯ

Підготуйте колоски пшениці чи жита, польові квіти, стрічки. Із цих матеріалів можна сплести або вінок, або снопик. Виходить затишна прикраса для дому.

МАКОВІЯ

ДЕГУСТАЦІЯ ШУЛИКІВ

Шулики — обрядова страва на Маковія. Замовте готові палянички-шулики (або скористайтеся рецептами, щоб приготувати разом з нуля, якщо маєте для цього можливості).

Додайте на стіл перетертий мак та мед. Корж ламають на шматочки й перемішують із маком та медом. Їдять ложками.

РЕЦЕПТ ШУЛИКІВ ДИВІТЬСЯ ТУТ
("ШУЛИКИ" У РОЗДІЛІ МАКОВІЯ)

ПЛЕТІННЯ МАКОВІЙЧИКІВ

Маковійчики — букети з польових квітів і трав. Використовують соняшник, цикорій, чорнобривці, волошки, кріп, чебрець, любисток, м'яту та, звісно, мак.

Складніший варіант — не просто сплести, а поїхати гуртом у поле та назбирати сировину для маковійчиків самостійно.

«МАКОВІЙ ІЗ ГАРБУЗОМ»

«Маковій» — це обплетена квітами і травою основа (хрест або стовп), зверху з вирізаним гарбузом. Це єднальний майстер-клас, адже рук потрібно багато і кожен знайде свою роль: зробити основу, розсортувати рослини, вибрати стрічки, естетичним поглядом прикlastися, гарбуза вирізати та ще і примостити туди якось.

Рекомендуємо переглянути декілька відео, яким може бути «Маковій», наприклад на проєкті «Культ предків».

КУЛЬТ ПРЕДКІВ. ЕПІЗОД 15.
НАПЕРЕДОДНІ МАКОВЕЯ

ФУРКАЛО #41 - МАКОВІЯ

СПАСА

СПАСІВЧАНИЙ КЕЙТЕРИНГ

Готуємо (замовляємо) усе, що можливо з яблук і меду. На столі можуть бути також виноградне та яблучне вино, а ще випічка. Випічка — це основа для спасівчаного кейтерингу.

Тут підтримайте крафтярів — замовляйте в невеликих чи соціальних бізнесів. Їх знайдете у розділі **“ЩО ЧИТАТИ, НА КОГО ПІДПИСУВАТИСЬ, У КОГО ЗАМОВЛЯТИ”**.

ЛЕКЦІЯ ПРО СВЯТО СПАСА

Запросіть експерта прочитати матеріали про Спаса, особливості святкування у різних куточках країни та значення яблук в українській культурі. Якщо немає можливості запросити лектора, влаштуйте разом із колегами перегляд відеоматеріалів:

ПРО ЗАБОРОНУ ЇСТИ
ЯБЛУКА НА СПАСА

СПАСА НА ЧЕРНІГІВЩИНІ

ФУРКАЛО #42 -
ЯБЛУЧНИЙ СПАС

ДЕНЬ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

У 2024 році було започатковано традицію «Пиріг Незалежності»: як спробу створити впізнавану кулінарну практику до головного державного свята. Пиріг — давня страва, знана в усіх регіонах України, присутня у святковому побуті різних національних спільнот. Це страва, що об'єднує: її можна передати, розрізати, поділити — як і саме свято. Присутність символічної, зрозумілої страви на День Незалежності має значення, адже допомагає укорінити пам'ять про свято у побуті, зробити його частиною родинного і колективного досвіду.

Пропонуємо до 24 серпня пекти пироги — у сімейному колі, з друзями чи колегами. Єдиного рецепта немає. Згадайте чи розпитайте, які пироги пекли у вашій родині, а чи спробуйте приготувати за власною інструкцією.

Розділіть смакування пирога з родиною, друзями або принесіть його до офісу. Свято стає всеохопним, коли обростає дрібними ритуалами, які легко передати далі через їжу, розмову, увагу.

**ПОДІЛІТЬСЯ ФОТОГРАФІЄЮ ПИРОГА
ТА РЕЦЕПТОМ У СОЦМЕРЕЖАХ ІЗ ТЕГОМ
#ПИРИГНЕЗАЛЕЖНОСТІ**

ІЛЮСТРАЦІЯ: МАРГАРИТИ ЯКИМЕНКО

РОЗДІЛ III

ОСІНЬ

ОСІННІЙ ПЕРІОД ВІДЗНАЧАЄТЬСЯ БАГАТСТВОМ ДАРІВ ПОЛІВ І САДІВ, ДОСТАТКОМ І ВІДПОЧИНКОМ.

В українському традиційному календарі це перехідний етап від теплої до холодної половини року, час завершення аграрного циклу, час підсумовування та оцінки врожаю, а також важливий період підготовки до зими.

Осінь — час весільних обрядів і родинних ушанувань предків, період буденних трудових досвіток і святкових вечорниць.

Перші ознаки осені з'являються невдовзі після літнього сонцестояння. Спостереження за поступовими змінами у біоритмах природи зберігаються в народній пам'яті у вигляді прислів'їв: «Прийшов Петро — зірвав листок, прийшов Ілля — зірвав два, прийшла Пречиста — у полі чисто». За народними прикметами, останньою межею літа є день Головосіка або Усікновення голови Івана Хрестителя, яке відзначають 29 серпня. Якщо цього дня гроза, то це віщує теплу осінь: «Загримів Головосік — тепла прибавив рік».

Календарну осінь ділили на ранню, або «малу», осінь — відносно теплий період, «правдиву», власне осінь, і пізню — дощову, з першими морозами та мокрим снігом. Осінні періоди антициклонів із теплою й сухою погодою називають «бабиним літом». Назва зумовлена перепочинком, коли фізично важкі для жіноцтва сільськогосподарські роботи вже позаду, а цикл робіт, пов'язаних із ткацтвом, ще не розпочався.

Дослідники слов'янської старовини також вбачають у назві зв'язок із прадавнім жіночим божеством, а павутиння, що літає о цій порі в повітрі, колись пов'язували із прядивом небесної Баби-пряхи. За народною прикметою, на бабине літо багато павутиння літає у повітрі — на довгу й суху осінь.

КАЛЕНДАР ОСІНЬОГО ЦИКЛУ

1.09

СИМЕОНА СТОВПНИКА, СЕМЕНІВ ДЕНЬ

Що робити: Добувати “живий” вогонь, влаштувати “весілля свічки”, ворожити на судженого.

26.09

ІВАНА БОГОСЛОВА

Що робити: Поминати тих, хто помер трагічно, частувати бідних. Готуватися до сезону весіль.

6.09

МИХАЙЛОВЕ ЧУДО

Що робити: Відпочивати, не сваритися, роздавати милостиню, згадувати померлих родичів, бешкетувати, якщо ви молодий(-а).

1.10

ПОКРОВА ПРЕСВЯТОЇ БОГОРОДИЦІ

Що робити: Готувати оселю до зимування, «заганяти тепло» до хати, молитися про щасливий шлюб.

8.09

ВОЗДВИЖЕННЯ ХРЕСТА ГОСПОДНЬОГО

Що робити: Просити про хорошого нареченого, готувати гарбуз для поганого. Завершувати польові справи.

26.10

ДЕНЬ ПАМ'ЯТІ ДМИТРА СОЛУНСЬКОГО

Що робити: Проводити поминальну Дмитрівську суботу, готувати коливо, молитися.

14.09

НІЧ ІЗ 23 НА 24 ЧЕРВНЯ — КУПАЛА

Що робити: Постити, не працювати, особливо із землею, деревом. Не полювати. Дозбирати врожай, фрукти із саду.

28.10

ДЕНЬ ПАМ'ЯТІ ПАРАСКЕВИ П'ЯТНИЦІ

Що робити: “Годувати святу” — залишати кашу, хліб, мед на ніч. Жінкам не працювати, постити, молитися.

1.11

КУЗЬМИ І ДЕМ'ЯНА

Що робити: Молитися до святих, аби ті “скували” весілля або допомогли у навчанні.

8.11

АРХИСТРАТИГА МИХАЇЛА

Що робити: Молитися за живих та померлих воїнів. Відвідувати могили родичів, роздавати милостиню.

14.11

ПИЛИПІВ ДЕНЬ

Що робити: Весело проводити “м'ясоїд”, тобто влаштувати гостину з щедрими наїдками перед Пилипівським постом.

21.11

ВВЕДЕННЯ

Що робити: Чекати полазника у хаті, набирати “непочату” воду, ворожити на одруження та шлюбне життя.

ОСІННЯ ПОРА У СВЯТКОВО-КУЛІНАРНІЙ КУЛЬТУРІ УКРАЇНЦІВ БЕЗПОСЕРЕДНЬО ПЕРЕПЛЕТЕНА З ГОСПОДАРСЬКИМ ЦИКЛОМ.

НАСАМПЕРЕД ОСІНЬ ТРАДИЦІЙНО ВВАЖАЛАСЬ ЧАСОМ ДЛЯ ВЕСІЛЬ, ЩО ЦІЛКОМ РАЦІОНАЛЬНО З ОГЛЯДУ НА РІЧНИЙ РИТМ ПРАЦІ: ВЖЕ МОЖНА ОЦІНИТИ ВРОЖАЙНІСТЬ, ДОЗІБРАТИ ПЛОДИ, ЗАЙНЯТИСЯ ЗАГОТІВЛЕЮ НА ЗИМУ.

Враховуючи, що традиція весілля в Україні передбачає велику кількість гостей та ретельну підготовку, важливу роль відігравали погодні умови. Адже ще донедавна зберігалась практика відзначати весілля у дворі, для цього будували тимчасові споруди з накриттям – шалаші. У цьому розділі не будемо торкатись кулінарних традицій українського весілля, адже така тема заслуговує на цілу книжку.

Найбільш знаковим у народній християнській культурі є свято **ПОКРОВИ** (Святої Покрови). Всі господарські роботи до цього часу мали завершитись. Обрядові страви на Покрову притаманні лише тим місцевостям, де свято є храмовим. Страви, як у минулому, так і сьогодні, переважають сезонні. Часто — це гарбузові каші, бабки з домашньої локшини та яєць.

ІЛЮСТРАЦІЯ: ДАРИНИ ПАВЛЮК

У деяких громадах на Покрову варять куліш у великому казані на відкритому вогні. Куліш — це рідка чи густа страва, зварена із додаванням пшона. Готують куліш часто на птиці — качці чи гусці, а також на свинині. У минулому куліш затовчували салом із часником, а сьогодні до куліша додають також картоплю, селеру, зелень та томати. Осінь в українській кулінарній традиції має свої особливості та регіональні відмінності.

На Полтавщині, Черкащині та Дніпропетровщині восени часто готують локшину з домашньою птицею: качкою чи гускою. Із середини осені починають варити капуста — другу найпоширенішу страву традиційної української кухні.

На Поліссі та в Карпатах осінь асоціюється із грибними стравами: підпалкою, грибною юшкою, кулешою з грибами та бринзою, грибною печенею. Також чимало страв із квасолі: юшки, варена й колочена квасоля, яку заправляють засмажкою з цибулі. Варять горохову, гречану чи пшоняну каші.

У минулому, наприкінці осені, дівчата починали збиратись на вечорниці, які часом передбачали пригощення у складчину. Готували галушки, домашню локшину з птицею, пекли яєшню чи бабки (бабку з локшини, рису, до якої додавали розмішані з молоком чи сметаною яйця). Цікаво, що спільне частування стравами з курятини в особливі дні вечорниць мало ритуальне значення. Подібні страви готували

також на другий або третій день весілля (кури), а ще — після пологів, коли породіллі приносили курячий бульйон. Можна припустити, що курка й страви з неї мали обрядове значення як символ достатку й плодючості.

Наприкінці осені в народному календарі є два свята, яким притаманні обрядові страви: **КАТЕРИНИ** (24 листопада) та **АНДРІЯ** (30 листопада). На Катерини дівчата варили кашу (найчастіше пшоняну), виносили надвір та кликали долю поїсти.

Каша в культурі українців є давньою стравою, і часто — ритуальною. Коли кашу виносили надвір і запрошували долю, уважно прислухалися — чи загавкає пес, чи пролунає чийсь голос. Це вважалося знаком, що доля почула запрошення.

Ще більше ритуальної магії та обрядових страв можна зустріти під час святкування **АНДРІЯ** (30 листопада). Головним кулінарним символом якого є ритуальний хліб — калита. Калита, яка, здавалось би, як виріб зникла разом із традицією вечорниць, досвіток, спільних парубочих і дівочих гулянь, знайшла своє переродження сьогодні завдяки соціальним мережам і зацікавленості народними традиціями. Калита — це прісний круглий корж, який пекли дівчата у складчину. Замішували на воді. Часом воду настоювали на різних травах, які пов'язували з шлюбною магією (сушений любисток, м'ята).

ІЛЮСТРАЦІЯ: ДАРИНИ ПАВЛЮК

Приділяли увагу й естетиці калити: прикрашали сушеними вишнями, присипали маком, витискали орнаменти, часом додавали родзинки та горішки. Калита мала бути гарною, святковою, тому кожна з дівчат намагалась докласти зусиль і творчості до виготовлення.

Звісно, для цієї ритуальної страви смак був не на першому місці, головне — це роль в обряді для забави на Андрія. Перед грою її додатково змащували медом, щоб була солодкою. Багато дослідників вбачають у цьому святі мікс традицій народної культури, магічних вірувань та уявлень з дохристиянських часів.

Протягом останніх років кулінарні блогери, етнографи та шефи пропонують свої варіанти приготування цього обрядового сонцеподібного коржа. На відміну від минулого, коли калиту пекли лише з прісного тіста, сьогодні готують із додаванням різних інгредієнтів, у тому числі й тих, які заборонені у піст (яйця, молоко, сметану).

Сьогодні калита має шанси перетворитись на красивий самостійний кулінарний виріб, що набув нових рис у сучасному суспільстві, втративши своє ритуальне значення. Ми можемо простежити подібні історії перетворення обрядових чи ритуальних страв на самостійний продукт зі зміненою рецептурою, значенням у культурі, але зі збереженою формою. Після забави з калитою та гри навколо неї хлопці й дівчата збирались

на спільну вечерю, до якої готували пісні страви — варену квасоллю заправлену смаженою цибулею та олією, варену й товчену квасоллю з маком, пиріжки з капустою, вареники з розпареними сушеними вишнями чи чорниціями, тушковані гриби, пухкі гречані чи пшоняні млинці.

ІЛЮСТРАЦІЯ: ДАРИНИ ПАВЛЮК

ЖІНОЧА ГУРТОВА ПРАЦЯ

МАТЕРІАЛ: ОЛЕНА ЧЕБАНЮК

ВОСЕНИ ТА НА ПОЧАТКУ ЗИМИ ПІСЛЯ ЗАКІНЧЕННЯ ПОЛЬОВИХ РОБІТ РОЗПОЧИНАЛАСЯ ОБРОБКА ВРОЖАЮ Й ЗАГОТІВЛЯ ПРОДУКТІВ НА ЗИМУ. ЦЕ ДОВОЛІ ТРУДОМІСТКА РОБОТА, ЯКА ВИМАГАЛА ЗНАЧНИХ ВИТРАТ ЧАСУ.

Тому працювали гуртом: запрошували родичів, кумів, друзів, сусідів для спільної роботи. Працюють в хаті того, хто запрошує. Існує неписане правило: якщо приходили до тебе допомагати по господарці, то й ти не маєш права відмовитись від запросин на спільну роботу. Звичай працювати гуртом поширений і до сьогодні.

Шаткування капусти, різання буряків на квашення, луцення квасолі та качанів кукурудзи – це було завданням жіноцтва. Жінки й дівчата збиралися для спільної роботи на капусники й почухрини зранку. Робота супроводжувалася піснями й жартами, що сприяло її швидкому та вдалому завершенню. Ближче до вечора, коли робота добігала кінця, з'являлися чоло-

віки, які допомагали переносити до комори мішки з готовою продукцією, спускали у погріб повні бочки. Хазяйка обов'язково накривала стіл і пригощала всіх присутніх. Після гостин починалися танці й забави.

В Україні найсприятливішим часом для заготівлі капусти вважали період між двома Парасочками – днем Параскеви Сербської та Параскеви П'ятниці, тобто між 14 і 28 жовтня. Вірили, що закладена у цей період капуста гарно збережеться до весни та буде смачною.

Існували й суто жіночі зібрання, на яких господині дерли пір'я, скубли вовну або разом пряли, шили, вишивали. Узвичаєною формою зібрань молодих одружених

жінок в осінньо-зимовий період були оденки або посиденьки – періодичні зібрання молодиць у малі контактні групи, сформовані за територіальним принципом. На оденки сходилися сусідки, ровесниці, подруги для спільного проведення часу, де із ручною працею поєднувалося дозвілля, спільне пригощання, співи й забави. Працювали, як правило, на користь однієї з жінок, яка за допомогу щедро пригощала подруг. На Опіллі такі осінньо-зимові зібрання називалися прічки. Вони щорічно проводилися в одній і тій самій хаті.

На Одещині у пилипівський піст жінки по черзі сходилися для приготування домашньої локшини. Замішували тісто, розкачували його, різали на стрічки й висушували у печі. Звичай такої гуртової праці називався різати локшину. По закінченню роботи господиня накривала стіл і запрошувала на почастунок і своїх помічниць, і їхніх чоловіків. Прикметно, що купувати макаронні вироби в магазині тут до 1970-х років вважалося ганьбою для поважної господині.

Попрядки – найпоширеніша форма жіночої колективної праці. Жінки збиралися для прядіння в гурті до котроїсь із сусідок по обіді. Робота тривала до вечора. У попрядках могли брати участь і молодиці, і літні жінки, і дівчата. Починалися попрядки після Покрови, тривали до Масниці. У п'ятницю та неділю, на великі церковні свята й такі присвятки, як Андрія, Варвари, Сави, Ганни, за прядку не сідали

й веретена до рук не брали, щоб не накласти вовків або інших нещасть на господу. На відміну від інших колективних робіт, на попрядках кожна жінка пряла для себе. Прядіння – основна з трудових функцій, яку виконували жінки.

Попри вирощування льону й конопель, приготування їх для прядіння (а це дуже довга й важка праця), жінка, отримавши нарешті куделю, мала з неї напрати нитки. З цих ниток виготовляли всі вироби з тканини: рушники, сорочки, нижній поясний одяг, а також хустки, простирадла, напірники, чохли для подушок. Ниток треба було багато, і якщо ткати могли й чоловіки, то прясти, готувати нитки було суто жіночим завданням. Пряли буквально при кожній нагоді всі жінки.

Дослідник Гуцульщини Раймунд Кайндель зауважував, що наприкінці XIX сторіччя в горах часто можна було побачити жінку, яка йде дорогою або їде на коні й пряде на ходу.

На попрядках обмінювалися досвідом, старші вчили молодших, обговорювали поточні проблеми, ділилися знаннями та спогадами. Попрядки були своєрідним українським жіночим клубом.

ЛІТЕРАТУРА

Боряк О. Ткацтво в обрядах та віруваннях українців (сере-
дина XIX-початок XX ст.). Київ, 1997.

Кайндель Р. Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази,
описані др. Раймундом Фрідріхом Кайнделем. Чернівці:
«Молодий буковинець», 2000.

Сироткін В. Традиції колективної трудової взаємодопо-
моги. – У кн.: Українці. Історико-етнографічна монографія
у двох книгах. Книга. I, с. 371-376.

Українська минувщина: Ілюстрований етнографічний
довідник. К.: Либідь, 1993.

ВЕЧОРНИЦІ

МАТЕРІАЛ: ОЛЕНА ЧЕБАНЮК

УКРАЇНСЬКІ ВЕЧОРНИЦІ —
ЗІБРАННЯ МОЛОДІ В ПЕРІОД ДОВГИХ
ОСІННЬО-ЗИМОВИХ ВЕЧОРІВ.

ЦЕ ЯСКРАВИЙ І КОЛОРИТНИЙ
ФЕНОМЕН ТРАДИЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ.

Як форма молодіжної самоорганізації, вечорниці були поширені на більшості території України, за виключенням окремих гірських регіонів Карпат. Із настанням холодів хлопці і дівчата переміщалися спілкуватися з вулиці до приміщення. Після Семенового дня дівчата одного кутка домовлялися з бездітною парою, вдовою, солдаткою чи одинокою жінкою та винаймали у них хату для щоденних молодіжних зібрань.

Хазяйці платили продуктами, допомогою по господарству. Формально на вечорниці дівчата ходили задля роботи: прясти, шити, вишивати. Вони мали приготувати собі скриню — посаг, наявність якого була обов'язковою умовою шлюбної угоди. Зазвичай у вечорничній хаті також готували їжу, з дому несли сало, пироги, вареники, курей.

На вечорниці приходили хлопці з тієї ж вулиці чи кутка, що й дівчата. З собою приносили дрова для опалення приміщення, почастунки й подарунки для дівчат і випивку на свята. Їхнім обов'язком також було забезпечення освітленням: вони або стругали скіпки для лучини, або купували олію чи гас для каганця або лампи.

У селі могло бути декілька вечорниць. Якщо дівчата ходили на вечорниці тільки на «своїй стороні», то парубки відвідували й інші вечорниці. Щоб отримати дозвіл, обов'язково мали виставляти могорич місцевим хлопцям.

На вечорниці ходила тільки неодружена молодь. Але були і виключення. Наприклад, на Лемківщині на вечірки збиралися разом і дівчата, і молодіці, щоб прясти волокно та вовну. До них приходили хлопці й чоловіки, плели кошики, різьбили з дерева фігурки тварин, лагодили дрібний реманент. На вечорниці навідувалися і літні люди. Особливо радо приймали тих стареньких, які знали й розповідали багато казок, легенд, бувальщин. За співами, за слуханням оповідок, жартами швидко збігав час такої одноманітної роботи, як прядіння чи шиття.

ФОРМИ ВЕЧОРНИЦЬ

Зібрання молоді в осінньо-зимовий період мали різні форми і називалися по-різному: **ВЕЧОРНИЦІ, ВЕЧІРКИ, ВЕЧЕРИНКИ, ДОСВІТКИ, СКЛАДКИ.**

Якщо дівчата збиралися з обіду й працювали до 10 години вечора або навіть до півночі, то це, власне, і були **ВЕЧОРНИЦІ.**

Якщо залишалися ночувати, то вечеряли і лягали спати у досвітній хаті біля десятої вечора. Прокидалися біля третьої ранку, снідали й продовжували працювати до світанку. Коли розвиднювалося, йшли додому допомагати батькам по господарству. Такі вечорниці мали назву **ДОСВІТКИ.**

Вечорниці на великі церковні свята й на окремі присвятки (Параскеви-П'ятниці, Кузьми й Дем'яна, Катерини, Андрія, Варвари, Сави) називалися **СКЛАДКАМИ**.

У п'ятницю дівчата не пряли, щоб не образити П'ятінку-матінку, але вишивали, шили або плели гачком мережива. На Лемківщині в суботу молодь не збиралася, а допомагала хатнім роботам вдома.

У неділю і на святкові складки не працювали. Дівчата накривали стіл, хлопці приносили випивку, смаколики та запрошували музики. Після застілля розпочиналися танці. У другій половині ХХ століття робили це «під гармошку й патефон». Особливо пишно справляли вечорниці-складки на відкриття сезону вечорниць, на Кузьму-Дем'яна, пилипівські заговини, у різдвяно-новорічний період і перед Великим постом на Масниці. На Лемківщині в останній день різдвяного посту робили вечірку під назвою **ЛАМАНІК** — хлопці переламували кужелі й веретена, щоб взимку уже не прясти, адже після різдвяно-новорічних святкувань бралися до ткання з того, що напряди. Дослідники зазначають: «Щоправда, невдовзі хлопці майстрували нові знаряддя».

На Покутті молодіжні зібрання називалися **ВЕЧІРНИЦЯМИ**. Вони тривали від початку Пилипівки, а завершувалися за тиждень до Різдва учтою, що називалася **“РОЗХІДНИЦІ”**. Тут зазвичай вечор-

ниці робилися коштом господині дому, але останні два-три вечора дівоцтво пряло «прядиво ласкавій господині».

На складках у піст не співали й не танцювали, а лише грали в різноманітні ігри: хлопці розважали дівчат загадками й анекдотами, лякали їх страшилками про відьом і упирів. Дотепники смішили громаду небилицями:

*«БУЛО ЦЕ ТОДІ, ЯК МОГО БАТЬКА ЩЕ
НА СВІТІ НЕ БУЛО, А МИ З ДІДОМ УДВОХ
ЖИЛИ, НА КОМИНІ ХЛІБ СІЯЛИ ...»*

До Покрови найчастіше збиралися на **ВЕСІЛЬНІ ВЕЧОРНИЦІ**. На них «чесне дівоцтво й славне парубоцтво» прощалися з тими, хто вже брав шлюб і створював сім'ю. Дівчата також допомагали подрузі-нареченій приготувати хусточки й рушники, адже тільки рушників на весілля мало бути до сорока штук. На таких вечорницях сама дівчина вже не працювала — звідси й пішла приказка: «Сидить, як засватана».

Після Покрови влаштовували **ПРОЩАЛЬНІ ВЕЧОРНИЦІ** для рекрутів, яких забирали в солдати на осінній призов.

«НА ПЕРШІ ГУЛІ»

На вечорниці дівчата починали ходити з 15 років, хлопців допускали після 17. Незаміжні жінки після двадцяти п'яти років уже не ходили на вечорниці — це вважалося неприйнятним.

Якщо дівчина йшла вперше на вечорниці, то мала приготувати ритуальну кашу і погостувати всіх вечорничників гарною вечерею. Каша мала бути солодкою, смачною, а погостунки — щедрими. Хлопці влаштовували жартівливе торгування кашею — з кепкуваннями та дотепами, а дівчина мала не ображатися, а влучно віджартовуватися, демонструючи цим свою добру вдачу й нескандальний характер. Той парубок, що давав більше грошей, бив горщик об край столу, а гроші віддавав дівчині, яка вперше прийшла на вечорниці. Увесь ритуал перших гуль мав еротичний підтекст.

Хлопець, який вперше приходив на вечорниці, виставляв щедрий могорич усій компанії, ласощі для дівчат і наймав на весь вечір музикантів. Протягом вечора над ним кпинили і парубки, і дівчата. Могли ззаду вимастити спину крейдою або сажею, почепити до спини голову півня. Новачок мав стоїчно все зносити, не ображатися, не сваритися, доброзичливо віджартовуватися, демонструючи товариству свою неконфліктність. Після ритуалу хлопець вважався вже парубком, мав право носити парубочу шапку, запускати вуса, курити й залицятися до дівчат.

ЗНАЙОМСТВА ТА СТОСУНКИ

Стосунки між хлопцями й дівчатами склалися по-різному. З одного боку, дівчата були зацікавлені в тому, щоб парубки йшли до них. Для цього вдавалися до магичних дій. Оскільки хати переважно мали глинобитну долівку, на покуті закопували горщик із кашею з маком — «щоб хлопці кишіли й було їх, як макових зерен». До нього додавали в'юнів, щоб «вилися», або ракову клешню — «щоб за дівчат чіплялися». Інколи таку «магічну» кашу ставили на вогні.

Але якщо хлопці були нечемними чи влаштовували між собою бійки, то траплялося, що дівчата викопували й викидали горщик, зачиняли двері й не пускали хлопців до себе. Мирилися тільки після вибачень і щедрих приносів. З іншого боку, дівчатам подобалися хлопці бойові, завзяті, ініціативні й веселі. Тютхіїв дівчата не любили й висміювали. Наприклад, у пісні:

*БУВ У МЕНЕ НОЧУВАКА,
НЕ ГОВОРІТЬ Й НЕ БАЛАКА.
ОЙ ПРОПАЛА ЦІЛА НІЧ,
НІБИ КИНУЛА У ПІЧ.
Я ДО НЬОГО ПРИТУЛЮСЬ,
А ВІН КАЖЕ: - ОЙ, БОЮСЬ!
ОЙ ПРОПАЛА ЦІЛА НІЧ,
НІБИ КИНУЛА У ПІЧ.
Я НА НЬОГО, Я ПІД НЬОГО,
А ВІН КАЖЕ: - БІЙСЯ БОГА!
ОЙ ПРОПАЛА ЦІЛА НІЧ,
НІБИ КИНУЛА У ПІЧ.*

Вечорниці були важливим соціально-громадським інститутом традиційного села. Дівчата приносили роботу з собою, аби продемонструвати майстерність та вміння господарювати. На вечорницях молодь знайомила ближче, вивчала характер, звички, уподобання одне одного.

На Поліссі, Поділлі та Херсонщині на досвітках хлопці залишалися ночувати з дівчатами. На долівці розстеляли куль соломи, накривали його рядном і вкладалися парами. Зазвичай на досвітках залишався ночувати хлопець, який мав пару, і заздалегідь домовлявся про це зі своєю дівчиною. Після ночівлі виходив з хати ще затемна, щоб ніхто в селі не бачив.

ЦНОТЛИВІСТЬ І ПОКАРАННЯ

Спільне спання мало обмежуватися поцілунками та пестощами. Пари могли розійтися, хлопець і дівчина утворювали нові любовні зв'язки. Микола Сумцов вбачав у цьому відгомін архаїчного пробного шлюбу, який мав визначити психологічну і сексуальну сумісність. Проте, як свідчать дослідження етнографів, про сексуальні стосунки на вечорницях не йдеться — для цього було достатньо можливостей і поза вечорницями.

Збереження цнотливості до шлюбу вважалася не тільки честю й гідністю дівчини, а й всього її роду. Корінь цього явища криється у звичаєвому праві та спадкоємності — передусім у питанні, хто отримає майно та головний ресурс — право на землю. Тому покарання за незбереження цноти були дуже жорстокі. Покритка й байстрюк визнавалися асоціальними. Позашлюбну дитину, за магдебурзьким правом, навіть не приймали до ремісничих цехів.

Із вечорницями боролася адміністрація й церква. Так, «Універсал о вечерницах, кулачных боях, сборищах под Ивана Купала и прочих зборах, абы выкоренити» гетьмана Івана Скоропадського від січня 1719 року погрожував карати «на горле», «безчинников припно истязовати, а преслушних и од церкви одлагати». Пояснювали, що причиною таких суворих заходів є нібито поширені в Глухівському й Стародубському полках «грихи блудные, растление девства, беззаконное детей прижитие; з того потом стаются детогубства...»

Про смертельні покарання за молодіжні розваги відомостей немає. Імовірно, і церква, і адміністрація намагалися максимально контролювати таку незалежну від них форму самоорганізації молоді, як вечорниці.

Батьки не перешкоджали дітям відвідувати зібрання. «Селяни не мають нічого проти, інколи батько дає сину для вечорниць гроші, а мати доньці для цього ж сир, яйця, муку тощо», — зауважував дослідник Поділля Валеріан Боржковський.

У родинному житті вечорниці відігравали й цілком прагматичну функцію: взимку вся сім'я товклася в одній хаті, тому зібрання молоді на стороні віталися. До того ж, вечорниці були суттєвим механізмом запобігання інцестуальних стосунків. Опосередковано це підтверджує неписане правило, якого міцно трималися: рідні брати і сестри обов'язково ходили на різні вечорниці.

ВЕЧІРКОВА ГАСТРОНОМІЯ

Буденна вечеря на молодіжних зібраннях була проста: баняк каші, картопля «в мундирах», печені коржі. На Харківщині обов'язково готували борщ, галушки-рванці та вареники. На Різдво та Масницю випікали горішки – солодке печиво.

У піст дівчата готували рибу, пиріжки з калиною, млинці та пампушки з медом, плачинди з ізюмом і рисом, узвар. На Середньому Подніпров'ї, Полтавщині, Слобожанщині дівчата частували хлопців «варьохою»: **ВАРЬОХА (ВАРЕНУХА, ВАРЕНА, ЗАПКАНКА)**

Готували узвар із сушених груш і слив: настоювали його протягом ночі, зранку відціджували, а потім додавали червоний гострий перець — щоб аж дух забило, а також м'яту, чебрець, материнку і, за можливості, заморські спеції — гвоздику, корицю й духмяний перець. Потім цю суміш парили з медом у печі й подавали у гарячому чи холодному вигляді. На свята доливали у варьоху горілку.

Особливо багатий стіл бував на складках. Коли відкривали вечорничний сезон, на Волині готували кашу й горгуна — запеченого півня й бабку. Їх прибирали квітами й калиною. Після обіду горщик із кашею розбивав той хлопець, який заплатив за неї більший викуп. Гроші віддавали хазяйці — досвітчаній матері. На Андрія на Правобережжі випікали ритуального коржа — Калиту.

На Чорнобильському Поліссі на Андріївські вечорниці дівчата ліпили бугая – великого вареника з картоплею. Йому робили ріжки, очі з ягід чорниці та хвостик із тіста. Діставався бугай тому парубкові, який заплатив найбільше. А тому хлопцю, який був скупим чи не до вподоби дівчатам, намагалися підсунути під загальний сміх вареника з клоччям або сіллю. На Поліссі в Масницю на останню складку дівчата варили розгінну кашу на яйцях і молоці та молочний кисіль – виганяйло. На цьому період вечорниць закінчувався.

ЛІТЕРАТУРА

Боржковський В. «Парубоцтво» как особая группа в малорусском сельском обществе // Киевская Старина. — 1887. — № 8.

Воропай О. Звичаї нашого народу. Т. 1. К.: Оберіг, 1991.

Ворхол Йосиф. Молодіжні вечорниці // Науковий збірник музею українсько-руської культури у Свиднику. — Т. 22. — Пряшів, 2001, с 237-261.

Іваннікова Л. Вечорниці. А що після них? К., 2008.

Кайндель Р. Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази, описані др. Раймундом Фрідріхом Кайнделем. Чернівці: «Молодий буковинець», 2000.

Кольберг О. Покуття. Етнографічний нарис. Т.1. Переклад О. Українця, 2023.

Курочкін О. В. Святковий рік українців (від давнини до сучасності). — Біла Церква, 2014.

Лемківщина. Історико-етнографічне дослідження. Т. 2. Львів: Ін-т народознавства НАН України, 2002.

Сумцов Н. Ф. Досветки и посиделки // Киевская Старина. — К., 1886. — Т. XIV. № 3.

Українська минувщина: Ілюстрований етнографічний довідник. К.: Либідь, 1993.

СЕМЕНІВ ДЕНЬ

МАТЕРІАЛ: ОЛЕНА ЧЕБАНЮК

ВЕРЕСНЕВЕ НОВОЛІТТЯ

І вересня християни східного обряду відзначають Індикт — початок нового річного кола богослужіння. Цього дня згадують християнського подвижника преподобного Симеона Стовпника, якого українці зазвичай називають Семеном, а І вересня — Семеновим днем.

За часів Київської Русі за місцевим прадавнім аграрним календарем новий рік починався у березні. На більшості території України з 1492 по 1700 рік церковний календар використовували в побуті також як громадський, тож І вересня відзначали як початок нового року.

Згадки про вереснєве новоліття в народній пам'яті зберігалися ще у першій третині ХХ століття. Наддніпрянці, подолляни, поліщуки пам'ятали про осінній новий рік й казали, що **«У САМОГО СЕМЕНА ВІРУЮТЬ ТАК, ЯК У ТЕПЕРІШНІЙ НОВИЙ ГОД»**.

ОДРУЖЕННЯ ПОСВІТУ

За традиційними віруваннями, на новий рік треба оновити хатній вогонь. Так, у Києві на Подолі, ввечері напередодні Семенового дня гасили всі вогні, крім лампадок. Зі сходом сонця тертям двох деревин добували живий вогонь, який розносили по всіх домівках. Вважалося, що полум'я нового вогню рятує від хвороб людей і тварин.

Із Семена розпочинали сезон домашніх робіт при штучному освітленні. Восени вранці та ввечері пряли, ткали, шили при освітлюванні хати лучиною, олійним каганцем або свічками.

Лучину або скіпку – тонку тріску – відколювали вздовж смолянистого чурбака сосни, щоб вона давала якомога більше світла. У поліщуків існував спеціальний пристрій – посвіт: прикріплена до стелі решітка, на яку клали запалені соснові скіпки. Над решіткою влаштовували коминак або вішали кобицю – полотняний мішок, обмазаний глиною та побілений, через нього із хати виводився дим від лучини.

На Поліссі у переддень Семена влаштовували обряд ушанування домашнього вогню – «одруження посвіту» або «весілля комина». Світильного коминка прикрашали хмелем, стрічками, обсипали зерном і гарбузовим насінням. Увечері вся сім'я збиралася за святково накритим столом. Хазяйка підперізувала комина новим рушником, а молодь прибирала його квітами. Господар випивав чарку горілки і примовляв:

*«ДАЙ, БОЖЕ, ЧЕЛЯДОЦІ ОХОТУ
РАНЕНЬКО ВСТАВАТИ, ПРИ СВІТЛІ
ПРАЦЮВАТИ. ДАЙ, БОЖЕ, ЩОБ НАШОМУ
РОДУ НЕ БУЛО ПЕРЕВОДУ».*

Дівчата співали весільну пісню хатньому комину, як справжньому жениху:

*МИ Ж ТЕБЕ КВІТАМИ УБИРАЛИ,
БЕРВІНЧИКОМ, РУТОЙ ОПЕРЕЗАЛИ.
ПРАЦЯ – НАША ДІВКА ГАРНЕНЬКА,
ПОЛЮБИТИ КОМИНА РАДЕНЬКА
МИ Ж ТЕБЕ БУДЕМО ЖЕНИТИ,
ГОРІЛОЧКУ, ПИВО, МЕД ПИТИ.
СВІТИ Ж, КОМИНОЧКУ, ЯСНЕНЬКО,
ПОБУЖДАЙ ЧЕЛЯДОЧКУ РАНЕНЬКО,
ШИТИ, ПРЯСТИ, ТКАТИ МОЛОДИМ,
А ПОДАРОЧКИ ЗБИРАТИ СТАРИМ.*

За свідченнями Агатангела Кримського, на Звенигородщині на Семена по селах «женили каганця». «Гостей понасходиться, наче і справді на весілля: співають, грають на рубель та качалку, а то й на скрипки та решето грають. Це зветься, що «коровай каганцеві печуть». Нагуляються допізна й розійдуться. На другий день ще до інчої хати з каганцем запрошують, начебто «коровай дарувать», а там – на «перепій». І так цілий тиждень по всьому селі п'ють, аж одляски йдуть, - все село гуде. Одгуляють тиждень, а тоді вже починають працювати при світлі рано вдосвіта і ввечері пізно»

ІЛЮСТРАЦІЯ: ДАРИНИ ПАВЛЮК

СВІЧЧИНЕ ВЕСІЛЛЯ

У містах цеховики і ремісники — ткачі, кравці, чоботарі, столярі, стельмахи, лимарі, пекарі та інший трудовий люд — починали від Семена працювати вранці й увечері при штучному освітленні: у давнину — при скіпках, пізніше — при свічках. Семенового дня вони збиралися у шинках «засиджувати вечори», пригощаючи один одного горілкою. Робили це для того, щоб цілий рік не бути ледачому.

Вважалося, якщо не «засидіти вечори» на Семена, то хоч не сідай увечері до роботи, бо зразу починаєш дрімати. І навпаки: як «засидиш», то хоч і працєю всю ніч — не хотітиметься спати.

Особливо весело проходило свято у містах, які колись мали Магдебурзьке право і де зберігалися цехові традиції. У ніч напередодні Семена тут справляли «Свято свічки». В центрі міста встановлювали деревце із сосни, калини або горобини з червоними гронами ягід. Прибирали його стрічками, намистом, осінніми квітами.

На гілках прикріплювали свічки з воску, підвішували яблука, груші, сливи, різнокольорові папірці й проводили святкування. Подекуди верхівку гільця прикрашали кавунами чи динями.

На деяких базарах з ганчірок і сіна торговці виготовляли ще й опудало. Навколо ялинки і опудала водили хоро-води, танцювали, влаштовували бенкет і співали пісні до світанку.

Найгучніше святкували «Весілля свічки» на київському Житньому ринку. Базарні торговки прикрашали великого будяка або ялину бубликами, цукерками, квітами і танцювали навкруги нього під музику та співи.

* В ІВАНА КОЧЕРГИ Є П'ЄСА "СВІЧЧИНЕ ВЕСІЛЛЯ", У ЯКІЙ ЗОБРАЖЕНО ЦІ ПОДІЇ.

СЕМЕН – ВОЛОДАР ПТАХІВ, КОМАХ І ВІТРІВ

Семенів день позначає межу між літнім і осіннім сезонами. Кажуть, що десь у лісі є «такий Семен, що відає горобцями». Якось Осінь загадала йому піти і розігнати всіх пташок, щоб стало тихо. Чорт міряє міркою горобців, а Семен контролює і бере собі десятину та розподіляє, кому з горобців у яких селах зимувати, до якого хазяїна під стріху сховатися.

За іншими переказами, горобці цього дня злітаються в очерет, де чорт вимірює їх відром: тих, що у відрі, забирає собі, а тих, які понад мірку, залишає на розплід і віддає Семену. Тому горобці й просять його: «Семене, Семене, не хапай нас по семеро, а бери по їдному». Гуцули вважали, що преподобний Семен є захисником посівів від горобців, а також відає усіма птахами на світі. Своїм наставником і покровителем визнають Семена ластівки, які о цій порі відлітають у вирій. За давніми переказами, зчепившись лапками, вони спускаються на зимівлю на дно колодязів, які у народі вважали входом до потойбіччя.

Семена шанують також як повелителя мух та інших комах. На Полтавщині радили, як Семенового дня позбутися у хаті тарганів, стоног, мух і бліх. Для цього треба купити нового віника або зробити його з бузини чи полину, який на Трійцю клали на вікно. Найменший або найстарший у родині має позамітати у хаті, особливо по кутках, не пропускаючи жодної шпарини. Робити це належить цілком серйозно, при

повному мовчанні й, борони Боже, не сміятися. Потім вийти надвір і голосно вигукнути: «Киша, мухи, до Степухи, а ви, блохи, до Явдохи». Віником не слід більше користуватися, його неодмінно треба викинути на смітник або посікти на порозі.

На Уманщині ті жінки, що «щось знають», збирали на Семена полин і німицю, терли те зілля в макітрі, розводили водою. Цією юшкою мастили комина й робили на підлозі хрести, а по кутках ставили черепки з відваром, приказуючи: «Я ллю ці хрести, блохи й мухи, щоб звести». Від цього, кажуть, набридливі комахи обов'язково мають заніміти і зникнути назавжди.

Вважається, що з Семенового дня перестає рости трава, тому цього дня жінки востаннє збирали зілля в лісі, адже вірили, що воно помічне від витівок відьом.

ІЛЮСТРАЦІЯ: ДАРИНИ ПАВЛЮК

Ще Семен – повелитель вітрів, тому цього дня пильно слідкують за погодою, підмічаючи: звідки вітер дме, звідти й чекай його аж до самісінького Нового року. Якщо ж на Семена сухо, то осінь буде без дощу, а якщо піде дощ — «гнила» погода протримається аж до зими. Якщо вітер з півдня, то наступного року чекай гарного врожаю; зі сходу – середнього; із заходу – поганого, а північний вітер віщує неврожай. «Коли в цей день піде дощ уранці, то треба сіяти рано, а коли в обід – сій середньо, а коли ввечері, то сій пізно», – зауважували на Черкащині.

На Полтавщині Семена шанували як овочєвого пророка. Кажуть, хто в цей день збиратиме насіння різних овочєвих культур, у того вони добре зійдуть, і буде найкраща садовина «для врожаю і для посту» .

ПАРУБОЧІ ІНІЦІАЦІЇ ТА ДІВОЧІ ВОРОЖІННЯ

За часів козаччини в Україні на Семена відбувалися пострижини: хлопців уперше садовили на коня. Цей давній слов'янський звичай символізував закінчення періоду дитинства й перехід хлопчиків до вікової групи підлітків. Підліток з моменту такого ритуального постриження переходив від матері на виховання до батька. Так син князя привчався до військової справи, а син селянина – до трудової діяльності.

Київські ремісники-цеховики Семенового дня брали на навчання підмайстрів, пригощалися у шинках випивкою та закускою. Вважалося, що з цієї миті учні приєднувалися до чоловічого колективу майстрів.

Дівчата на Семена ворожили на судженого-рядженого так, як і на новорічних вечорницях. Кожна пекла балабушку, їх викладали в ряд на ослоні й заводили до хати собаку. Чию балабушку пес хапав першим, та дівчина скоріше за подруг вийде заміж. У селі Глинське на Роменщині дівчата ходили трусити груші на вербі. Одна дівчина трусила вербу, а подруга її питала: «Що ти трусиш?». Та відповідала: «Груші!» – «То не груші, то хлоп'ячі душі!». Із натрушених вербових шишечок та листочків готували чай, яким напували коханих.

Це було важливо, бо після Семена відкривається великий весільний сезон, який триватиме аж до початку різдвяного посту.

ЛІТЕРАТУРА

Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. Т.V. Осінній цикл. Вінніпег-Торонто, 1963.

Кримський А. Звенигородщина. Черкаси, 2009.

Макаров А. Киевский календарь. Осень. Зима. — Київ:SKYHORSE, 2020.

ЩО ПОДИВИТИСЯ

ФУРКАЛО #01 - СЕМЕНА.
СВІЧЧИНЕ ВЕСІЛЛЯ

МИХАЙЛОВЕ ЧУДО

МАТЕРІАЛ: ОЛЕНА ЧЕБАНЮК

Є В УКРАЇНСЬКОМУ НАРОДНОМУ
КАЛЕНДАРІ ДЕНЬ, КОЛИ ВІРИЛИ,
ЩО ВІДБУВАЮТЬСЯ ЧУДЕСА
І ТРАПЛЯЮТЬСЯ ВСІЯКІ ЗАГАДКОВІ
ПРИГОДИ.

У IV столітті в малоазійському місті Фрігія Архистратиг Михайло врятував християнську церкву від зруйнування невірними, повернувши у протилежний бік течію двох річок, якою язичники мали намір її затопити.

«НЕ БІЙСЯ МЕНЕ,
А БІЙСЯ МОГО ЧУДА»

Михайлове Чудо вважалося святом «карательним» та «вредним». В українській традиційній культурі Архангел Михайло має репутацію грізного, суворого й нещадного. Міг покарати громом і блискавкою, скалічити людину і навіть заподіяти смерть. Його боялися та остерігалися чим-небудь розгнівити. Щоб не образити Архангела, на Михайлове Чудо радять не братися за роботу по господарству і дотримуватися строгого посту. Тих, хто працює цього дня, Михайло примушує викидати різні чудасії: то дядько, який поїхав працювати у полі, проходить із боро-

ною на плечах цілісінький день; то жінка, яка сіла шити, буде сміятися без перестанку аж до самого смерку. На Чудо любить Михайло і сам почудити – позбиткуватися над тими, хто забув про його свято. На Харківщині переказували: «Святий Михайло дуже сурийозний і строгий, приштуковеє різним людям чуда: непоштивим до нього господарям може напустити в хату диму або нашле жаб. Один працював на Михайлове Чудо і каже: «В нас свій Михайло – засміється, то так і минеться» – і день проплакав, що мало не вмер. Ми цього свята строго держимось і сьогодні».

ДЕНЬ БЕЗ СВАРОК

Цього дня старалися уникати сварок. Особливо пильнували, щоб навіть у думках мимовільно не надіслати комусь прокльонів, бо вони можуть повернутися вспак.

На Гуцульщині в такому випадку радили оберіг від лихих слів. Якщо людина була у сварці, то треба казати про себе «Аби си тобі збігали на чудо тай на диво!».

Вірять, що нібито саме на Чудо Архангел Михайло у вигляді бідного старця ходить по землі й перевіряє, як його шанують ті, кого він захищає. Якщо побачить когось за роботою – чудить.

І нині можна на Житомирщині почути перекази про Архистратига Михайла, який теплого вересневого дня зійшов на землю і, побачивши на полі неможливого чоловіка, який сів пшеницю, строго спитав: «Чого ж ти порушуєш наказ не працювати на Михайлове Чудо?». Дядько щиро здивувався: «Не знав я, але більше ніколи не буду гнівити Михайла».

Але коли наступного року на цьому полі вродив йому добрий врожай, забув свої обіцянки й почав сіяти на Михайлове Чудо. І знову прийшов до нього із докором старець. «Та то пусті побрехеньки, - відповів дядько. – Он я посіяв торік на Чудо, і справжнє чудо вродило!». Відтак на наступний рік отримав він самі будяки на своєму полі. І відтоді покинули люди сіяти у такий день.

Кажуть, що разом із Архистратигом Михайлом ходить сам Бог, і перевіряють вони, наскільки ми милосердні до убогих та знедолених. Зустрівши на дорозі немічного або хворого, Михайло може зцілити його від недуг.

А відтак майже скрізь в Україні було заведено цього дня влаштовувати обіди для старців і бідного люду, роздавати милостиню на поминання померлих родичів.

РИТУАЛЬНІ БЕШКЕТИ

На Рівненському, Житомирському, Чернігівському Поліссі, Південно-Східному Поділлі та прилеглих районах у ніч на Михайлове Чудо молодь і сьогодні чудить – відбуваються ритуальні молодіжні бешкетування. Хлопці можуть підперти знадвору двері сусідської хати, затягнути дядькові на дах воза, переплутати дорогу мотузками або закласти її дровами.

Перехожих лякають маняками – роблять із вирізаного гарбуза маску, настромлюють на палицю і ставлять у середину свічку або ліхтарик. Також можуть помінати сусідам хвіртки або зняти ворота й занести за село. Сердитися на такі витівки не годиться, а за гарний могорич хлопці повернуть майно на місце.

ІЛЮСТРАЦІЯ: ДАРИНИ ПАВЛЮК

ЛІТЕРАТУРА

Стішова Н. Українські календарні свята осіннього циклу. К., 2017.

Чебанюк О.Ю., Гуменюк О. Г. Народний календар Богуславщини. Богуслав, 2024.

Шухевич В.О. Гуцульщина: в 5 частинах (репринтне видання). – Харків, 2018.

ЩО ПОДИВИТИСЯ

ФУРКАЛО #02 -
МИХАЙЛОВЕ ЧУДО

РІЗДВО ПРЕСВЯТОЇ БОГОРОДИЦІ ДІВИ МАРІЇ

МАТЕРІАЛ: ОЛЕНА ЧЕБАНЮК

8 ВЕРЕСНЯ ВІДЗНАЧАЮТЬ РІЗДВО
ПРЕСВЯТОЇ БОГОРОДИЦІ – ОДНЕ
З ДВАНАДЦЯТИ НАИБІЛЬШИХ СВЯТ
ХРИСТИЯН.

Згідно з апокрифом, праведники Іоаким та Анна довгий час не мали дітей. Подружжя молило Бога про дитину, і у них народилася дівчинка Марія.

У народній традиції Діву Марію називають Пресвятою і Пречистою, свято Різдва Богородиці – «Другою Пречистою», а на Буковині – «Другою Богородицею».

ЖІНОЧЕ СВЯТО

Друга Пречиста вважалася жіночим святом. Святкували жінки, які в силу різних обставин не мали дітей. Цього дня бездітні подружжя постували, утримувалися від будь-якої роботи, наймали службу Божу і зверталися до Пречистої з молитвами послати їм діточок. Після служби жінки, що хотіли мати дітей, роздавали бідним пиріжки або влаштували обіди з яєчнею, куди запрошували всіх зустрічних. Щоб завагітніти, жінки вдавалися до різноманітних магічних дій. Ходили до старого дуба чи старої липи, обходили навколо дерева і просили у вищих сил дітей. Пили заварену кору з дуба і берези, що зрослися до купи. Безплідна жінка намагалася посидіти на тому місці, де сиділа вагітна, або просила дати їй поносити сорочку породіллі чи багатодітної матері.

Щоб завагітніти, жінки їли весною перші бруньки на фруктових деревах, освячені вербові котики, восени – перші достиглі фрукти (яблука, сливи, виноград). В Україні зерну й хлібові традиційно приписували магічну здатність впливати на дітонародження. Бездітним радили сідати на те місце, де лежав щойно випечений хліб, або просто присісти на ще гарячий буханець. Майже скрізь в Україні дієвим способом завагітніти вважалося випросити на Другу Пречисту у старців під церквою кусень хліба та з'їсти його без солі. Бездітні жінки тримали вдома ікони Різдва Богородиці або Холмської чи Почаївської Божої Матері, до яких молилися. Молодиці ходили в Київ до Печерської Лаври або у Чернігів до Антонієвих печер помолитися чудотворним іконам, щоб Бог послав їм дітей.

«ПРИЙШЛА ПРЕЧИСТА – ПОНЕСЛА ЖЕНИХІВ НЕЧИСТА»

За народним віруванням, щоб шлюб був вдалим, треба на Другу Пречисту засватати дівчину, а на Покрову зіграти весілля. На Другу Пречисту дівчата на Звенигород-

щині молилися так: «Пресвята Пречиста! Дай мені чоловіка плечистого, з добрими волами, з гарними возами та з чорними бровами!».

ІЛЮСТРАЦІЯ: ДАРИНИ ПАВЛЮК

Отож, ввечері до оселі дівчини приходили свати, аби попросити до шлюбу. Якщо парубок до душі, дівчина виносила хліб, накритий хусткою або рушником. За уявленнями українців, хліборобів з діда-прадіда, хліб – найвища цінність. Тому й кажуть: "Хліб – всьому голова".

Втім траплялося, що свати знімали хустку, а там гарбуз, тобто відмова. Всім весело, а сватам великий сором, що парубок «гарбуза потягнув». Отримати гарбуза вважалося великою ганьбою, тому на сватання ходили пізно ввечері, щоб раптом що, то не було зайвих свідків.

ГАДДЯ ЛАШТУЄТЬСЯ ДО ЗИМИ

На Другу Пречисту вужі та гадюки починають грітися-сушитися і готуватися до зимування. Переказують, що цього дня вони виповзають на дороги грітися. Тому застерігають дітей, щоб не ходили туди гуляти.

За народними віруваннями, між двома Пречистими змії стають особливо небезпечними, а їхні укуси – смертельними. Від укусів змії захищалися часником та хроном. У разі зустрічі з гадюкою, треба було тричі проказати:

*"ЗМІЯ ОРПІЯ! ПОКЛИЧ ТИ ВСІ СВОЇ
ЗМІЇ: І СТЕПОВІЇ, І ЛІСОВІЇ, І ГНОЯНІЇ,
І ВОДЯНІЇ – І НАКАЖИ СВОМУ ВІЙСЬКУ,
ХАЙ ВОНО ДЕ НЕ ТРЕБА, НЕ КУСАЄ,
ЗУБІВ СВОЇХ НЕ ПУСКАЄ І НЕ КУСАЄ
НІ СКОТИНИ, НІ ЛЮДИНИ, БО ЗУБАМ
ТИМ НЕ БУВАТИ І НА ЗЕМЛЮ ВИПАДАТИ
З НАРОДЖЕНОГО, ХРЕЩЕНОГО РАБА
БОЖОГО (НАЗВАТИ ІМ'Я)".*

Колись старі люди казали, що у справжніх господарів «на Другу Пречисту на полі все чисто». Годилося до цього дня завершити всі городні роботи: картоплю викопати, кукурудзу виламати, гарбузи позвозити. На Київщині на Другу Пречисту варили першу гарбузову кашу.

РЕЦЕПТ ГАРБУЗОВОЇ КАШІ:

Гарбуз звільнити від шкірки, порізати на поздовжні скибочки, покрити кубиками і відварити в молоці до готовності. Покласти цукор і дрібку солі. Пшоно промити і змішати з гарбузом так, щоб не дуже роздушити кубики. Доварити кашу до готовності пшона. Знявши з вогню, за бажанням, посипати верх корицею. Засмачити маслом.

Після Другої Пречистої починали сіяти озимину тим зерном нового врожаю, яке освятили в церкві на Першу Пречисту. Щоб озимина гарно перезимувала й не вимерзла, цього дня хазяїн вставав удосвіта і до сходу сонця мав засіяти хоч декілька жменей зерна.

На Поділлі й Північно-Західному Причорномор'ї це свято ще називали осениною – адже за народним календарем саме цього дня настає правдива осінь. Казали: «Друга Пречиста дощем поливає». Існує прикмета: якщо бусли до Пречистої відлітають, то зима буде суворою, а як тепло, то три тижні буде ще гарна погода.

ЛІТЕРАТУРА

Артюх Лідія. Традиційна українська кухня в народному календарі. Київ, 2001.

Кожолянко О. Календарні свята та обряди українців Буковини: семантика і символіка. Чернівці, 2014.

Кримський А. Звенигородщина. Черкаси, 2009.

Стішова Н. Українські календарні свята осіннього циклу. К., 2017.

ЩО ПОДИВИТИСЯ

ДРУГА ПРЕЧИСТА //
ФУРКАЛО

ВОЗДВИЖЕННЯ ХРЕСТА ГОСПОДНЬОГО

МАТЕРІАЛ: ОЛЕНА ЧЕБАНЮК

14 ВЕРЕСНЯ ХРИСТИЯНСЬКА ЦЕРКВА ВІДЗНАЧАЄ ВОЗДВИЖЕННЯ ЧЕСНОГО І ЖИВОТВОРЯЩОГО ХРЕСТА ГОСПОДНЬОГО.

За церковними переказами, у 326 році цариця Олена, мати імператора Костянтина, віднайшла хрест, на якому був розіп'ятий Ісус Христос. На цьому місці збудували християнський храм, у 335 році освятили його і відзначають Воздвиження як одне із дванадцяти великих свят. У давньоруських літописах воно вперше згадується у 1154 році під назвою Ставровдень. У різних регіонах України його називають Чесний день, Здвиження або Здвиг.

Це день строгого посту й утримання від будь-якої роботи, пов'язаної із деревом: не можна пиляти, рубати або стругати. На Гуцульщині Чесного Хреста святкували мисливці, строго дотримуючись заборони полювати цього дня. Вірили: той, хто порушив правило, протягом семи років нічого не вполіє.

«ЗДВИГАЄТЬСЯ ЗЕМЛЯ З ЛІТА НА ЗИМУ»

Свято Здвиження завершує перехід від літа до осені. Хоча астрономічна осінь фактично починається на осіннє рівнодення 21-22 жовтня, від Здвиження дні помітно коротшають, ночі стають холоднішими. На Здвиження можливі перші приморозки, тому саме цього дня вперше «кожух зі світою здвигаються», тобто варто вдягатися тепліше. За народними уявленнями, від Здвиження в природі все починає рухатися: копи «здвинулися з поля до обори», а на світанку можна побачити, як «сонце здвигається», тобто грає всіма барвами веселки і ніби підскакує над лінією горизонту. На Здвиження птахи «здвигаються у вирій» — починають масово відлітати в теплі краї.

За легендою, першою відлітає зозуля, бо у неї ключі від вирію — міфічної країни тепла і благодаті. А от соя (сойка) залишається зимувати вдома: налаштувавшись відлітати, вона постійно відкладає свою мандрівку, бо їй здається, що ще достатньо тепло або вже надто холодно. Тому й склали прислів'я: «Ходиш, як соя у вирій на Здвиження». Від Здвиження і аж до Благовіщення «здвигається земля з літа на зиму», відпочиває, і тому її не можна чіпати: забороняється копати, ворухити землю, вбивати кілки — інакше наступного літа неминуче буде посуха.

«ЗДВИГАЄТЬСЯ ЗЕМЛЯ З ЛІТА НА ЗИМУ»

На всій території України, від Закарпаття до Слобожанщини, і сьогодні можна почути, що на Здвиження всі гадюки, вужі, ящірки під проводом свого царя Жовтобрюха збираються в лісі до купи у великі кубла. Ховаються вони під землею, яку Бог замикає золотими ключами аж до Бла-

говіщення або, за іншими уявленнями, аж до 8 квітня — дня святого Руфа, коли знову все почне «рухатися», тобто рости й цвісти. Змію, що вкусила людину, нібито земля не приймає до себе перезимувати. Вештається вона дорогами, поки не загине або від холоду, або під колесами транспорту.

Щоб не потрапити до гадючника, не ходять до лісу. Два дні постують, щоб гадюки не покусали ні людей, ні худобу. Від Здвиження ведмеді залягають у барлоги на зимову сплячку, ховаються у норах

ховрашки й бабаки. До Чесного дня селяни намагалися завершити всі сільськогосподарські роботи і зібрати всі фрукти в саду. У Карпатах на Здвиження закінчується літній випас овець.

ЛІТЕРАТУРА

Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т.6. Календарна обрядовість. Київ, 2016.

Куручкін Олександр. Святковий рік українців (від давнини до сучасності). – Біла Церква, 2014.

Чебанюк О.Ю., Гуменюк О. Г. Народний календар Богуславщини. Богуслав, 2024.

ЩО ПОДИВИТИСЯ

ФУРКАЛО #03 -
ВОЗДВИЖЕННЯ

ОБРАЗ ЗМІЙ У НАШИХ
КАЗКАХ І ВІРУВАННЯХ
ТА ДО ЧОГО ТУТ
ЗДВИЖЕННЯ ЧЕСНОГО
ХРЕСТА // ПОРОБЛЕНО

ФУРКАЛО #6 -
ВОЗДВИЖЕННЯ

ІВАНА БОГОСЛОВА

МАТЕРІАЛ: ОЛЕНА ЧЕБАНЮК

26 ВЕРЕСНЯ ВШАНОВУЮТЬ ПАМ'ЯТЬ ІВАНА БОГОСЛОВА – ЄВАНГЕЛІСТА Й ПРОПОВІДНИКА, НАЙБЛИЖЧОГО І УЛЮБЛЕНОГО УЧНЯ ІСУСА ХРИСТА, ОДНОГО З ДВАНАДЦЯТИ АПОСТОЛІВ.

За зображенням руки Івана Богослова вираховували пасхалії: на лівій руці всі суглоби позначалися буквами та цифровими відповідниками, і за алгоритмом або ключем проводили обчислення. Таке зображення можна й сьогодні побачити на графіті у Софії Київській.

ОСІННІЙ ІВАН

В Україні цей день називають Осіннім, Глиняним, Чорним Іваном або Покрівним батьком. У народному календарі Осінній Іван як сезонний персонаж виконував функцію підбиття підсумків ранньої осені. До цього дня треба було все прибрати і звести з полів і городів: «Хто не прибравсь до Богослова, той не варт доброго слова». До Богослова треба було закінчити сіяти озимину, щоб до холодів вона встигла прорости: «Коли до Богослова проса буде з ложку, то буде і в ложку».

На Поділлі жінки на Івана Богослова останній раз збирали лікарські рослини та осінні плоди, наприклад, ягоди бузини та шипшини. Про це свято гуцули кажуть: «Осіннє святце: ні шив би, не прев би, решта усю роботу робив би». Проте існує сувора заборона цього дня копати глину, бо глинище неодмінно посунеться і придавить порушника табу.

ДЕНЬ БЕЗ ЦИБУЛІ Й ЧАСНИКУ

Часто в Україні цей день називають Чорним Іваном. Можливо, тому що в церковному календарі відзначають завершення земного життя Івана Богослова, а чорний колір – колір жалоби та смутку. На Східному Поділлі та Кіровоградщині поминають усіх утоплеників, вішальників та забитих у боях, а також діток, народжених неживими. Несуть до церкви «на частку» мисочку рису, обкладену льодяниками. А також читають Псалтир на кладовищі та влаштовують великі прилюдні обіди за упо-

кій душ померлих. Існує прикмета: цього дня не можна їсти цибулю, бо всю осінь снитимуться мерці, а потім — і цілий рік. На Чорного Івана не радять різати й заготовляти на зиму капусту – все почорніє та погниє. А хто їстиме у цей день цибулю й часник, у того чорнітимуть та випада- тимуть зуби, і буде весь рік у роті неприємний запах. Особливо утримувалися від уживання цибулі й часнику пасічники, щоб не було неприємного запаху в зимниках, вуликах, бортях.

ЗАКІНЧЕННЯ ПЕРІОДУ СВАТАНЬ

Як до апостола любові, до Івана Богослова звертаються з молитвою про зміцнення подружньої любові в сім'ї. Також моляться святому дівчата і хлопці про взаємну любов. «Богослав свати розіслав» — після Івана Богослова спадає інтенсивність сватань, і починають справляти весілля.

На Північно-Західному Причорномор'ї навіть кажуть: «Після Івана Богослова не варта дівка доброго слова» — тобто ті, хто до цього дня не засватав дівчину, не встигнуть відгуляти весілля у найближчі до Покрови дні.

ЩО ПОДИВИТИСЯ

ІВАНА БОГОСЛОВА //
ФУРКАЛО

ЛІТЕРАТУРА

Стішова Н. Українські календарні свята осіннього циклу. К., 2017.

Шекерик-Доників П. Рік у віруваннях гуцулів. Верховина, 2009.

ПОКРОВА ПРЕСВЯТОЇ БОГОРОДИЦІ

МАТЕРІАЛ: ОЛЕНА ЧЕБАНЮК

1 ЖОВТНЯ ВІДЗНАЧАЄТЬСЯ
ЦЕРКОВНЕ СВЯТО ПОКРОВИ
ПРЕСВЯТОЇ БОГОРОДИЦІ Й
ПРІСНОДІВИ МАРІЇ. ПОВ'ЯЗАНЕ
ВОНО З ЛЕГЕНДОЮ ПРО ЧУДЕСНЕ
ЗАСТУПНИЦТВО БОЖОЇ МАТЕРІ ЗА
ЖИТЕЛІВ КОНСТАНТИНОПОЛЯ, НА
ЯКИХ У 910 РОЦІ НАПАЛИ САРАЦИНИ.

Під час богослужіння святий Андрій
Юродивий побачив, як Цариця Небесна
зняла зі своєї голови покривало-омофор,
розкинула його над тими, хто молився
у Влахернській церкві – і вороги відступили.

Київська Русь почала відзначати
Покрову приблизно з 1165 року. І хоча
Покрова не належить до 12-ти найважли-
віших свят православ'я, в українському
традиційному календарі вона вважається
великим святом, пов'язаним із культом
Богородиці, її заступництвом за воїнів,
що оберігають рідну землю.

ПОКРОВА СОБОРНОЇ УКРАЇНИ

Українське козацтво шанувало Покрову як свою захисницю і заступницю. На її честь на кожній із семи Січей була Покровська церква, де над царськими вратами було написано:

*«МОЛИМ, ПОКРИЙ НАС ЧЕСНИМ
ТВОЇМ ПОКРОВОМ І ІЗБАВ
НАС ОТ ВСЯКОГО ЗЛА».*

У своїй походній пісні козаки співали:

*«НАМ ПОМОЖЕ СВЯТИЙ ЮР ЩЕ
Й ПРЕЧИСТА МАТИ ТУРКА ЗВОЮВАТИ!»*

На Покрову на Січі щорічно відбувалися вибори нового отамана. За легендою, під час зруйнування Січі у 1775 році, козаки, що відходили за Дунай, зайшли до січової Покровської церкви попроситися зі своєю духовною святинею.

Помолившись, забрали вони із собою січову ікону «Покров Богородиці», тричі обнесли навколо церкви й рушили з нею за Дунай. Переказують, що під час руйнування козацька Покровська церква не далася до рук московських солдат. Вона пішла під землю:

*«ВСЯ, ЯК БУЛА — З ДЗВІНИЦЕЮ
І ХРЕСТОМ, — ТАК І ПІРНУЛА
У БЕЗОДНЮ».*

Традиційно в Україні Покрова сприймається не тільки як велике релігійне свято, а також як свято загальнонаціо-

нальне й загальнодержавне. Продовжуючи славні козацькі традиції, Українська Повстанська Армія, що в часи Другої світової війни утворилася як збройна сила проти ворогів українського народу, саме Покрову оголосила Днем зброї та Українського війська.

Із 1999 року цього дня відзначають День українського козацтва, а з 2015 го — державне свято **ДЕНЬ ЗАХИСНИКІВ І ЗАХИСНИЦЬ УКРАЇНИ**. Особливо пишно свято справляють у Києві, де щороку відбувається «Козацьке свято на Подолі».

ІЛЮСТРАЦІЯ: ДАРИНИ ПАВЛЮК

ПОКРОВИТЕЛЬКА ШЛЮБІВ

По всій Україні й до сьогодні збереглося вірування, що Покрова накриває траву листям, землю – снігом, воду – льодом, а дівчат – шлюбним вінцем. Дівчата зверталися з молитвами до Матері Божої:

*«СВЯТА ПОКРОВА! ПОКРИЙ ЗЕМЕЛЬКУ
ЛИСТОЧКОМ, А МОЮ ГОЛІВОНЬКУ
ПЛАТОЧКОМ!»*

Дівчина-перестарок* просила Матір Божу:

*«СВЯТАЯ ПОКРІВОНЬКА! ПОКРИЙ
МЕНІ ХУСТКОЮ ГОЛІВОНЬКУ, МОЮ
ГОЛІВОНЬКУ БЕЗПРИЧИННУ ТА ДАЙ
ЖЕ МЕНІ, МАТІР БОЖА, ДРУЖИНУ,
ХОЧ СЯКОГО-ТАКОГО МУЖЧИНУ,
АБИ РОЗДОБУВ ХЛІБА ТА ДРОВЕЦЬ,
І ЛУЧИНУ, А ТО МОЯ РУСА КОСА ЩОДЕНЬ
МАРНІЄ, А ДО ТОГО Ж ХУТКО СІВІЄ!»*

На Слобожанщині існував звичай: поки ще не подзвонили до церкви, дівчата-перестарки знімали з ікони рушника, покривалися ним — «щоб заміж гарний був». На Звенигородщині говорили:

*«СВЯТА ПОКРОВА В ЦЕРКВІ У БАЇ
СТОЯЛА ТА ХОРОШИХ ЛЮДЕЙ
СКІЛЬКИ ПАР ПАРУВАЛА».*

І зараз тримається серед жіноцтва вірування: якщо пара побралася на Покрову, то сама Богородиця буде їх оберігати – візьме під свій «покров», а, отже, в сім'ї буде любов і злагода, шлюб буде щасливим і багатодітним.

*У традиційному суспільстві весілля сприймалося як одна з головних подій усього життя. У шлюб вступали рано: дівчата зазвичай до 20 років, хлопці - до 22. Дівчина у 23-24 вже могла називатися старою дівою.

ПРИЙДЕ ПОКРОВА – ЗИМА ГОТОВА

Култ Пресвятої Богородиці на українських землях є дуже давнім і глибоко вкоріненим. У традиційному календарі Покрова визнається великим «годовим» святом, а тому працювати – великий гріх.

Кожний поважний господар вважав справою честі остаточно закінчити до цього дня всі польові роботи, а господиня – приготувати хату до зими. На того, хто не встигав впоратися до свята, дивилися з осудом:

«ХТО СІЄ ПО ПОКРОВІ, ТОЙ НЕ МАТИМЕ ЩО ДАТИ КОРОВІ» або **«ПО ПОКРОВІ – СІВБА ВДОВИНА ТА СИРІТСЬКА»**. Останнє пояснюється тим, що тільки немічні й одинокі не мали змоги вчасно впоратися з роботою.

Вважалося, що до Покрови необхідно утеплити в хаті вікна та двері, поліпити припічок і призьбу, помазати долівку і все вибілити, бо **«ЯК ПРИЙДЕ ПОКРОВА – ЗИМА ГОТОВА»**.

Щоб тепло трималося в оселі протягом всього холодного періоду, господині вдавалися до магічних дій та замовлянь. Вірили, що цього дня можна на всю зиму загнати тепло до хати. Для цього жінка напередодні Покрови тричі за ніч вставала та протоплювала піч. До того ще й годилося замовляти: **«ПОКРОВА-КОХАНКО, ХОДИ ДО НАС У ХАТКУ, БУДЕШ ТИ СПІВАТИ ТА НАС ЗВЕСЕЛЯТИ»**.

На Слобожанщині радили встати вдосвіта, розтопити у печі й швидко закрити заслонку із примовкою: **«ПОКРОВ, НАТОПИ ХАТУ БЕЗ ДРОВ!»** або **«ЗАГАНЯЮ ТЕПЛО В ХАТУ, ЩОБ НАМ ВСІМ НЕ ХОРУВАТИ!»** На Херсонщині до таких магічних дій звертаються й сьогодні: дбайливі хазяйки вночі запалюють звичайну плиту, «щоб теплий дух пішов по хаті». Донині при будівництві нового житла господарі намагаються вправитися до 1 жовтня. Вірять, що тоді Покрова покрие всю сім'ю добром, злагодою та статками.

На Чернігівському й Житомирському Поліссі цього дня з хати виносили троїцьку зелень, яка оберігала протягом літа від відьом і усього лихого, а в садку на зиму обв'язували перевеслом плодові дерева.

Народною уявою цей переломний момент у природі наділявся сакральними властивостями, і вважалося, що за ним можна передбачити погоду на найближче півріччя: «Яка погода на Покрову, такою буде зима: вітер з півдня – теплою, з півночі – холодною, а змінюватиме напрямок, то й зима буде вередливою», «Якщо не опаде до цього дня з вишень листя, то зима буде тепла», «Коли зранку туман, а вдень небо вкрите хмарами – на врожайне літо».

Після Покрови очікували друге бабине літо – кілька останніх теплих днів у цьому році. З цього приводу існує жартівливе прислів'я: **«ЯК БУЛИ ЖНИВА – БАБА НЕЖИВА, ЯК ПРИЙШЛА ПОКРОВА, ТО БАБА ЖИВА-ЗДОРОВА»**. Після Покрови, закінчивши літню роботу в полі, приступали жінки до зимової — прясти, шити й вишивати.

У Галичині на Покрову існувала традиція: люди заможні готували обіди, на які запрошували бідних і старців. На Звенигородщині від Покрови щосуботи влаштовували поминальні трапези, замовляли церковні панахиди, роздавали почастунки (яблука, горіхи, печиво) на спомин душ померлих родичів.

КОБЗАРІ ТА ЛІРНИКИ

У давнину шанували Святу Покрову також кобзарі та лірники. І сьогодні члени Кобзарського цеху, дотримуючись усталених протягом віків традицій, вважають Покрову своїм цеховим святом.

Щороку вони влаштовують фестиваль **«КОЗАЦЬКО-ЛІРНИЦЬКА ПОКРОВА» АБО, ПРОСТІШЕ, КОБЗАРСЬКУ ПОКРОВУ** — біля однойменної церкви на Подолі чи біля Михайлівського Золотоверхого монастиря.

ЩО ПОДИВИТИСЯ

1 ЖОВТНЯ - ПОКРОВА
ПРЕСВЯТОЇ БОГОРОДИЦІ //
ФУРКАЛО

ЛІТЕРАТУРА

Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т.6. Календарна обрядовість. Київ, 2016.

Кожолянко О. Календарні свята та обряди українців Буковини: семантика і символіка. Чернівці, 2014.

Кримський А. Звенигородщина. Черкаси, 2009.

Курочкін Олександр. Святковий рік українців (від давнини до сучасності). – Біла Церква, 2014.

Чубинський П. Мудрість віків. Київ, 1995.

ДЕНЬ ПАМ'ЯТІ ДМИТРА СОЛУНСЬКОГО

МАТЕРІАЛ: ОЛЕНА ЧЕБАНЮК

26 ЖОВТНЯ ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА
ЗГАДУЄ СВЯТОГО ВЕЛИКОМУЧЕНИКА
ДМИТРА СОЛУНСЬКОГО – РИМСЬКОГО
ПРОКОНСУЛА У ГРЕЦЬКОМУ МІСТІ
ФЕССАЛОНІКИ, ЯКИЙ ПРИЙНЯВ
МУЧЕНИЦЬКУ СМЕРТЬ ЗА ВІРНІСТЬ
ХРИСТІЯНСТВУ.

«У СВЯТОГО ДМИТРА ТРУБА ІЗ СРІБЛА»

Від Дмитра починається період пізньої
осені. Сам святий уявлявся в срібних латах
і зі срібною трубою:

*«А ЯК ЗАТРУБИВ ЩЕ Й СВЯТИЙ ДМИТРО,
ТА Й ПОКРИВ ЗИМКОВ УСІ ГОРИ БІЛО».*

За цим днем намагалися передбачити
характер зими й уважно сліdkували за пого-
дою: «Якщо на Дмитра снігу нема, то ще
не скоро буде зима», «Коли Дмитрів день
по снігу, то й Великдень по снігу», «Дмитро
по голу, то й Свята Пасха по голу».

ПЕРЕДМИТРУВАТИ І ЗНОВ ХИТРУВАТИ

Є прислів'я:

*«СВЯТИЙ ДМИТРО РОБИТЬ ХИТРО:
СОЛОД СОЛОДИТЬ, ПИВО ВАРИТЬ,
СИНІВ ЖЕНИТЬ, ДОЧОК ВІДДАЄ».*

Після Дмитра хлопці вже не засилали старостів до дівчат, адже часу, щоб зіграти весілля до пилипівського посту, що розпочинається з 15 листопада і триває до 24 грудня, залишалося надто мало. Тому на Дмитра спливав останній термін сватання. Із тих дівчат, що перебирали женихами, кпинили:

*«ДМИТРОВА СУБОТА —
ДІВЧАТАМ СУХОТА».*

А ще насміхалися над тими, хто був надто вередливим:

*«ДО МИТРА ДІВКА ХИТРА, А ПІСЛЯ МИТРА
І ГОРШКУ КАЖЕ: “ДОБРИЙ ВЕЧІР”».*

Але ті хлопці, що сваталися на Дмитра, мали менше шансів отримати гарбуза, бо дівчина вже зважає, що «по Дмитру і за старця, аби не остаться». Проте гонорові дівчата «передмитрують і знов хитрують», тобто не впадали у відчай, а чекали на достойну пару.

ПРАЗНИК КАРАТЕЛЬНИЙ

День святого Дмитра — «празник карательний», тобто існує сувора заборона на будь-яку господарську роботу, інакше, вважають, будуть боліти руки й ноги, нападуть на господа вовки, миші погризуть збіжжя й одяг. На Київщині радять дотримуватися цього свята і сьогодні, адже

«хто цього празника не буде празновать, то щезне як дим через те, що святий карає тих, хто не вірує в його празник». Але на Дмитра посадка часнику під зиму вважається надзвичайно вдалою. Після Дмитра остерігалися це робити, оскільки вірили, що тоді або худоба загине, або в родині трапиться горе.

ДІДИ І БАБИ. ДМИТРІВСЬКА ПОМИНАЛЬНА СУБОТА

В Україні найбільше шанували суботу перед днем святого Дмитра — дмитрівську батьківську суботу.

Напередодні, в п'ятницю ввечері, ще й сьогодні у багатьох оселях Київського, Житомирського, Рівненського, Волинського й Чернігівського Полісся готують пісню вечерю, на яку чекають приходу Дідів — так тут називають померлих предків.

Дідами називали також приурочені для поминання предків дні, яких протягом року буває декілька і припадають вони на час, коли змінюються пори року, закінчується один сезон і починається інший. Колись вважалося, що в такий час межа між цим світом (світом живих) і потойбіччям (світом мертвих) зникає, і душі померлих приходять до живих родичів. Традиція поминальних Дідів сягає прадавніх часів і міцно пов'язана із культом вшанування предків.

У дмитрівську п'ятницю намагалися дотримуватися суворого посту, також заборонялося в цей день снувати й мазати, щоб не заснувати або не заліпити предкам очі, інакше вони не зможуть побачити дорогу до осель рідних. На Діди готували три, сім, дев'ять або дванадцять страв. На стіл обов'язково ставили поминальну страву — канун або коливо. Готували її із варених цілих злакових зерен і заправляли розведеним медом — ситою. Сьогодні здебільшого готують із розведеного водою цукру, в який кришать білий хліб, булку або печиво.

КОЛИВО З ПШЕНИЦІ

- 1 склянка пшениці, 4 склянки води
- 100 г родзинок, 1 склянка меду

Цілу, недроблену пшеничну крупу зварити на малому вогні у 3 склянках води. Охолодити і заправити розведеним в 1 склянці води медом. Розкласти у мисочки, прикрасити хрестиками з родзинок.

Також на вечерю готували рибу, вареники, вівсяний кисіль і пісний борщ із грибами. Від усіх страв обов'язково мусить йти пара, адже вірили, що нею пригощаються душі померлих. Стіл застеляли чистою скатертиною, ставили поминальні страви й клали ложки.

Під час поминальної вечері хліб не різали, а ламали руками, металеві ножі й виделки взагалі було заборонено викладати на стіл, що свідчить про глибоку архаїку обряду. Біля вхідних дверей хазяйка ставила миску з водою та рушника, щоб предки могли вмитися «з дороги зі світу далекого». Після заходу сонця сім'я сідала за стіл, посередині якого — запалена поминальна свіча.

Після спільної молитви за душі померлих родичів і знайомих хазяйка брала в руки тарілку, в яку клала по ложці від усіх страв, відкривала двері й на порозі хати тричі запрошувала предків на вечерю:

«ДІДИ, ДІДИ! І СВОЇ, І ЧУЖІ, І ЗНАНІ, І НЕЗНАНІ, ХОДІТЬ ДО МЕНЕ НА ВЕЧЕРЮ!»

Поминальна вечеря проходила урочисто й у повному мовчанні. Лише час від часу згадували добрі вчинки померлих родичів і знайомих, вшановуючи їх доброю пам'яттю. Розпочинали вечерю з кануну, якого кожен мав з'їсти по три ложки, перш ніж приступити до трапези.

Страви до кінця не з'їдали, посуд не мили, а залишали на ніч стояти на столі. Горнятко з водою й тарілку зі стравою для предків ставили на вікні. На ніч не затикали комина і не зачиняли дверей, щоб предки могли вільно проникати в помешкання.

І сьогодні можна почути від поліщуків, що Діди вночі збираються в хаті за столом, а якщо їх не запросити, то вони нарікають, що рідні їх забули і не згадують. Вірять, що ображені предки можуть навіть заподіяти в господі якої-небудь шкоди.

Побачити предків у такий вечір можуть тільки невинні діти або ті, хто сяде біля комина й подивиться через хомут, на який накинута шмат полотна.

На Житомирщині й сьогодні від літніх людей можна почути розповідь про те, як вони бачили цілу процесію покійників, що на Діди прямували з кладовища до свого села із запаленими свічками. Наступного дня справляли ранній обід, який назива-

ється Баби. Обід цей скромний, на нього готували м'ясні страви, млинці та смажену яечню. Залишками вечері або причащалися — щоб «зуби не мучили», «щоб шлунок не болів і не було печії», — або ж віддавали їх птахам.

На Ратнівщині (Волинське Полісся) донині зберігається прадавнє вірування: у тих сім'ях, де є потопельники, залишки поминальної вечері треба віднести на воду. Спеціально у цей день поминають також тих, хто загинув на війні або від рук ворога, захищаючи Батьківщину. На Чернігівщині після обіду хазяйка проводить Дідів — виходить на ганок і каже:

«ІДІТЬ, ДІДИ, ДАЙ, БОЖЕ, ЩОБ НА ТЕ ЛІТО МИ ВАС ДІЖДАЛИ».

У Дмитрову суботу зранку йшли до церкви і роздавали гроші та хліб жебракам і всім, хто знаходиться під церквою – за царство небесне для рідних і всіх знайомих. На Підляшші до церкви несли також книші, пироги, мед, мисочки з кануном, наверх якого клали лопатку баранини. Звичай цей пов'язаний із тим, що на Дмитра закінчувалися скотарський та пастуший сезони.

На Гуцульщині в Дмитрову суботу йшли на кладовище і несли хліб, в який встромляли запалені свічки. Після парастасу – заупокійного богослужіння за всіма спочилими християнами – клали на могили хліб із запаленими свічками. Після того, як священник покропить їх водою, роздавали ті хліби «на поману за померлі душі та за простибіг».

У залежності від місцевої традиції, в Україні поминальні Діди починали після Покрови і в інші дні: Кузьмодем'янські – на Кузьму й Дем'яна, Михайлові – на день Архангела Михайла, Лучини Діди – на день Луки Євангеліста.

У західних регіонах України справляли Задушні дні: напередодні і листопада родичі померлих несли на кладовище квіти, пригощалися коливом, прибирали могили та обов'язково залишали запалені свічки.

ІЛЮСТРАЦІЯ: ДАРИНИ ПАВЛЮК

ЛІТЕРАТУРА

Артюх Лідія. Традиційна українська кухня в народному календарі. Київ, 2001.

Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т.6. Календарна обрядовість. Київ, 2016.

Стішова Н. Українські календарні свята осіннього циклу. К., 2017.

Чубинський П. Мудрість віків. Київ, 1995.

Шухевич В.О. Гуцульщина: в 5 частинах (репринтне видання). – Харків, 2018.

ЩО ПОДИВИТИСЯ

ДМИТРІВСЬКА
ПОМИНАЛЬНА
СУБОТА // ФУРКАЛО

ДМИТРА СОЛУНСЬКОГО //
ФУРКАЛО

ДЕНЬ ПАМ'ЯТІ ПАРАСКЕВИ-П'ЯТНИЦІ

МАТЕРІАЛ: ОЛЕНА ЧЕБАНЮК

28 ЖОВТНЯ ХРИСТІЯНИ ЗГАДУЮТЬ
ВЕЛИКОМУЧЕНИЦЮ ПАРАСКЕВУ
НА ПРИЗВИСЬКО П'ЯТНИЦЯ.

ПАРАСКЕВА-П'ЯТНИЦЯ ВИТРИ-
МАЛА ТОРТУРИ ЯЗИЧНИКІВ
І ПРИЙНЯЛА МУЧЕНИЦЬКУ СМЕРТЬ
ЗА СТІЙКІСТЬ У ХРИСТІЯНСЬКІЙ ВІРІ.
ДОСЛІВНО З ГРЕЦЬКОЇ ІМ'Я ПАРАСКЕВА
ОЗНАЧАЄ П'ЯТИЙ ДЕНЬ ТИЖНЯ.

ДЕНЬ, КОЛИ НЕ
МОЖНА СМІЯТИСЯ

Здавна Параскева-П'ятниця або Парасочка особливо шанувалася українським жіноцтвом. За народними переказами, коли Бог розподіляв свята, то Параскева випросила собі один день на тиждень —

п'ятницю — і заборонила жінкам у цей день прясти, шити, ткати, бо «коноплі не будуть родить, і горобці їх питимуть». Також не дозволялося чесати волосся, прати, прасувати й мазати хату. На всій території Укра-

їни п'ятниця вважалася днем, коли жінкам заборонялося пекти хліб. Народною традицією жіноцтву приписувалося протягом всього дня постувати і зберігати молитовний настрій. Заборонялося навіть сміятися і співати пісень, бо «хто сміється в п'ятницю, той буде плакати в неділю». Виняток робили тільки для колискових. На Гуцульщині мати зверталася до Параскеви-П'ятниці:

*«П'ЯТІНКО-ДІВОНЬКО, ПРОСТИ МОЮ
ДУШУ, БО Я СВОЇЙ ДИТИНОНЬЦІ
ЗАСПІВАТИ МУШУ».*

Святу П'ятінку вважають покровителькою шлюбів і народження дітей. Донині серед старших людей збереглося повір'я, що свята П'ятниця ходить по землі в образі сумної жінки, одягненої в чорний одяг, або гарної дівчини у білій сорочці. Якщо жінки та дівчата порушують заборону на певні види робіт, вони тим самим завдають П'ятниці нестерпних мук: все тіло в неї поколате голками, веретенами, гребенями, а очі запорошені кострицею – відходами від льону.

За нехтування приписами П'ятінка могла тяжко покарати страшними недугами. Проти п'ятниці, в четвер увечері, обов'язково треба було закінчити прясти, не залишаючи навіть недопряденої ниточки на веретені, бо П'ятниця цієї ночі ходить по хатах і перевіряє, чи гарно господарює хазяйка і як її шанує. Цікаве повір'я записали в Ізюмському районі на Харківщині:

*«ХТО ПІСНИКУЄ ПО П'ЯТНИЦЯХ, ТОЙ
БУДЕ ВІЧНО В РАЮ ГОСПОДНЬОМУ
ГРУШІ ЗБИРАТИ БОГОВІ».*

А ще рекомендувалося дотримувати п'ятничного посту хлопцям, щоб випостити собі гарну жінку. На Лубенщині дівчатам радили постувати, «щоб досада не їла і щоб не були п'яницями діти». До Параскеви-П'ятниці дівчата зверталися з молитвами:

*«П'ЯТІНКА, МОЯ МАТІНКА, ДОПОМОЖИ
ХОЧ ТИ, КОБ МЕНІ ЗАМУЖ ПІТИ».*

В Україні існував звичай ритуального годування Параскеви-П'ятниці: напередодні дня святої та у Страсну п'ятницю хазяйка урочисто накривала стіл білою чистою скатертиною, на яку ставила канун – розведений мед, а кожного вечора з четверга на п'ятницю ніколи не забувала залишити на столі хліб-сіль, кашу й ложку для П'ятінки.

По всій Європі розповсюджено вірування, що п'ятниця – нещасливий день, і краще нічого важливого цього дня не робити. У всіх християнських народів п'ятниця – день пісний, і вважалося, що цього дня краще утримуватися від важких робіт, розваг, скармлювання їжі. Попри це, за українськими народними віруваннями, п'ятниця – вдалий день для початку сівби та збору врожаю, закладання хати, вигону худоби на пашу й підсаджування квочки на яйця. Сни, що сняться проти п'ятниці, вважалися пророчими.

ІЛЮСТРАЦІЯ: ДАРИНИ ПАВЛЮК

КУЛЬТ ЖІНОЧОГО БОЖЕСТВА

У скандинаво-германській міфології дружиною головного бога-громовержця була Фрея – богиня краси й плодючості.

В англійській та німецькій мовах збереглася назва п'ятниці Friday і Freitag, що означає день Фреї. Уявлення про богиню-покровительку пряль були поширені також у Таджикистані, Ірані, Афганістані.

Наші предки теж шанували жіноче божество. У «Повісті врем'яних літ» Нестор-літописець згадує богиню Мокош – єдине жіноче божество серед «Володимирових богів», кумири яких стояли на місці нинішньої київської Андріївської церкви.

Деякі дослідники висувають припущення, що у пошані до дня п'ятниці та святої Параскеви маємо відгомін культу великої богині Мокоші. І Мокош, і свята Параскева вважалися покровительками жінок і допомагали їм під час пологів та у догляді за дітьми.

На Полтавщині розповідають:

*«ПАРАСКЕВУ-П'ЯТНИЦЮ ПРАЗНУЮТЬ
ТА ПІСНИКАЮТЬ ДЛЯ ТОГО, ЩОБ
ЛЕГКО БУЛО ДІТЕЙ РОДИТИ».*

Згідно з апокрифічним переказом, Параскева-П'ятниця за життя була повищою. Одного разу вона прийняла дитину у проклятої жінки, попри заборону нечистого, за що той підбурив місцевого правителя покарати Параскеву на смерть.

Відгомін культу жіночого божества, пов'язаного із днем п'ятниці зберігався в Україні аж до XVIII століття. Так, у Духовному Регламенті 1721 року написано, що «в Малій Росії, у полку Стародубському, в день урочений святковий водять жонку простовласу під іменем П'ятниці, а водять в ході церковному; при церкві честь о ній віддає народ із дарами й упованням якоїсь користі».

Віра в те, що П'ятниця неодмінно покарає тих, хто її не шанує, виявилася напрочуд живою: у 1831 році в місті Золотоноша було порушено справу, пов'язану з нібито надприродною подією — свята П'ятниця в образі жінки в білій намітці ходила полями та нагадувала людям про заборону працювати цього дня.

12 П'ЯТНИЦЬ

Жінки шанували П'ятницю заради збереження здоров'я дітям, рідним, а також домашній худобі. Часто робили це за обітницею у знак подяки за виздоровлення, або відведення напасті чи нещастя. Також постилися, щоб грім не вбив, та не пололи город, щоб граду не було.

Протягом року нараховувалося 12 п'ятниць, яких треба було строго дотримуватися, щоб отримати ласку й допомогу від Параски. Це п'ятниці напередодні великих церковних свят: перед Благовіщенням, Десята п'ятниця після Великодня, перед Зеленими Святами, Успінням, Головосіками, Воздвиженням, Покровою, Введенням, Різдвом, Богоявленням та дві Великопосні. Вірили, що Вшанування першої п'ятниці Великого посту рятувало від усіляких напастей; п'ятниця перед Трійцею — від потопання; перед днем святого Іллі — від блискавки й грому; а перед Різдвом — запобігала «великій скучності», що, ймовірно, для сучасної людини означає захист від депресій і стресів.

Омелько Кайдаш — один із героїв повісті Івана Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я» — багатьом запам'ятався тим, що постував усі 12 п'ятниць.

У народних переказах іноді важко визначити, де закінчується образ християнської святої мучениці Параскеви-П'ятниці, а де перед нами календарний персонаж, коріння якого тягнуться до слов'янської міфології.

Так на Волині, напередодні свята, накривали стіл: клали хліб-сіль, ставили пісну юшку, горщик каші, накритий мискою, і ложку — для Параскеви-П'ятниці. Цей звичай перегукується з пожертвами божествам, їхнім годуванням та спільною трапезою з ними. У волинській колядці співали:

*ДО ТЕБЕ ІДЕ СВЯТА П'ЯТІНКА,
ДАРУЄ ТЕБА ОТ, ЯК МАТІНКА.*

*В КОМОРІ ІДЕ ЗАМИКАНІЇ,
ОДЧИНЯ СКРИНІ МАЛЬОВАНІЇ.*

*У ОДНУ КЛАДЕ ТОНКЕ ПРЯДИВО,
У ДРУГУ КЛАДЕ БІЛЕ ПОЛОТНО.
У ТРЕТЮ КЛАДЕ ДОБРЕЄ СУКНО.*

*СВЯТА П'ЯТІНКА ДАРИ ДАВАЛА,
БО ГОСПОДИНЯ МУДРА БУЛА,
ЩО У П'ЯТНИЦЮ КУЖІЛЬ НЕ ПРЯЛА,
ХУСТЯ НЕ ПРАЛА, В ЗОЛУ НЕ КЛАЛА.*

ЛІТЕРАТУРА

Воропай О. Звичаї нашого народу. Т. І. К.: Оберіг, 1991.

Маркевич Н. Обычаи, поверья, кухня и напитки малорос-
сиян. Киев, 1860.

Стішова Н. Українські календарні свята осіннього циклу. К., 2017.

Чебанюк О.Ю., Гуменюк О. Г. Народний календар Богуслав-
щини. Богуслав, 2024.

Чубинський П. Мудрість віків. Київ, 1995.

ЩО ПОДИВИТИСЯ

ФУРКАЛО #10 -
ПАРАСКЕВА-П'ЯТНИЦЯ

ПАРАСКЕВА-П'ЯТНИЦЯ.
ЧАСТИНА 2 // ФУРКАЛО

ВІРУВАННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ
З ТКАЦТВОМ: ПУТА
ПОКІЙНИКА, НИТКИ-ОБЕРЕГИ,
ПРЯДІННЯ ДО ПЕРШИХ
ПІВНІВ // ПОРОБЛЕНО

ДЕНЬ КУЗЬМИ Й ДЕМ'ЯНА

МАТЕРІАЛ: ОЛЕНА ЧЕБАНЮК

1 ЛИСТОПАДА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА ВІДЗНАЧАЄ ДЕНЬ ХРИСТИ- ЯНСЬКИХ МУЧЕНИКІВ, БЛИЗНЮКІВ, ЛІКАРІВ-БЕЗСРІБНИКІВ КОСМИ Й ДАМІАНА АСІЙСЬКИХ.

В Україні їх називають Кузьмою та Дем'яном. Їх вважали братами-близнюками або побратимами, але найчастіше сприймали як одну особу із подвійним ім'ям. Кузьма й Дем'ян є патронами лікарів, аптекарів, фармацевтів, хірургів і стоматологів.

За народними переказами, Кузьма й Дем'ян рятували від тяжких недугів людей і тварин, але ніколи не брали плату за свій божий дар, адже це вважалося тяжким гріхом. До святих із молитвами про підтримку звертались не тільки хворі, але й народні цілителі: у замовляннях просили у них допомоги від укусу змії, зубного болю, грижі й лихоманки, ворожбитів і порчі.

Коли збирали лікарські трави, то радили примовляти:

*«КУЗЬМА Й ДЕМ'ЯН
НА ЦЕ ЗІЛЛЯ ОРАВ...»*

Шептухи, вимовляючи пристрій, зверталися до Кузьми та Дем'яна:

*«КУЗЬМА І ДЕМ'ЯН КАЛИНУ РУБАВ,
НА БИСТРІЙ РІЧЦІ МІСТ КЛАВ.
Я ТЕБЕ ЗАМОВЛЯЮ І НА СІМ
САЖНІВ У ЗЕМЛЮ ЗАГАНЯЮ».*

Як уночі щось дуже лякає, то на Житомирщині радили молитися Кузьмі й Дем'яну.

КУЗЬМА І ДЕМ'ЯН – КОВАЛІ-ЗМІЄБОРЦІ

В Україні найбільше шанували Кузьму й Дем'яна як ковалів-змієборців. За народними легендами, вони першими скували плуг і навчили людей орати землю. Кузня їхня нібито знаходилася на Подолі. Якось напав на них гігантський змій, від якого не було життя нікому в окрузі. Брати хитрістю й спритністю перемогли його і запрягли в свого чарівного плуга.

У народній уяві Божі ковалі постають культурними героями, які створили весь навколишній світ, як свідчить запис, зроблений на Вінниччині: *«Кузьма й Дем'ян, як розказують старі люде, орали змієм ще тоді, коли на землі було багато води; де вони попроорювали – то там стали теперішні ріки, де тепер суходіл – то те місце, що змій з нього випив усю воду»*.

За іншою легендою, проорані ними гігантські борозни – це Змієві вали. Змієвими валами називають давні укріплення на Середньому Подніпров'ї, які частково збереглися й донині.

Дооравши до Чорного моря, змій попросив у Кузьми й Дем'яна дозволу напитися води й пив доти, аж поки не луснув. Тоді з нього утворилося всіляке гаддя: змії, вужі, ящірки, черепахи й жаби, що розповзлися по всій землі. Припускають, що міф про героя-ковалів, з яким асоціюється Кузьма-Дем'ян як одна особа, пов'язаний із образом легендарного засновника нашої столиці – Кия: його ім'я, за народними версіями, походить від назви кия-палиці – ковальського молоту.

«СКУВАТИ» ВЕСІЛЛЯ

Кузьма й Дем'ян вважалися сільськими ковалями і покровителями ковальської справи, а тому ковалі не працювали в цей день. У низці міст України Кузьму та Дем'яна як покровителів ремісничих цехів шанували передусім шевці-чоботарі.

Від Кузьми й Дем'яна жінки починали прясти й ткати, а щоб Бог за це не покарав, а благословив на вдалу роботу, приказували: «Кузьма-Дем'ян конопель намяв, мичок намяв і починок насмяв».

ІЛЮСТРАЦІЯ: ДАРИНИ ПАВЛЮК

Кузьму та Дем'яна дуже шанувала молодь, адже святим приписували чарівну здатність «скувати» весілля, шлюбний вінець і навіть маленьку дитину. У давнину за відсутності попа коваль міг дати згоду на шлюб. А ще ті, кому наука важко давалася, на Кузьму й Дем'яна замовляли молебні й просили, щоб святі просвітили їх і допомогли в навчанні.

На Гуцульщині це свято називали Козненом або Безмерзником. Вірили: хто не працює на Кузьму й Дем'яна, той не відморозить узимку ноги. А якщо намочить цього дня руки в річці чи потоці, то всю зиму «не буде его ловити студінь» — зможе ходити без рукавиць і не відморозить рук.

ЛІТЕРАТУРА

Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. Т.ІІ. Київ, 1991.

Иванов П. Жизнь и поверья крестьян Купянского уезда Харьковской губернии. Хрків, 2007.

Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. Т.V. Осінній цикл. Вінніпег-Торонто, 1963.

Шухевич В.О. Гуцульщина: в 5 частинах (репринтне видання). – Харків, 2018.

ЩО ПОДИВИТИСЯ

КУЗЬМА І ДЕМ'ЯН //
ФУРКАЛО

ДЕНЬ СВЯТОГО АРХИСТРАТИГА МИХАЇЛА

МАТЕРІАЛ: ОЛЕНА ЧЕБАНЮК

8 Листопада відзначають
Собор Архистратига Михаїла –
свято всіх ангелів Божих на чолі
з Архангелом Михаїлом.

Шанують Михаїла як захисника віри, старшого воєначальника небесного війства, головного борця проти диявола й беззаконня серед людей.

За церковними переказами, Архангел Михаїл очолив усіх добрих ангелів, щоб боротися з силами, що повстали проти Бога, і переміг їх.

Зображують його як полководця у військових обладунках, із мечем або списом у правій руці.

ПОКРОВИТЕЛЬ ВІЙСЬКОВИХ ТА ПОЛІЦІЇ

Архангел Михаїл уособлює перемогу добра над темними силами. З княжих часів його шанували як захисника Київської землі. Архистратига Михаїла зображено на головній військовій хоругві часів Богдана Хмельницького і на козацьких прапорах. Воїнами Архистратига Михаїла називали себе січові стрільці – українські легіонери часів Першої світової війни.

Святий Михаїл вважається покровителем військових та поліції. На Михайла згадують усіх убієнних воїнів, що полягли, і моляться за тих, хто захищає свою землю. Він також допомагає всім недужим, хто звертається з молитвою про зцілення.

Архангела Михаїла шанують також як ангела милосердя й посередника між людьми та Богом. У суботу, що передує Михайловому дню, відвідують могили родичів, за помин їхньої душі роздають дрібні гроші прошакам під церквою.

На Полтавщині вірять, що Михайло на тому світі зустрічає померлих і просить Бога за них. Він – провідник душ померлих праведників до небесного Єрусалиму, в лівій руці тримає ваги, на яких важить праведні й грішні вчинки людей.

ІЛЮСТРАЦІЯ: ДАРІНИ ПАВЛЮК

ПОВЕЛИТЕЛЬ СТИХІЙ

Архангела Михайла шанують як повелителя стихій. На Звенигородщині переказували:

*«БОГ, ЯК СОТВОРИВ СВІТ І ВСЕ, ТО
ПОСТАВИВ НА ВСІХ ЧОТИРЬОХ КІНЦЯХ
СВІТУ АНГЕЛІВ. МИХАЙЛОВІ ПОСАДИВ
НА ЛІВЕ ПЛЕЧЕ ВІТРА, І ДОРУЧИВ ЙОМУ
КЕРУВАТИ НИМ. МИХАЙЛО ВЕСЬ ЧАС
ДЕРЖИТЬ ВІТРА ЗА ВУСА, ТО ВІН ТІЛЬКИ
ПОТРОШКУ ВІЄ. А ЧАСОМ МИХАЙЛО
ПУСТИТЬ ВІТРОВІ ВУСА НА ОДНУ
ХВИЛИНУ, ТІКО ПОКИ ПОЧУХАЄТЬСЯ –
ТО ЗАРАЗ ЖЕ Й ЗІРВЕТЬСЯ СИЛЕННА
БУРЯ АБО ЗАВЕРЮХА. ТО МИХАЙЛО
ЗНОВ ЙОГО ХАПА ЗА ВУСА, А КОЛИ
Б ТАК ПУСТИВ ХОЧ НА ТРОХИ,
ТО ГЕТЬ БИ СВІТ ЗМИЛО».*

Від Михайла череду вже не випускали пастися на поле і розраховувалися з пастухом, якого наймали на літо. Цього дня стригли пастуха, бо «пастух не стриждеться ціле літо – йому не можна стригтися, бо тоді буде худоба слабувати».

Від Михайлового дня починається пізня осінь. «На Михайла зима файна», — кажуть у народі, адже цього дня, як правило, вже йде сніг. Через це й мовиться:

*«МИХАЙЛО ПРИЇЇДЖАЄ
НА БІЛОМУ КОНІ».*

ЛІТЕРАТУРА

Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис.
Т.ІІ. Київ, 1991.

Кримський А. Звенигородщина. Черкаси, 2009.

ЩО ПОДИВИТИСЯ

АРХИСТРАТИГА
МИХАЇЛА // ФУРКАЛО

ПИЛИПІВ ДЕНЬ

МАТЕРІАЛ: ОЛЕНА ЧЕБАНЮК

14 ЛИСТОПАДА – ДЕНЬ ПАМ’ЯТІ
СВЯТОГО АПОСТОЛА ПИЛИПА.

В УКРАЇНІ НА ПИЛИПА
ВІДБУВАЮТЬСЯ ЗАГОВИНИ НА
РІЗДВЯНИЙ ПІСТ.

Шеститижневий Різдвяний піст розпо-
чинається 15 листопада о 23:59 за київським
часом і триває до опівночі з 24 на 25 грудня —
до Різдва Христового. В українській тради-
ційній культурі цей піст «тримає число»,
тобто має сталу дату. Називають його
**ПОСТОМ РІЗДВЯНИМ, ПИЛИПІВСЬКИМ
АБО ПИЛИПВКОЮ.**

ЗАГОВИНИ НА РІЗДВЯНИЙ ПІСТ

Пилипів день або заговини на Різдвяний піст – останній день м'ясоїда перед початком посту, в Україні називають також пущенням, заговинами, запусками.

Цього дня треба було влаштувати веселі проводи м'ясоїду. Вірили: чим веселіше Пилип, тим легше пройде Різдвяний піст. На Пилипа утримувалися від будь-якої роботи, крім приготування їжі, щоб наступного року був гарний урожай городини.

Їжу, що залишилася після пилипчаних заговин, роздавали бідним, немічним та старим людям. Віддавати її собакам чи свиням – не годиться, бо тоді не вести-меться у господарстві.

На півночі Чернігівщини тещі запрошували до себе в гості зятів, дочок, рідню та сусідів на Загавину. На стіл готували смажену курку, заходод, тобто холодець, картоплю з м'ясом, сало і різноманітні закуски:

*«НУ ТАКЕ ВСЕ, ШО ПОТІМ
АЖ ДО РОЗДВА ЇСТИ Й НЕ БУДЕШ!».*

Урочиста гостина у тещі супроводжувалася піснями й танцями, від яких також потім утримувалися протягом усього посту аж до Різдвяних свят. Загавина супроводжується своєрідним концертом: до танців і співів грають на ложках, заслонках від печі, пилках і косах. Заговини треба було справити так весело і так нагулятися, щоб «не тягнуло на гулі неділь зо три».

На завтра, 15 листопада, зять приходив до тещі, тягнучи на мотузці ціпок або палицю. Це називалося Колодка. Зять кидав її коло печі й казав:

«ТЕЩО, ТРЕБА РОЗЧИТАТСЯ!»

Давали йому сто грам, а закуска вже була посна – «хлібчик із цибулькою».

ІЛЮСТРАЦІЯ: ДАРИНИ ПАВЛЮК

ПІЛИПІВКА

Різдвяний піст із 1166 року церква встановила сорокаденним. Існує переказ, чому Пилипівський піст на один день менший, ніж шість тижнів:

«Є ТАКИ ПРИСЛІВЬЄ: "ДЕНЬ ПИЛИПА ЗАЇДАЮТЬ". ЦЕ ЗНАЧИТЬ, ЩО РОЗДВО БУДЕ ДНЕМ РАНЬШЕ. КОЛИСЬ, ЯК ВИЗНАЧАЛИ ПОСТИ, ТО ПИЛИП КАЗАВ: "Я ВИПОЩУ ШІСТЬ НЕДІЛЬ".

А ЯК СТАЛИ НА ПОСЛЕДНІМ ТИЖНІ КОЛОТЬ КАБАНИ, ТО ПИЛИП КРУТИВСЯ, КРУТИВСЯ, А ДАЛІ КАЖЕ: «ЗВІЖІТ, А ТО НЕ ВИДЕРЖУ».

ДА ВЗЯВ І НАЇВСЯ РАНІШ, НЕ ДОЖДАВШІ КІНЦЯ ШОСТОЇ НЕДІЛІ. ОСЬ ТОМУ ТЕПЕР І РОЗДВО БУВАЄ ДНЕМ РАНЬШЕ ПИЛИПА, СЕБТО ЯК ПИЛИПА В НЕДІЛЮ, ТО РОЗДВО В СУБОТУ».

Хоча центральним елементом посту є утримання від скоромної їжі, його головне завдання — самообмеження й духовне очищення, підготовка до святкування однієї з найважливіших подій у священній історії християнства — народження Спасителя, Ісуса Христа.

Дослідник Гуцульщини Володимир Гнатюк відзначав, що під час посту «не носить челядь ні коралів, ні зґард, ні дротяних запасок, і не заплітає волосся ані у бовтиці, ані у волічку, а тільки гладко, без прикрас, а жінки — не завива-

ють голову червоною хусткою верх перемітки, але тільки самою білою переміткою». На Житомирщині й Волині у перший день Пилипівки ходили до кумів полоскати зуби горілкою — випивали по сто грам, вдаючи, ніби виполіскують зуби від скоромної їжі.

Протягом посту вживали пісний борщ або юшку на лляній олії з грибами, сиру й квашену капусту, млинці на воді, пиріжки з таким — тобто без начинки, та кисіль. Ритуальний кисіль мав назву жур або жура.

КИСІЛЬ ЖУР АБО ЖУРА́:

Запарюють пшеничне або вівсяне борошно окропом, додають до нього сушені чорниці або журавлину. Колись підсоложували жур печеним цукровим буряком. Вариться він «накруто», і його не пили, як тепер, а різали ножем — як холодець або желе.

На заговини або у перший день посту рідкий кисіль із грибами ставили на горіщі для домовика, примовляючи:

«ДІДУ ДОМОВИЙ, ІДИ КИСІЛЬ ЇСТИ».

Єдиними смаколиками у піст для малечі були горіхи, насіння та сира бруква або морква, яку гризли як зайці.

Під час посту утримувалися від бійки, лайки, сварки, щоб уникнути втрат у господарстві. Вірили, що така поведінка неодмінно обернеться збитками: хворітиме худоба, не нестимуться кури, покалічаться діти.

Утримувалися також від надмірного вживання алкоголю, солодошів, паління табаку. Під час посту строго дотримувалися сексуальної чистоти, побоюючись, що зачаті під час посту діти будуть глухими або сліпими, житимуть бідно чи будуть нещасними.

Дівчата суворо тримали піст, сподіваючись щасливо віддатися на м'ясниці після Різдва, а жінки – щоб після смерті потрапити до раю й мати на тому світі, що їсти й пити.

Різдвяний піст не належить до таких дуже суворих постів, як Великодній і Спасівський. За церковним уставом у Пилипівку дозволяється споживати рибу та трохи вина по суботах та неділях, а також під час храмових і великих церковних свят. Ті, хто бере на себе обітницю повного утримання від їжі протягом 9, 12 або 19 днів у час посту, мають отримати на це благословення духівника.

ЛІТЕРАТУРА

Гнатюк Володимир. Гуцули. Львів, 1923.

Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. Т.V. Осінній цикл. Вінніпег-Торонто, 1963.

Кравченко Василь. Зібрання творів та матеріалів з архівної спадщини – Т. 2. – К: ІМФЕ, 2009.

ЩО ПОДИВИТИСЯ

ПИЛИПІВКА // ФУРКАЛО

ВВЕДЕННЯ

МАТЕРІАЛ: ОЛЕНА ЧЕБАНЮК

*ДВНАДЕСЯТІ СВЯТА – 12 НАЙВАЖЛИВІШИХ
СВЯТ БОГОСЛУЖБОВОГО РОКУ

21 ЛИСТОПАДА ВІДЗНАЧАЮТЬ ОДНЕ ІЗ ДВНАДЕСЯТИХ* СВЯТ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ – ВВЕДЕННЯ В ХРАМ ПРЕСВЯТОЇ БОГОРОДИЦІ, ДІВИ МАРІЇ.

За церковними переказами, бездітні Яків і Ганна вимолили у Бога дитину й обіцяли віддати її для служіння Творцеві. Коли Пресвятій Діві Марії виповнилося три роки, батьки виконали обітницю і повели її до Єрусалимського храму. Тут їх зустрів первосвященник і ввів Святую Марію у приміщення для дівчат при храмі, де вони читали Святе писання, молилися та займались рукоділлям.

Свято Введення пов'язане із закінченням осені і початком холодного періоду року. Кажуть, що «Введення вводить літо в зиму». Цього дня, спостерігаючи за погодою та поведінкою тварин, намагаються передбачити, якою буде зима — холодною й сніжною чи теплою, з відлигами. Мороз цього дня віщує холодну зиму:

*«ЯК ВВЕДЕННЯ МОСТИТЬ МОСТИ,
ТО МИКОЛА ЗАБИВАЄ ГВІЗДКИ,
І БУДЕ ЛЮТА ЗИМА».*

Якщо ж навпаки, день теплий, погожий — зима буде помірною, якщо дощ — чекай снігопадів. До християнського свята Введення долучилися обряди й ритуали тих часів, коли наші предки переважно займалися тваринництвом і ділили рік лише на дві половини — теплу й холодну, а сам день шанували як початок нового року. Тому цього дня намагалися утримуватися від будь-якої роботи по господарству.

ПОЛАЗНИКИ

Пильнували за тим, хто цього дня першим увійде до хати: якщо молодий, здоровий і красивий чоловік, то весь наступний рік буде вдалим, прибутковим і заможним. Жінки, особливо літнього віку, цього дня утримувалися від відвідин родичів, сусідів і знайомих.

Поганою прикметою вважалося, якщо цього дня першою до хати зайде стара, немічна або бідна жінка, бо для всієї родини це на цілий рік віщувало збитки, бідність і хвороби. Тих, хто не дотримувався правил, засуджували й підозрювали у відьомстві.

ПОЛАЗНИКАМИ, тобто тими, хто першим заходив цього дня до хати, могли бути не тільки люди, а й тварини: кінь, бик, вівця, півень. В середині XIX ст. звичаю новорічного полазника дотримувалися не тільки селяни, але й поміщики та духівництво.

Письменник Анатоль Свидницький так описує це дійство:

*«ВИЙШОВШИ З ЦЕРКВИ, СЛУГИ БЕРУТЬ
КОНЯ, ВОЛА І БАРАНА, ДЕ Є ЦЯ ХУДОБА,
ПРИКРАШАЮТЬ ЇХ ПОЯСАМИ, КОЛОССЯМ,
КАЛИНОЮ, БАРВІНКОМ І В ТАКОМУ
ВИГЛЯДІ УВОДЯТЬ ДО КІМНАТИ
ПОЗДОРОВИТИ ГОСПОДАРЯ З НОВИМ
РОКОМ, НОВИМ ЩАСТЯМ. ЗАМІЧАЮТЬ
ПРИ ЦЬОМУ, ЧИ ГУСТЕ, ЧИ РІДКЕ
«ЩАСТЯ» БУДЕ».*

Тобто, якщо тварина залишила слід, це віщувало статки й багатство.

На Поділлі зранку цього дня хазяйки обкурювали корів пахучими травами й обсипали насінням конопель, щоб вберегти худобу від зурочень і мати гарні надої. Коровам мастили вим'я маслом, щоб давали багато молока, а ще варили з борошна густий кисіль і давали їм, щоб була густа сметана.

ІЛЮСТРАЦІЯ: ДАРИНИ ПАВЛЮК

ВВЕДЕНСЬКА ВОДА

У дохристиянські часи кінець осені уявлявся своєрідною тимчасовою шпариною у світобудові, коли світ людей і світ предків, духів й божественних сутностей максимально зближалися, й межа між ними поступово зникала. На Рівненщині вірили, що на Введення Бог відпускає праведні душі відвідати землю.

Непочата вода, набрана на Введення до сходу сонця, особливо з місця, де до купи зливалися три струмки, наділялася магічною силою. Її треба було принести додому мовчки, уникаючи людей. Введенську воду використовували як ліки для людей і тварин, освячували нею господарські будівлі та вулики, а також застосовували під час ворожінь.

Час від Введення визнавали сприятливим для ворожінь господарських і молодіжних матримоніальних, пов'язаних із одруженням і шлюбом, передбачень долі на майбутній рік. Ніч напередодні Введення вважалася магічною. Дівчата перед сном загадували на заміжжя і примовляли:

*«СВЯТЕ ВВЕДЕННЯ, ВВЕДИ МЕНЕ В ТОЙ
ДІМ, ДЕ Я БУДУ ВІКУ ДОЖИВАТЬ».*

З початком зими для землероба розпочинався сезон перепочинку. «Введення прийде — свят наведе»: попри різдвяний піст, цей день знаменував початок низки як великих, так і дрібних свят — громадських, родинних і молодіжних.

ЛІТЕРАТУРА

Етнокультура Рівненського Полісся. Рівне, 2009.

Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. Т.V. Осінній цикл. Вінніпег-Торонто, 1963.

Кримський А. Звенигородщина. Черкаси, 2009.

Свидницький А. Роман. Оповідання. Нариси. Київ, 1985.

ЩО ПОДИВИТИСЯ

ВВЕДЕННЯ // ФУРКАЛО

ТУТ МАЛИ Б БУТИ ЩЕ 2 РОЗДІЛИ:
СЦЕНАРІЇ ДЛЯ ВТІЛЕННЯ ОСЕНІ
ТА ПЕРЕЛІК МАЙСТРІВ, НА ЯКИХ
МОЖНА ПІДПИСУВАТИСЬ, У ЯКИХ
ЩОСЬ КУПУВАТИ, АЛЕ МИ НЕ
ВСТИГЛИ.

ТОМУ СИЛЬНО ПЕРЕПРОШУЄМО.

ВИ ЗМОЖЕТЕ ЗАВАНТАЖИТИ
ПОВНІСТЮ ГОТОВИЙ
ПУТІВНИК З 12 ЛИПНЯ
НА НАШОМУ САЙТІ:

